

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM 2014. ŐSZ

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

- tanulmányi ösztöndíjak gimnáziumi tanulók és teológus hallgatók részére
- kutatói és PhD-ösztöndíjak folyósítása
- kulturális és sportprogramok, iskolai rendezvények támogatása
- iskolai kiadványok (pl. Refírka, Tablók könyve) támogatása

Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítéséért!

- öregdiák honlap fejlesztése (www.patakidiak.hu – keresse meg régi diáktársait fényképek, tablók, címtár segítségével és tájékozódjon az iskola jelenlegi helyzetéről!)
- Öregdiák Vendégház üzemeltetése (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40., tel: 06-20-324-0432)
- öregdiákok céladományainak, hagyatékainak kezelése

Segítse velünk együtt a “pataki szellemiség” megmaradását!

- saját kiadványok készítése (pl. anekdotakincs, Pataki diákok az 1956-os forradalomban stb.)
- vezetőképző tábor szervezése gimnáziumi diákvezetőknek
- részvétel a Kollégium igazgatótanácsának munkájában

Kérjük, támogassa Ön is a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek Alapító Okirat szerinti célja, hogy szellemi és anyagi alapokat gyűjtsön a Sárospataki Református Kollégium kiemelkedő szintű működéséhez, amellyel a közel öt évszázados intézmény továbbra is a magyar reformátusság, az egész magyarság, az európaiság, valamint az egyetemes emberiség ügyét szolgálja.

Kuratóriumunk minden tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők.

Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf. 72.

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk

Honlap: <http://www.srka.hu>

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

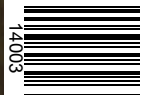

MAGYAR NEMZETI TÁNCEGYÜTTES

MŰVÉSZETI VEZETŐ: ZSURÁFSZKY ZOLTÁN

Design: Lercs Péter Gratold Studio | Fotók: archív

400 Ft

BEMUTATÓ: 2014. NOVEMBER 14. 19 ÓRA BUDAPEST I VÁRKERT BAZÁR

Előadja a Magyar Nemzeti Táncegyüttes

A műsor koreográfusai: Appelshoffer János, Sánta Gergő, Tókos Attila, valamint Vincze Zsuzsa és Zsuráfszky Zoltán

RENDEZŐ-KOREOGRÁFUS: ZSURÁFSZKY ZOLTÁN KOSSUTH-DÍJAS, KIVÁLÓ MŰVÉSZ

Az előadás a Honvéd Együttes és a Nemzeti Táncszínház közös produkciója.
www.honvedart.hu

HONVÉD
EGYÜTTES

NEMZETI
TÁNCSZÍNHÁZ

Támogatók: **nka**
Nemzeti Kulturális Alap

Balázsi Károly

Hemingway – Baktay – Kós, avagy olvasni jó

1.

Ha esernyő és varrógép találkozhat a boncasztalon,¹ miért ne férne meg békeességben Ernest Hemingway, Baktay Ervin és Kós Károly olvasólámpám szelíd fénykörében? Úgy adódott, hogy a fonyódi bolhapiacra szerény befektetéssel jutottam három erős könyvhöz. Így aztán egy bikaviadalról szóló szakszerű munkával, egy kasmíri útikönyvvel és a Varjú nemzetséggel a hónom alatt ballagtam szállásomra a szemerkélő esőben. Mivel a felhők kitartóan vonulástak az állítólag mindig napfényes pannon dombok felett, néhány nap alatt végeztem a három opusszal. A hosszabb, rövidebb álomperiódusokkal megszakított műélvezetet így mindenek előtt a bádogtetőn kopogó eső monoton dobolása kötötte össze.²

2.

A *Halál délután* különleges helyet foglal el Hemingway életművében.³ A közép-amerikai préri vidékről jött, s az „elveszett nemzedékhez”⁴ sorolt író igazi fenegyerekként szerzett magának nevet mindkét kontinensen. A csavargó (hobó) életformába belekóstolt kamaszévek után ifjúsága javát Párizsban, az osztrák Alpokban, a görög, török forrongásokban, no meg az első világháború európai hadszínterein töltötte különböző amerikai lapok tudósítójaként.⁵ Itt szerezte azokat a szörnyűséges, gyönyörűséges és gyönyörűségesen szörnyűséges élményeket, amelyektől élete végéig nem tudott és nem akart szabadulni. Miközben a *halál és szerelem* ősi és mindig új élményeit szívta magába zsibbadásig, a *vörös és fekete* izzó színeit keverte nagy lendülettel írói palettáján – mondhatnánk közhelyesen-tanárosan. De az igazság voltaképpen az, hogy Hemingway bárhol és bármikor megtalálta-megkereste az életveszélyes helyzeteket, élte, élvezte az egyensúlyozást, lélegzetelállítóan billegve a halál peremén. Paradox módon súlyos harctéri sebesülése teremtette meg e dinamikus egyensúly élményalapját, amely – feltehetőleg – apja öngyilkosságának soha fel nem dolgozott traumájával egészült ki. Lehet, hogy mindez önkényes, lélektani kombináció csupán, annyi azonban bizonyos, hogy a világháborúk, a görög, török forradalmak és a spanyol polgárháború békebeli szüneteiben afrikai vadászatokon, viharos szerelmi ügyekben, gleccsersíelés közben, kényszeres utazásokban, brutális ivászatokban, no meg a véres bikaviadalokon találjuk hősrünket. De vadászott német tengeralattjárókra is az atlanti vizeken, némileg átalakítva tengeri jachtját, ott volt a normandiai partraszállás pergőtüzében és szabadcsapatával elsőként hatolt be Párizsba a szövetséges harci alakulatok közül. Ott, hogy-hogy nem, mindjárt a Ritz szálló bár helyiségébe fészkeltek be magukat, miközben a városban ádáz harc dúlt. Egy szó, mint száz, eszelősen nyughatatlan és vakmerően eredeti fickó volt.

1 tudomány és társadalom

A könyv abban az életrészekben született, amelyről három évvel később a *Kilimandzsáró havában* ír brutális őszinteséggel.⁶ Második házasságában egy tehetsős, léha és kalandkedvelő nővel él.⁷ Utazgatnak, szafarin élvezkednek, sokat isznak, sokat szerelmeskednek, élnek a gazdagok fantáziátlan és terméketlen életét. Már dolgozik a bikaviadatok különös világáról szóló könyvében, amikor meghal gyermekkori – s talán élete egyetlen – bálványa, csodált és szemérmesen szeretett apja, aki búcsúüzenet hátrahagyása nélkül, ismeretlen okból, fegyverrel vetett véget fegyelmezett, férfias életének.⁸ Úgy tűnik, mindkét létező – a megmagyarázhatatlan dráma és az operettes, nagyvilági díszletek – nyomot hagyott a műfajilag be nem sorolható műben. Ott van a törzssanyag titkokat kutató mélységében, kegyetlenül tárgyyszerű koncentrátságában és a tömény mondanivalót oldani kívánó laza párbeszédében, a kortárs alkotókat illető, fölényes ítéletalkotásokban és a nyájas olvasónak szóló, pimaszul hányaveti kiszólásaiban. De ugyancsak idegen test maradt a *halottak természetrajzának* szinte olvashatatlanul naturális szövegrészlete is,⁹ habár a téma formálisan illene a könyv tónusához. Ezekről a morbid frivolitással szövegezett betoldásokról az jut az olvasó eszébe, hogy azokat a fáradtság, a reménytelenség és a túlcseresznyésült whiskys poharak diktálták. Más művekben ezeket a részeket utólag gondosan kigyomláta a *jéghegy elmélet* kidolgozója,¹⁰ ezúttal azonban a gondos korrekciót hagyta a fenébe, vagyis az ájuldozó utókor megvilágosodott esztétáira. Így e munka már csak e műfaji és minőségbeli egyenetlenségek miatt sem illeszkedik az írói életmű szabályos sorozatába, hiszen nem regény, de nem is szakkönyv, noha nincs olyan metszete e különös attrakciónak (misztériumnak, művészetnek, halált megvető bátorságpróbanak), amelyet ne világitott volna át röntgen-tekintete, mesterségének egyik csúcsteljesítményeként. Vagyis miközben kimeríti egy szakmunka legkényesebb mesterségbeli kritériumait, messze több is annál. Olvassuk csak figyelmesen az egyes matadorok stílusát értékelő-csepülő részletek között az író mély és összetéveszthetetlenül eredeti gondolatmenetét: „...a bikavívás mérhetetlen érzelmi varázsának lényege a halhatatlanság érzése, ezt érzi a bikaviador egy faena közepén, és ezt adja át a nézőnek. Művészi munkát végez, a halállal játszik, egyre közelebb, és közelebb, és közelebb vonja magához a halált, amelyről tudod, hogy ott vár a bika szarvában, mert bizonyítékul ott vannak előtted a porondon a ponyvával letakart lótetemek. Ő adja a halhatatlanság érzését, és miközben nézed, magad is magadévá teszed. És mikor már mindkettőtökben benne van, ő bizonyítékát adja a karddal.”

Vajon tetszenek-e ezt érezni-látni *Spangolba'* kiruccanó, vörösbort szivornyázó, bikának drukkoló magyar honfitársaim ott a nézőtérre vagy már itthon az egzotikumokról anekdotázva? Mert nem kell nekünk – arénába tévedő vagy csak elmélyülten olvasó – gondolkodó lényeknek *érteni* a mitikus időig visszavezethető rítus mai szabályrendszerének részleteit, hogy felfogjuk, mi történik itt valójában. Itt van mindjárt a gondosan kitenyészített vérvonalú harci bika. Ezek szabad legelőkön felnevelt igazi vadállatok és nem jól tejelő, vagy igavonásra szánt európai, indiai szarvasmarhák. A bika harcra, öklelésre, ölésre termelt, az égvilágon nem fél semmitől. Beszorítva, feldühödve, gátlás nélkül nekiront embernek, állatnak, palánknak, járműnek, ami csak útjába akad. Elég egy pillantást vetni az arénába bevágató, fújtató, tomboló, toporzékoló bikára, hogy az ember a nézőtér legfelső karéjában se érezze magát biztonságban.¹¹ A toreró e száguldó gyilkos útjába áll köpenyt, mulétát lobogtatva, fokozatosan kényszeríti rá akarátát a dühöngő vadállatra, s mintegy negyedórányi színjáték végén, egy szál karddal öli meg, mélyen

behajolva az iszonyatos szarvak közé. Addig persze hosszú dráma játszódik le. Az első harmadban a bika a lovaknak ront, s akárhányat felöklel, megöl közülük, noha a pikádor keményen bünteti őt pikája acélhegyét mélyesztve a nyakán meredező izompúpba. Az állat ekkor még győztesnek érzi magát, hiszen támadásai többnyire eredményesek. Dühét csak fokozza a banderilleroék pimaszsága, akik futás közben párosával ütik nyakába a banderillákat, a hetven centiméteres acélhegyű fapálcákat, anélkül, hogy ő elkaphatná őket. Végül a szertartás harmadik részében következik a bika elbizonytalanodása és igazi megaláztatása, amikor a viador újabb és újabb eredménytelen rohamra, hipnotizált keringésre, bávatag megtorpanásokra készíti, a mulétával végzett szakszerű és végletekig szabályozott munkájával. Az öléskor – spanyolul az *igazság pillanatában* – azért még ereje teljében van, habár már bizonytalan és gyanakvó. Éppen ezért életveszélyes. Brutális agresszivitással bünteti a hajszálnyi hibát elkövető viadort, amely előbb vagy utóbb menetrendszerűen be is következik. Általában csak ezután dől el, hogy elgyávul, vagy igazi mester lesz-e a matadorból. No és ott van a felhevült, szakértő közönség, amely ugyancsak kegyetlenül bünteti nemcsak a szakszerűtlenséget, a gyávaság legcsekélyebb megnyilvánulását, hanem a könnyedség, elegancia hiányát, a biztonságra törekvés bármely jelét. Egy csontot talált és levegőbe felperdülő kard nyomán párnák, gyümölcsök, kiürült borospalackok zápora zúdul a porondra. Az inspiráló ollé!-kat akár azonnali lincshangulat követi.

Mindezt egyben látja az író (mivel ő a bika, a torero és a néző) ráadásul még valami olyan extrát, amely nem látható, nem megfogalmazható, de ott lapul az elismerő szavak és kegyetlen ítéletek mögött, ami messze a normális kíváncsiság mögött rejlik s a személyiség legmélyéről motiválja, kínozza az élet és halál nagy misztériumának pontos megértésére. Vajon ő maga végére járt-e ennek a félelmetes, örök rejtélynek? Vajon megadatott-e meggyötört, elhasznált testének, lelkének a *tudás és megbékélés*, azon a jó harminc évvel későbbi végzetes napon, amikor szájába vette kedvenc vadászfegyverét és éber tudattal meghúzta a ravaszt?¹²

3.

Baktay Ervinnel kapcsolatban elfogultságot jelentek be. Úgy adódott, hogy középiskolás koromban levelező barátságba kerültem a neves indológussal. Az utólagos barátságot arra alapozom, hogy ő leveleiben előszeretettel használta a *kedves fiatal barátom* udvariassági formulát, s most, hogy közel vagyok ahhoz a korhoz, amelyben akkoriban ő járt, megengedem magamnak ezt az ártatlan hengegést. Voltaképpen azon kevés számú jelességek közé tartozik, akiket *mesteremnek* tekintek. Tényszerűen ma már azt sem tudom megmondani, mikor támadt fel érdeklődésem a bölcselet, a vallások és a keleti kultúrák iránt, mivel sem családomban, sem a *dialektikus és történelmi materializmus* hősökörának szűkebb-tágabb kulturális környezetében nem inspirált erre a titokzatos, ám ingoványos útra senki. Mégis úgy él emlékeimben, hogy már tizenhárom-tizennégy esztendőskoromban, bár éretlen, de odaadó híve voltam az indiai eredetű hatha jógának. Akkoriban nem lehetett hivatalos fóruma a marxizmustól eltérő tudományosságnak, bölcseleti, világnézeti iskoláknak, hacsak nem a Micsurin-, Zsdanov-, Makarenko-, Révai-féle ortodoxiak interpretációiban. Még Lukács György is gyanús elhajlónak minősült, mint ahogy a fiatal Marx sem bizonyult elég marxistának. De (szerencsémre) hiányzott az ezoterikus ponyvának az a dömpingje is, amely burjánzó silányságával elborítja a mai – hazai és külföldi

1 tudomány és társadalom

– könyvpiacot. Így magánkönyvtárak rejtett zugaiból kölcsönzött (és kézírással sebtében lemásolt) művekből ismertem meg Vivekananda, Selva Raja Yesudián, Weninger Antal, Schmidt József, Hetényi Ernő és Baktay Ervin tárgyra vonatkozó gondolatait.¹³

Munkahipotézisként maradjunk annyiban, hogy karmikus kapcsolat fűzött a Mesterhez, aki különös figurája volt a két háború közti maradék Magyarország ugyancsak tarka világának. Eredetileg festőnek készült, Hollósy Simon ígéretes tanítványa volt Münchenben, jelen volt a nagybányai műhely forrásvidékén. De ebbéli képességeit inkább csak pénzszerezésre használta későbbi keleti utazásain, ahol is részben portréfestészetből tartotta el magát. Ez a családi, kulturális vérvonal egyébként unokahúgában folytatódott, aki Amrita Sérgil néven a modern indiai festészet legismertebb, világhírű művésze lett.¹⁴ Később bölcsészeti, történelmi, nyelvészeti tanulmányokat folytatott, hiszen élete nagy témája India volt, az indus, hindu, buddhista kultúrkör hazai megismertetése. Emberi, magyar, tudósi példaképe az aszkéta életű Körösi Csoma Sándor, a magyarok őshazájának megszállott kutatója és az első angol-tibeti szótár megalkotója volt és maradt. A nagy előd nyomdokain járva jutott el Tibetbe, Bengáliába, az Indus völgyébe, Pandzsádba, Kasmírba, s az akkor még brit fennhatóság alatt álló indiai szubkontinens jelentős részébe. Elmélyült tanulmányai és helyszíni élményei nyomán írta tudós munkái és ismeretterjesztő művei sorát, többek közt a *Szanatana Dharmát*, *A diadalmas jógát*, *Az India művészetét* bemutató bölcséleti, művészettörténelmi alapvetéseit,¹⁵ a 19. századi nagy székely-magyar nyelvész életútját és munkásságát feldolgozó műveit és igényes úti könyveit.

Így múltat szembesítő emlékezéseinknek inkább ürügyeül, mint tárgyául szolgál *A boldog völgy országa. Barangolások Kasmírban* című munkája,¹⁶ ez az igényesen megírt útikönyv, az európai rangú geográfus Cholnoky Jenő iskolájához tartozó sorozatok egyik etapja,¹⁷ amely az érzéketlenül fogalmazott, leíró tudományosságnak, mint klasszikus módszernek egyik, azóta elveszett példája. Érezhető az is, hogy a szerző sem döntötte el még akkortájt (1935–36), hogy író, festő vagy tudós lesz-e belőle. Némi frivolitással azokhoz az úri kalandorokhoz is hasonlíthatjuk, akik megfelelő anyagi háttérrel és merész felfedezői hajlamokkal vágtak neki a földabrosz egy-egy ismeretlen foltjának, hogy veszedelmes élményeket és egzotikus ismereteket szerezve számoljanak be felfedezéseikről, távoli tájak és emberek furcsa szokásainak csudáiról a kandalló mellett borongó nyájas és művelt úriembereknek. Az angolszász hagyományban *utazónak* nevezték ezeket a nyughatatlan úriembereket, akiknek egyként derogált a pénzkereset és az írásművészet. Ami mégis kiemeli Baktayt ebből az igényesen populáris vonulatból, az a mély humanizmus, amely szerencsésen egyesíti a beleélő képességét szenvedélyes kutató hajlamával. A tárgyat szemlélve, a jelenségeket gyökerénél megragadva, egyszerre tud objektív tudósító és empatikus szemlélődő lenni. Így lesz hiteles, tudós kutató. Mert természetesen az *embervilág* foglalkoztatja első sorban. Otthon van a bennszülöttek – a halotthamvasztótól a maharadszáig terjedő – hihetetlenül tagozott társadalmában és a gyarmati intelligencia szokásrendszerében. Van szeme az árnyalatok finomságához, és van bátorsága az érények és hitványságok felmutatásához, minden oldalon. Marx-szal ellentétben – aki szerint az ember lényege *nem valamiféle benne rejlő elvontság, hanem az adott történelmi-társadalmi viszonyok összessége* – ő úgy gondolja, látatja, hogy embervoltunk lényege bizony sokkal titokzatosabb annál, mintsem az szociológiai paraméterekkel leírható lenne. Így a geográfiai, történelmi környezetnek is csak, ennek az *embernek* nevezett, érző lénynek a működése szempontjából van relevanciája. Az egyének és közösségek cselekvé-

seinek, értékrendszerének, hiedelemvilágának belső motivációi érdeklik. A *körülmények hatalmára* adott közösségi és szubjektív válaszok. A közérzet állapota, a boldogság foka érdekli, a megbillenő belső egyensúly helyreállításának, kultúránként eltérő technikái. Bizony elhitheti velünk, hogy ennek kutatásához differenciáltabb és érzékenyebb műszer kell, mint a stratifikációs elmélet vagy a rétegződés vizsgálat, azaz a modern szociológiai episztemológia hidegen objektivált kelléktára.

Ezt a közelítésmódot persze részleteiben a későbbi munkáiban fejti ki, elsősorban a *Szanátana dharmában*, amely máig legteljesebb összefoglalása India ősi tudományának, az ortodox védikus rendszereknek. A hat legfontosabb alaplásban (a szutrákban, azaz tömör vezérfonalakban rögzített szent iratokban) kanonizált rendszerek kulcsát a *szánkhja* és a *jóga* adja meg az elmélyülten tanulmányozóknak. E két, előtanulmányok nélkül értelmezhetetlen mű a világ keletkezését, szerkezetét, működési módját (szánkhja) és az emberi létforma helyzetét, útját, lehetőségeit taglalja (jóga) olyan tárgyszerűséggel, ahogy a kvantummechanikai paradoxonokat fejti ki egy tudományos szakcikk. Semmi líra, semmi ködösítés, csak a látni- és tenni-valók sorrendje, sebészi pontossággal. Látni- és tenni-valókról beszélünk, mert az ind bölcséletben (mellesleg a kínaiiban, japániban, tibetiben is) a makro- és mikrokozmosz – a világegyetem és az ember – a legteljesebb egységet alkotja. Lényege és részletei pontosan megfeleltethetők egymásnak. Így az ember útja és cselekvései (gondolat, beszéd, tett) a kozmikus történések rangjára emelkednek, avagy megfordítva, az ember tettei, tudatmódosulásai kozmikus következményekkel járnak. Ezt ugyan nyugaton mágikus gondolkodásnak, mitikus hiedelemrendszernek szoktuk címkézni, de nem a modern tudományosság fogalmazta meg azt a meghökkentő lehetőséget, hogy egy pillangó szárnycsapása tornádót idézhet elő egy távoli kontinensen?¹⁸ Nota bene, nem a kvantummechanika szűrte le azt a sommás megállapítást, hogy nincs objektív valóság?¹⁹ Nincs szándékunkban állást foglalni abban a kérdésben, hogy melyik kultúrkör a naivabb, mert a kultúra szövete mindenütt tartós és kipróbált fonalakból szövődött, generációk hosszú sorának együttműködése nyomán. Csak azt gondoljuk, hogy az egzisztenciájában meggyengült, értékeiben elbizonytalanodott nyugati világ bölcsen teszi, ha türelmesen meghallgat az övétől eltérő narratívákat is (mint ahogy Micimackó is elballagott időnként Malackához megnézni, hogy ő mit csinál ebben a zord időben). Különösen időszerű lenne ez Európa számára, amely egzisztenciájában meggyengült, s alkotóerői végérvényesen elapadni látszanak.²⁰ Feltehetőleg be is fog következni e fordulat, hiszen a kínai hagyomány – a gazdaság meghökkentő növekedése nyomán – máris magára vonta Nyugat kitüntetett figyelmét és irigy csodálatát. A mélyebb rétegek után nyomozva majd értékelnünk fogjuk a *konfuciánus* társadalomszervezés konzervatív tradicionalizmusát, azután felfedezzük a *taoizmus* holisztikus látásmódját, életmód-vezetési hatékonyságát, s ez végül elvezet majd az *ind bölcsélet* komoly tanulmányozásához, a gyökér tudáshoz, amelyhez hasonlóan mély és kontinuos kultúrát nem nagyon ismerünk fajunk kultúrhistoriájában.

Nyugat számára persze a *tudomány* hozza majd az áttörést, az új valláspótló cselekedet, amit a szédületes technikai eredmények állítottak erre a kitüntetett helyre. Ahogy az elmúlt évszázadban az elméleti fizika (relativitáselmélet, kvantummechanika) forradalmi felismerései nyomán a biológia (transzplantáció, géntérkép elkészítése) vette át a *big science* szerepkörét, úgy közeledik a *tudatkutatás* nagy korszaka a közeljövőben. Ekkor jön el a keleti és nyugati *tudás* összevethetőségének termékeny ideje.²¹

1 tudomány és társadalom

Kasmíri könyve írásakor a szerző már túl volt *India* című nagy, összefoglaló, két kötetes művén, egy Körösi Csomáról és egy Rabindranáth Tagoréről szóló könyvön. Még a húszas évek végén töltött három évet keleten, ahol is maláriás fertőzést kapott, amit a helyi orvosok nem tudtak rendesen meggyógyítani. A harmincas, negyvenes években írta nagy műveit itthon, szellemi szabadfoglalkozásúként. Mivel szava sem volt politikai kurzusokhoz, hivatalos elismerésben sosem részesült.²² A két háború között, talán az eredeti neve miatt (Gottesmann),²³ a korai szocializmus éveit rendhagyó témaválasztása okán számított gyanakvást kiváltó csudabogárnak, Hamvas Bélához hasonlóan. Azért később is tett rövidebb utazásokat, többek között 1956–57-ben kapott meghívást Indiába, a Buddha születésének 2500-adik évfordulója alkalmából rendezett világkonferenciára, az elenyésző számú, nem buddhista tudósok egyikeként. Itt vállalta – civil tudósként – elele egyetlen politikai megbízatását. Inkognitóban, részletesen beszámolt Dzsaváharlál Nehrunak, a szabadságát nemrégén kivívott India köztársasági elnökének a levert magyar forradalom valódi történéseiről és hátteréről.²⁴ Az ötvenes években egyébként a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum szürke eminenciása volt, ami nem akadályozta abban, hogy az egyszerű magányúteményt igényes, korszerű, tudományos intézménnyé formálja.²⁵ Szerepét e tekintetben Újszászy Kálmán sárospataki – ugyancsak ez időben folytatott – értékmentő küldetéséhez hasonlíthatjuk.

Baktay Ervint, az embert azonban semmiképpen sem kell megkeseredett, háttérbe szorított szobatudósként elképzelnünk. Eredeti humora, sugárzó egyénisége mindig vonzott tisztelőket, barátokat, tanítványokat. A két háború közti fővárosi, bohém művészvilág például arról ismerte és becsülte, hogy megalapította számukra az első magyar indián táborot a Szentendrei szigeten, ahol nyaranta, maguk készítette kenuk, tipik segedelmével mozgalmas vízi életet éltek.²⁶ A Mester az indián keresztségben a megtisztelő Ülő Bika nevet érdemelte ki. Fontosabb persze, hogy a Hetényi Ernő által alapított, korabeli, magyar Buddhista Misszió²⁷ és a mai felsőoktatási iskolarendszer átlagszínvonalát messze meghaladó A Tan Kapuja Buddhista Főiskola²⁸ egyaránt nagyra értékeli úttörő munkásságát. Ha műveinek korhoz kötődő részei értékes dokumentumokká váltak is, korokhoz nem kötött elemei tovább élnek a végső kérdéseket kutató nyughatatlan lelkek körében.

4.

Kós Károly fajtánk mintapéldánya. Termetében sudár, szíjas, mint a havasok viharban hajlongó faóriásai. Arcéle, varjúszárny bajusza, távolbalátó tekintete, mint a megfontolt szavú indián főnöké, aki a harc kezdetén éppen ezt suttojja maga elé: *jó nap ez a meghalásra*. Kaszalendítő karjának széles ölelését, meleg tenyerének, csontos ujjainak holt tárgyakat életre bővülő erejét, pusztába kiáltott szavainak sziklagörgetegét, jellemének vídia keménységét, értékítéleteinek lefegyverző tisztaságát, egyediségének, magányosságának fenségét csak ámulattal csodálhatjuk. Egy szó mint száz, szélnek eresztett képzeletünkben ilyennek látjuk az embert, a magyart, a férfit. *Ám szél, fúvatlan nem fú*, mondja a székely. Fejedelmi tartása, grandiózus életműve a huszadik század szörnyűségeire adott imponáló válaszok gazdag példatára.

Fajtánk reprezentánsának mondtuk, pedig szepességi szász családból származott, Temesváron született, Kolozsvárott, Budapesten, Kalotaszegen élt, Kárpát-medence szerte építkezett, s Trianon után a transzszilván eszme, az egymás ellen uszult népek együttélésének lett a leghitelesebb szószólója. Hívták sokfelé, főként a maradék hazába. Stal-

lumokkal kecsegtették, megadták neki az összes kitüntetést, amit csak kieszelni tudott a sérült, neobarokk establishment és a két, háború után is egymással fenekedő, vaddisznó állam.²⁹ De ő maradt a helyén, ahová a sors állította, az elcsatolt Erdélyben, kisebbségi magyarként. Még a szórványtól is elkülönült kalotaszegi rengetegben építette fel erős otthonát, a Varjú várat. Út oda nem is vezetett, egész hálózatot épített mégis népek, kultúrák, sorsok, művészek, favágók, tenni akaró ember- és harcostársak között. Mesebeli várat, egyetlen meghitt menedékét aztán derék románok feldúlták, kifosztották, majd felégették, pusztán pedagógiai okokból, érzékletes huszadik századi történelmi leckét illusztrálva, miszerint hiábavaló minden igyekezete. *A víz szalad, a (földig rombolt) kő marad.*³⁰ Már ekkor – hazát, házat veszve – világgá futott volna száz emberből kilencvenkilenc, hogy a próféta-ságot rühellő Jónásként elátkozza a napot, amelyen világra jött, de Kós Károly nem tartozott a kilencvenkilencbe. A vihar elmúltával visszatért a romokhoz, türelmesen újra rakta a falakat, *történt, ami történt*, hazaköltözött. Aztán még jó fél évszázadig épített másoknak lakóházat, templomot, iskolát, írt, rajzolt, szervezkedett, alkotó közösségeket trombitált szabályos alakzatokba, tette a dolgát.

A *Varjú-nemzetség* tehát személyes indíttatású mű.³¹ Persze csak oly módon azonosítható ő a bolond Varjúkkal, közelebbről Gáspárral, miként Flaubert Bovarynéval. Mert amúgy hiteles történelmi történet ez a tizenhetedik századból, formájában pedig balladai hangvételű, páratlanul erős, erdélyi nyelvezetű, makulátlan szépirodalom. A cselekmény, Kós választott hazájában Kalotaszegen játszódik, Valkón, Monostoron, a zord, havasi Pojánán, a Talharu sziklai alatti hegyi legelőn, ami a Varjú nemzetség négy generációjának otthona. Itt veti meg lábát Varjú Gáspár, a szabad kismesés és vívja tragikus kimenetelű harcát Maksai Lászlóval, a felsőbbbbség parancsait mindig híven teljesítő zsoldos katonával. Szerelmi vetélkedés, konspirációk, éjszakai rablótámadások, kincsvadászat körítik a két virtuos magyar nemes vetélkedését, amelybe mindketten belehalnak, míg végül gyermekeik egymásra találása vet véget a vérvádból származó gyűlölködésnek. Ezután együtt tartják meg Pojánán, a Varjú nemzetség otthonát. Nagyjából ennyi a regény szűkebb köre, ám a háttérben fut le az a három évtized, amely Erdély romlását hozza. A történelmi tabló Bethlen Gábor tündérkertjének aranykorától a II. Rákóczi György lengyel hadjáratát követő tatár pusztításig, Várad török megszállásáig követi az eseményeket (1629–1660), amely a bukáshoz, a függetlenség teljes felszámolásához vezet. A regénynek ez a történelmi vonulata nagy múltra tekint vissza az erdélyi magyar krónikairadalomban Szalárdi János *Siralmas magyar krónikájától* Apor Péter, Cserei Mihály művein, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettegi György memoárjain át Makkai Sándor, Tabéry Géza, Nyíró József történelmi műveikig. Kós Károly interpretációjában Bethlen Gábor a *Végrendeletében* megfogalmazott stratégia szerint, az *egyvetértést* szorgalmazta a török portával, és *békességet* a Habsburg-házzal, a Rákócziak pedig eltékozolták Erdély haderejét, kockára tették jövőjét, magukra haragítva mindkét sárkányt – ami nagyjából meg is felel a valóságnak. Mi persze hozzátehetjük, hogy a Rákóczi-dinasztia életműve Comeniusszal, Patak felvirágzásával, s főként a tizenhetedik századi magyar szabadságharc teljesedett ki, de be kell látnunk az erdélyi nézőpont jogosultságát is, különösen Trianon után, a Román Királyság oldalára kerültek szemszögéből.

Mert a dilemma az volt: *menni, vagy maradni?* Ellenállni, beilleszkedni, vagy belső emigrációba vonulni a szülőföldön maradóknak? Kós Károly 1921-ben Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal közösen fogalmazott *Kiáltó szó* című röpiratában egyértelmű választ ad. „A régi

1 Tudomány és társadalom

Magyarország nincs többé számunkra, de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvânia, vagy bármilyen nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük, mi magunk is – mert akartuk hinni – hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökön, örökké. (...) Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkednünk hát a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája. De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkudni akar, az nem közénk való, mert az a mi ellenségünk: a mi árulónk.” Keserűen és a tisztességesek bátorságával jegyzi meg: „Valahol valamit aláírtak, valahol elosztottak valamit, valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökre. Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk, és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágtunk, a magunk vérével öntöttünk irdatlan sziklába. Onnan dobtak le minket. Tudjuk miért.” És miután szélnek eresztette a kétségbe esve menekülőket, felragyogtatta a célt, már csak a hozzá hasonló elszántakhoz beszél, illúziók nélkül, tisztán látva az örök törvényt: „Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előre nézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan. Kiáltó szómmal ezt kiáltom.”

Mielőtt jóhiszeműen naivnak, farkasvaksággal sújtottnak látnánk a röpirat szerzőit, gondoljunk az 1918-as Gyulafehérvári Határozatra, amelyben a románság a *legdemokratikusabb alapokon összeállított népképviselőket, az önrendelkezési jog* tiszta érvényesülését ígérte. Erre még most, száz év után is várnunk kell. Kós Károly mindenestre megtette, amit a becsület és a haza megkívánt. 1921. június első vasárnapján Bánffyhunyadon, harminc falu népét egybegyűjtve megkezdte a kisebbségi önszervezést. Azon a szent helyen, ahol mi, kései magyarok döbbenetn nézzük a kereskedő hajlamú gábor cigányok viszolyogtatóan giccses stílusú csodapalotáit. De nem kell megbotráncoznunk. Milyen országot akarunk mi, masszívan fogyatkozó népességgel? Németh László jelentette ki kopogós szárazsággal: *a történelem az anyaméhben születik*. Lásd az albánság koszóví tényeresét – tesszük mi hozzá tárgyilagosságot színlelő keserűséggel.

Kós Károly életműve csak ezután emelkedett a csillagos ég felé. Megalapította az *Erdélyi Szépművészeti Céh*et (1924–1944), alapító tagja volt a helikoni közösségnek, amelynek folyóiratát, az *Erdélyi Helikont* 1931-től ő szerkesztette. 1948–49-ben a *Világosság* című kolozsvári lap belső munkatársa volt. A második világháború katalizmája és az újabb párizsi békediktátumok sem törték meg hitét és erejét. A demokratikus átalakulásban reménykedve vállalta a *Magyar Népi Szövetség* Kolozs megyei elnöki tisztét, amelynek képviselőjeként (1946–48-ban) a nemzetgyűlés tagja lett. Később a kolozsvári *Mezőgazdasági Főiskolán* tanított mezőgazdasági építészettel, és nem utolsó sorban írt, tervezett, épített Óbudán, Pesten, Zebegényben, Miskolcon, Sepsiszentgyörgyön, Szadán, Marosvásárhelyt, szerte az elveszett Kárpát-hazában szebbnél szebb, maradandó házakat, templomokat, iskolákat.

És ha már minden veszni látszott, ott voltak a hegyek, a felhőbenyúló, szikrázó havasok, a széljárta hegyi legelők, csengős bárányok nevelésére, gyönyörű gondolatok érelésére és üzenni mindenkinek. „A hegyek vannak. Tudom én azt jól. És a hegyekből jön a hideg, éles szél, aki olyan, mint az igaz beszéd. Lefagyasztja a korai virágot a fáról, és csak aki erős, aki idevaló, az marad meg utána. És onnan jó az eső is, aki megzöldíti a mezőt, aki a megfogydott virágot megfrissíti, aki a gyümölcsöt megduzzasztja. És onnan jön a jég

is, aki a korai reménységet a sárba veri le. És onnan jön a hó is, aki betakar mindent, de mindent hófehér szemfedőjével. A hegy félelmetes, a hegy titokzatos. A hegyekről nem jó megfeledekezni. És haragszik a hegy azokra, akik hozzájuk hűtelenek, akik őt elhagyják. A hegy keményen kegyetlen, a hegy kíméletlenül bosszúálló. De én tudom, hogy a hegy igazságos.”

5.

Végül szükségeltetne valamiféle zárszó. Következtetések, tanulságok, az esernyő és varrógép alátámasztása. Igaz, arra ott a boncasztal. No de irodalmat művelünk, vagy irodalom órát tartunk? Mi végre való összeolvasni annyit? Veres Péter egy pataki előadásán mondta: *keveset olvasni, sokat gondolkodni!* Hát ez az. Olvassunk előítéletek és előzetesen megírt szempontok nélkül. Mint a kerekedő szemű, kíváncsiságtól felajzott gyerek, mint az asszociációs emlékfolyamokat sodró, gondterhelt felnőtt, mint a kicsire összegömbölyödött, fázós, bölcs nagymama. És merengjünk hosszan, becsukva a könyvet egy-egy bekezdés után, hangosan kibökve: igen, hát erről van szó.

*Utazni, mint Artúr, akit megfürdetett már minden vizeknek búja.*³² Ekkor látjuk a dermedt pocsolóját úgy, mint az angyali kamasz: *Az Úr szele jeget vont a tócsák vizén.*

Szavak, jól formált mondatok, fegyelmezett, arányos szerkezet, a gondolatok íve, múltó életek aszú párlata. Rejthet-e más annyi elásott kincset, mint az ismeretlen szerző, a kemény fedőlapon közé préselve? Meglehet, az irodalom is csak *barlang falára vetülő árnyék*,³³ ám a lélek megeleveníti a szavakat, képeket, gondolatokat. Mindenki a saját képére formálja azokat, a maga értékfokozata mértékében. De így lesz működőképes a halmozódó tudás. Szánhatjuk is a mai gyereket, akit ábrákkal, rajzokkal, piktogramokkal, mozgóképekkel etet a technika. Mert filmen is követhetjük a *Mester és Margarita* bizarr, édesbús történetét, de ott senki sem szólít minket nevünkön bulgakovi közvetlenséggel: *Utánam olvasó!* Lapozhatjuk a *Képes Bibliát*, de a veretes mondatok mázsányi súlyát csak *Károli Gáspárral* görgethetjük.

Normális ember sosem kérdezné meg nyilvánosan, *hogyan is kell élni?* Milyen jó, hogy *Szindbád* megteszi helyettünk, aki nem szeretett *átmeneti korban* élni. Aki mindig *melléje ütött a szegnek*. A figyelmes olvasó azonban faggathatja erről a mindennél fontosabb kérdésről Hemingwayt, Baktayt, Kós Károlyt, vagy bárkit, aki elszántan kereste a választ. A sok olvasás azért rávezet az okos szelekcióra is idővel. Hemingway, például *ganéj-szondának* nevezte azt a kifejleszhető képességünket, ami megtanít minket erre a kényes műveletre. Így is megtörténhet azért, hogy mire megtanuljuk hogyan kell élni, hogy milyen az erényes, hasznos és bölcs élet, már a végére is érünk. Vigaszunk marad akkor is a botja törött, öreg pásztor monológja: „Elvették nyájamat. Bánjam-e? Többé semmi dolgom, / nincs felelősség: menhelyen könnyű az aggnak élete. (...) Így állok, arccal fálnak fordítva, törött pásztorbotommal. / Csordám a vályúnál tolong: mennyi vidám, vadonatúj / nagyszerűség úszkál benne! Orr orr mellett, orr az orrot / kitúrja – bánjam-e? – már nem hivatásom (...) Mintha sínén a vonat/ rohan a szakadékba melynek túlsó partja nincs – / bánjam-e? lehet, megállítják a végső percben, / vagy a szakadék felett is pálya visz, csak vak vagyok / talán a meredély szélén szárnyat bont, felröpül: / ők tudják, nem én. Bajuk, ha ők se tudják. Nekem már mindegy: pásztorbotom eltört, / könnyű szalmán heverni, évezredek / fáradoalmát kipihenni. Nem látnak, fejük a vályúban / én is csak farukat s lobogó füleiket látom.”³⁴

1 tudomány és társadalom

Jegyzetek

¹ Lautréamont (1846–1870) francia, szürrealista költő fogalmazta meg azt a meghökkentő esztétikai élményt, hogy „olyan szép, mint az esernyő és varrógép találkozása a boncasztalon”.

² Az ismertetett kötetek fellelhetők antikváriumokban, családi könyvtárak alsó polcain és az igényesebb bolhapiacokon.

³ Ernest Hemingway: *Halál délután*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁴ Gertrude Stein (1874–1946) amerikai költő, író, műgyűjtő a húszas évek párizsi művészvilágában nagy népszerűségnek és tekintélynek örvendő szalont tartott fenn műteremlakásában, amelynek többek között gyakori vendége volt Pablo Picasso, F. Scott Fitzgerald, Henry Matisse, Ezra Pound, Gerges Braque, James Joyce, Guillaume Apollinaire, Thornton Wilder. Ő nevezte el, az első világháborút megjárt írókat elveszett nemzedéknek. Hemingway *Vándorünnep* című, poétikusan szép, öregkori művében meséli el a történetet.

⁵ Kezdetben a *The Kansas City Star*, majd a *Toronto Star* rendelte meg írásait, később sok lap versengett érte.

⁶ A Kilimandzsáró hava 1932-ben jelent meg. Az író eljátszik a gondolattal, hogy egy fatális baleset következtében meghal alkotóereje teljében, mielőtt nagy műveit megírná. Heves önvád győtri eltékozolt tehetsége miatt, amelynek okát egyrészt egy gazdag kurvában (második felesége), másrészt a napos oldalt (is) kereső hajlamaiban látja. Tény, hogy életművének fajsúlyosabb része ezután születik. A regényből Henry King rendezésében, Gregory Peck, Ava Gardner és Susan Hayward főszereplésével 1952-ben film készült.

⁷ Pauline Pfeiffer-rel 1927–40 között élt házasságban. Hogy akkori felesége milyen aszszony volt, nem tudhatjuk. Hemingway, amilyen rokonszenvvel ír a még fiatal és ismeretlen kezdők boldogságos pokoljárásáról – így az első feleségével töltött párizsi évekről is – épp oly hevesen pocskondiázza a gazdagokat és befutottakat. Elhanyagolható körülmény, hogy ezt a sportot főképpen öreg korában űzi, amikor már gazdag és híres író volt. Meglehet persze, hogy magát sem szerette már akkoriban.

⁸ Apja Clarence Edmons Hemingway puritán életű, vidéki orvos volt. Fia nagyon vonzódott hozzá, gyakran elkísérte munkájában, horgász, vadász csavargásaiban. Egy polgárháború korabeli pisztollyal végzett magával.

⁹ A halottak természetrajzát több művében is részletezi (önálló novellája alapján), amelyben első világháborús élményeit boncolgatja meglehetősen viszolyogtató képekben. Amúgy izlés kérdése az elmarasztalás, én csukott szemmel és rögzített nyeldeklővel igyekeztem olvasni.

¹⁰ Jéghegy elméletét is több helyen magyarázta. Lényege, hogy az író akkor jár el helyesen és hatásosan, ha az általa ismert tárgynak, csak az egynylcadát írja bele a megjelenésre szánt műbe, az úszó jéghegy víz alatti-feletti részeihez hasonlóan, mivel a jéghegy vonulása is attól kapja méltóságát, hogy nagyobbik része nem látható.

¹¹ Ez olyannyira szó szerint értendő, hogy több esetet is feljegyeztek, amikor az ölés sikertelen kísérlete következtében a levegőbe felperdült és a nézőtérre hulló, borotvaéles kard fizető nézőt (nézőket) ölt, illetve sebesített meg. Olcsó vigasz, hogy ilyenkor a bika torolja meg azonnal a faena műélvező közönségén esett sérelmet.

¹² A tragikus eseményre 1961. július 2-án került sor az író otthonában, fegyvertisztogatás közben. Tudjuk hogy magas vérnyomásban, mániás-depresszióban és alkoholbetegség-

ben szenvedett, bár ez utóbbira sosem panaszkodott. Arra viszont igen, hogy az elektro-sokk-kezelések gyakran okoztak nála emlékezet kiesést. Mondanunk sem kell, hogy egy ugyancsak valós élményekből merítő író hogyan élhette ezt meg. Mindezek persze csak életrajzi adalékok. Az elmondhatatlant a biográfus kurkászók sem tudják elmondani.

¹³ Pontosabban, rendelkeztem egy élő, kvázi kapcsolattal – Sz. D. idős, újhelyi, középiskolai tanárom személyében, aki fénykorában, mint császári-királyi főfelügyelő, a tokaji borok utazó nagyköveteként, rövid ideig baráti nexusban állt Yesudiánnal, amikor az a fővárosban tartott jóga kurzusokat. De hát a tőle kapott instrukciók úgy viszonyultak az autentikus hagyományhoz, mint zacskós leves a bajai halászléhez. Így is hálás vagyok érte.

¹⁴ Amrita Sérgil (1913–1941) egy indiai maharadzsa és Baktay nővérének házasságából született indiai-magyar festőnő. Hazánkban kevéssé ismerik, de Indiában a huszadik századi, modern festészet megteremtőjeként tisztelik. 1938-ban a párizsi Szalon – egyetlen ázsiaiként, s mint legfiatalabb tagját – sorai közé emelte, 2000-ben pedig a huszadik század száz legjelentősebb indiai személyiségévé választotta egy tudósokból álló, tiszteletreméltó testület. Posztimpresszionista képein számunkra különösen izgalmasan keverednek a gyerekkori magyar tájak és az ázsiai miniatúrafestészet hagyományai.

¹⁵ Szanátana dharm, az örök törvény. (Budapest, 1936, 1991) – az ind bölcseleti rendszerek tudományos igényű, első, teljességre törekvő magyar nyelvű bemutatása és magyarázata. A diadalmas jóga (Budapest, 1942, 2001) – a hat, ortodox ind bölcseleti rendszer egyikének részletes kifejtése, Patanjali szanszkrit nyelvű szutráinak fordítása és magyarázata. A kevés számú, komolyan vehető, magyar nyelvű jóga-irodalom egyik, megkerülhetetlen alapvetése. India művészete (Budapest, 1958, 1961, 1985) – nagy formátumú, igényes művészettörténeti munka, történelmi, kultúrhistoriai kontextusban. Ma is egyetemi tananyag.

¹⁶ Baktay Ervin: A boldog völgy országa – Barangolások Kasmírban. Franklin-Társulat, Budapest, é. n. (1934)

¹⁷ Cholnoky Jenő (1870–1950), író, földrajztudós, egyetemi tanár, az MTA tagja. A magyar geográfia legnagyobb tudósainak egyike. Hunfalvy János és Lóczy Lajos munkásságának folytatója. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának szerkesztője. Ebben a sorozatban jelent meg Baktay könyve.

¹⁸ A pillangóhatás vagy pillangóeffektus kifejezés magában foglalja a kiindulópontok fontosságát a kaoszelméletben. A gondolatot Edward Lorenz egy 1963-as tanulmányára vezeték vissza, amelyet a New Yorki Egyetem számára írt. Mások Bradbury-től eredeztetik. A gondolat lényege, hogy egy dinamikus rendszerben a kezdeti feltételek apró változásai véletlenszerű folyamatok pozitív visszacsatolásai révén nagymértékben megváltoztathatják a rendszer hosszú távú működését.

¹⁹ Könyvtárnyi irodalma van a témának, csak szigorúan tudományos közelítésben. E helyt Werner Heisenberg (egy 1958-ban kelt) tanulmányából idézzük az alábbi textust: „Az objektív valóság fogalma elillant a matematikába, amely immár nem az elemi részecskék viselkedéséről ad számot, hanem inkább a mi tudásunkról, amely e kérdésekre vonatkozik.”

²⁰ Mircea Eliade, a román származású etnológus, miután hosszan taglalja India fokoza-tos „felfedezésének” történetét, ezt írja A jóga című könyvében: „India fölfedezése azon a napon ér majd véget, amelyen Európa teremtő erői véglegesen elapadnak.” (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966. 7. o.)

1 tudomány és társadalom

²¹ Máris vannak erre vonatkozó jelek a buddhizmus amerikai és európai térhódítása nyomán, nemcsak a pszichológiában, pszichiátriában, de a fizikában is. Az agykutatás azonban zsákutcában tévelyeg. Tudatkutatásra irányuló vizsgálatai alig különböznek attól a derék erőfeszítéstől, amelyek során szovjet tudósok Lenin agyának feldarabolásával akartak közelebb jutni az empiriokriticizmus lényegéhez.

²² Hacsak nem tekintjük azt, hogy 1933-ban a debreceni egyetemen bölcsészdoktorrá avatták.

²³ Apja Gottesmann Raoul, anyja Mártonfalvi Antónia Alojzia volt. Testvére Gottesmann Marie Antoniette, akinek Szimla rádzsájának fiával Umrao Sher-Gillel kötött házasságából született leánya Amrita Sergil. Unokatestvére volt Gottesmann Ernő filmproducer, gyártásvezető.

²⁴ Titkolt történetek 1956-ból. Baktay és Nehru. Dokumentumfilm, 2002.

²⁵ Az Andrássy út 103. alatt található múzeum Hopp Ferenc (1833–1919) optikus, műgyűjtő alapítása. Itt dolgozott Baktay igazgató-helyettesként, 1946–58-ig.

²⁶ Kisorosziiban, a művelődési otthon és könyvtár épületében látható egy emlékszoba az indián életben használt eszközökből.

²⁷ Hetényi Ernő (1912–1999) író, buddhológus alapította az első magyar buddhista közösséget, majd 1956-ban Európa első buddhista felsőfokú intézményét Budapesten, Körösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézet néven.

²⁸ A Tan Kapuja Buddhista Egyház akkreditált felsőoktatási intézményeként működik 1991 óta Budapesten, a IX. kerületi Börzsöny utcában.

²⁹ Természetesen a Gheorghiu-Dej – Ceausescu és a Rákosi – Kádár-féle nacionalista-internacionalista, cseléd kurzusokra gondolunk.

³⁰ Utalás Wass Albert Üzenet haza című versének refrénjére.

³¹ Kós Károly: Varjú-nemzetség. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934.

³² Utalás Arthur Rimbaud Részeg hajó című versére: „mert kit megfürdetett már vizeknek búja, / nem szállhat többé révbe kalmárhajók után”

³³ Platón hasonlata, amelyben a valóságot csak a barlang szájának háttal ülő ember helyzetében észleljük.

³⁴ Weöres Sándor: Merülő Saturnus. In: uő: Egybegyűjtött írások. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970. II. kötet.

Kövér Laura

A koreai családmódelel változása a 20. században

Bevezetés

A Koreai-félsziget államai a történelem folyamán folyamatosan kapcsolatban álltak a környező államalakulatokkal, népcsoportokkal. Korea geopolitikailag a Távol-Kelet fontos részén helyezkedik el és a környező nagyhatalmak igényt tartottak a területre. Először a kínaiakkal, majd a Belső-Ázsiából érkező, eredendően nomád népekkel kényszerült együttműködésre, mert azok terjeszkedtek és elfoglalták a kínai területeket is. Így a kínaiak után a Nagy Mongol Birodalommal (Yuan-dinasztia, 1271–1368) állt szoros kapcsolatban, azután a mandzsu Qing Birodalomnak (1644–1911) kellett behódolnia. Ekkor kezdődött a *Remetekirályság* korszaka: a koreai udvar szándékosan bezárkózott, hogy megóvja magát és kultúráját a külföldi eredetű változásoktól: „Korea látszólag behódolt a Csing (Qing) Birodalomnak, de valójában lenézték és barbárnak tartották őket. Ettől kezdődően a koreaiak magukat tekintették a klasszikus kínai civilizáció egyetlen méltó örökösének. Ez az úgynevezett Kis Kína-elv. A történelmi viharok nyomán a koreai udvar arra kezdett törekedni, hogy megóvja az országot a további idegen hatástól. A tengerparti övezetekből kitelepítették a lakosságot, és külön őrség gondoskodott az idegen hajók távoltartásáról. Ez az elzárkózás csaknem kétszázötven éven keresztül meghatározta az ország és a külvilág viszonyát. Európában ebben az időszakban kezdték a Koreai-félszigetet Remetekirályságnak nevezni.”¹ Legutoljára Japán hajtotta uralma alá: Korea a Japán Birodalom protektorátusa volt 1905–1910-ig, majd gyarmata 1945-ig.

Természetesen ezen országok kulturális kölcsönhatásban is álltak egymással, így terjedt példának okáért a buddhizmus: Indiából a Selyemúton a kínai közösségekhez jutott el, onnan a Koreai-félszigetre (a források szerint az első buddhista misszionárius, egy bizonyos Sundo, Kínából érkezett 372-ben²), majd Japánba. A szigetországba értelem-szerűen már nem az a buddhizmus érkezett meg, amely Indiában kialakult, mivel az idő múlásával és annak köszönhetően, hogy más-más közösségek sajátították el, formálták, hozzáadtak saját hitvilágukból, a buddhizmus eszmerendszere és pantheonja módosult és a különböző országokban más-más fajtája honosodott meg.

A buddhizmus tehát megérkezett a félszigetre a Három Királyság Korszakában (Samguk shide, i.e. 37 – i.sz. 676), virágzani kezdett, és már a Shilla Királyságban (i.e. 57 – i.sz. 935) államvallássá lett 535-ben: „az állam által támogatott vallás, és az államot támogató vallás (egyházi rendszer)”³. A buddhizmus befolyása aztán tovább nőtt, majd a Goryeo királyságban (918–1392) kulcspozícióba került.

Ehhez hasonlóan került a konfucianizmus Kínából Koreába a Joseon-kor kezdetén, és hamarosan ez lett az állam hivatalos ideológiája. A buddhista szerzeteseket és hívőket

1 tudomány és társadalom

üldözni kezdték, nem volt maradásuk. A kolostorokat is elkezdtek világi célra felhasználni (pl. műhely, raktár). Ez azért fontos, mert a buddhizmus az üldözéseknek köszönhetően perifériára szorult, ezzel párhuzamosan viszont terjedt a konfucianus eszme, amely mindent átfogó eszmerendszerré fejlődött, a mai napig fennmaradt és meghatározza az ország arculatát. A 17. századi bezárkózásnak is köszönhető, hogy a konfucianista világnézet fennmaradt a félszigeten. Az első európai keresztények 1594-ben érkeztek a Koreai félszigetre.⁴ A lakosság 49%-a keresztény, 47%-a buddhista, 3%-a konfucianus, 1%-a sámánista.

A koreai társadalom berendezkedésének alapját tehát a konfucianizmus eszméi adták-adják, amelynek főbb ismérvei: az ősök tisztelete, a szülőknek és feljebbvalóknak való engedelmisség. A konfucianus etikai kódex megkísérli kategorizálni az emberek közötti kapcsolatok milyenségét; a társadalmat öt alapvető érintkezés határozza meg: az alattvaló és az uralkodó, a feleség és a férj, a fiú és az apa, a fiatalabb és az idősebb, valamint a barátok egymás közötti kapcsolata. Az utóbbi kivételével mindegyik szigorú alá-fölérendeltségi viszonyon alapul. A konfucianista társadalmakra a kollektívizmus, a közösségben gondolkodás jellemző: a közösség fontosabb az individualitásnál; ez a nyelvben is megnyilvánul. Már a Shilla-korban eljut a félszigetre (682, nemzeti iskola), de csak később emelkedik állami szintre.

A koreai családon belüli viszonyok kifejezésére, a berendezkedésre a *hojuje* szó használatos, amely szigorú patriarchális rendszerre utalt. A *hoju* jelentette a családfőt, a legidősebb férfit. Évszázadokon át jellemző volt a koreai házasságkötésekre, hogy nem a szerelmen-szereteten alapultak, hanem gazdasági-financiális megfontoláson, amelyet a szülők aktívan alakítottak. A házasulandó felek szüleinek egyetértése nélkül kevésbé volt elképzelhető egy esküvő. A házasodás után a feleség költözött férje családjához, ahol engedelmeskednie kellett, leginkább anyósának, aki a háztartás úrnője volt. A nőnek engedelmes menynek, szerető feleségnek és gondoskodó anyának kellett lennie. Negatív diszkriminációra biztos számíthatott a családjától és a tágabban vett környezetétől, ha férjét nem ajándékozta meg fiúgyermekkel, ugyanis köztudottan értékesebbnek tekintették a fiúkat a lányoknál; adódik ez a konfucianista koreaiak patriarchális berendezkedéséből.

Tanulmányomban a koreai családok 20. század eleji viszonyait kívánom bemutatni, amely egyben egy ősi berendezkedési formát is reprezentál. Kitérek arra is, hogy a 21. században miben különbözik egy család az ősi modelltől.⁵

Tradicionális házasságkötések

A koreai emberek a házasságot hagyományosan nem két ember, hanem két család uniójának tekintették. A házasság – mint írtuk – elsősorban gazdasági megfontolásokon alapult, nem pedig érzelmin. Nem is lehetett volna másképp, hiszen a házasodás eredendően meglehetősen fiatal korban történt, amikor a felek még nem tudták eldönteni maguktól, hogy kivel kötnék össze életüket. Ezt a szülők döntötték el. A feleket nem véletlenszerűen választották ki. Félig-meddig hivatásos „kerítők” álltak rendelkezésre a közösségekben, az ő segítségükkel köttettek az elrendezett házasságok. A szakirodalom angolul a közvetítő mellett a „go-between” kifejezést is használja.⁶ Ez a mediátor vagy házasságszerző olyan személy volt, aki részletekbe menően ismerte az adott két család

társadalmi státusát, vagyonát és – nem utolsósorban – a házasulandó fiatalok személyiségét, így tudta felmérni, hogy a felek és családjaik megfelelő uniót alkotnának-e. Ő közvetített a családok között és ismertette, miért lenne ideális a szóban forgó fiatalok és családjaik számára a házasságkötés. Csak a szülők beleegyezése után találkozhattak a fiatalok, általában csak az esküvő napján. „Legtöbb esetben a fiatalok ez alkalommal látják egymást először. De akár tetszenek egymásnak, akár nem, a szülők akaratának eleget tenni kötelesek.”⁷

A vőlegény egy ideig a lánnyal él a lány szüleinél, később a feleség költözik a férjhez, annak szülei otthonába; a feleséget az új családja „adoptálja”. Valójában a Goryeo-korban a vőlegény ment át menyasszonya családjához a házasságkötési ceremóniára, ez a szokás fordult meg a Joseon-korban, azt eredményezve, hogy az újdonsült feleség új lakóhelyévé vált férje családjának otthona.⁸

A konfucianizmus a Yi-dinasztia⁹ által alapított Joseon-korban (1392–1897) szilárdult meg, olyannyira, hogy nemcsak az ország hivatalos ideológiája lett, amely bebetonozta a társadalom hierarchiáját, hanem általános világnézet. A korszak kezdetéig vezethető vissza az a szabályozás, miszerint a közös felmenőtől származó, apai ágon rokonságban álló emberek nem házasodhattak össze. Az azonos vezetéknevűek sem házasodhattak – vagyis az egy törzsből, nemzetségből származók – elkerülendő az endogámiát, vagyis a rokonházasságot. Ez azért lehetett problémás, mert némely vezetéknevű rendkívül gyakori (Kim, Yu, Park, Lee stb.). Ennek ellenére a Shilla-időszakban (676–935) és a Goryeo-korban (918–1392) széles körben gyakorolták az endogámiát és a családon belüli házasságok fajtáit, pedig a Yi-dinasztia rendeleteket is hozott ennek elkerülése érdekében. Először 1461-ben, majd egy 1669-es rendelet megtiltotta nemcsak az azonos vezetéknevűek és ezáltal azonos felmenőkkel rendelkezők közötti házasságot, hanem azok között is, akik ugyan nem közös őstől származnak, de ugyanaz a családnévük. Azonban az utóbbit nem lehetett kivédeni, ezért a kormány 1905-ben hivatalosan is elismerte, hogy csak azoknak nem szabad házasodniuk, akiknek azonos a vezetéknevük és azonos felmenőik bizonyíthatók.¹⁰

Az endogámia tiltásának szokása a konfucianizmusban rejlik. A koreaiak nagyra tartották a régmúltba visszavezethető családfát, a magas származásnak jelentőséget tulajdonítottak-tulajdonítanak. Az uralkodó család már a Shilla és Goryeo időszakában saját társadalmi osztályán belül kötött házasságokat, a Joseon-korban viszont széles körben elterjedt ez a szokás – a kasztrendszer szigorúan betartották. Sok más országhoz hasonlóan ebben a korszakban Koreában is megkülönböztették az előkelő réteget a közemberektől, különösen házasságkötés esetén. Nem a hitves jelölt személyiségét és képességeit mérlegelték, hanem azt, hogy az apja törzse mennyire volt jó hírű, az apa társadalmi rangja milyen magas volt, illetve mekkora befolyással bírt. Mivel a családfájuk felkutatására időt és pénzt áldoztak, könnyen visszakövethető volt, hogy milyen rangú felmenőkkel büszkélkedhet a jelölt családja.

A Joseon-korban a különböző osztályokhoz tartozó férfiak és nők közti házasság tilos volt, vagy helytelennek tartották, és az ilyen házasságból születő gyereket a szerényebb társadalmi osztályba tartozóként tartották számon. A homogén osztályon belüli házasság rendszere a törvénytelen gyerekeket hivatott megkülönböztetni a törvényesektől: a királyi udvar szolgálatában álló alattvalóknak és szolgálóknak tilos volt ugyanis olyan másik alattvalóval házasságra lépni, akinek a családjában valakit korábban árulónak nyilvánított-

1 tudomány és társadalom

tak. Így az áruló egész családja kiközösített lett. Egy hűségeseknek számító alattvaló csakis a többi hűséggel házasodhatott, az áruló családok sarjai pedig egymással. Magától értetődő módon egy rangos ember az udvarban nem házasodhatott visszavonult udvarhölgyekkel és egyéb szolgálókkal.

Származási dokumentumok és családfa

A családfa dokumentumai (chokbo) ma már nem képeznek akkora értéket, mint a Joseon-korban. Nem teljesen világos, mikor kezdték el a családfa-dokumentumokat előállítani, azonban feltételezhetően a 16. században és azután vált aktívvá e tevékenység. Ma már csak a történészeket érdekli, régen azonban nem tekintették művelt és kulturált embernek azt, aki nem volt tisztában saját felmenői ágával, nem tudta dokumentumokkal alátámasztani a régre visszavezethető vérvonalat. Egy valóban művelt embernek nemcsak saját származását kellett ismernie és értenie, hanem más, nagyobb klánokét is. Ahhoz, hogy ezt az elengedhetetlennek tartott tudást megszerezze valaki, nem volt elég azokra hagyatkozni, amiket a családban hallott apjától, nagyapjától a felmenőikről, hanem kutatómunkát kellett végezni. A családfa tanulmányozását *bohak*nak nevezik, amely lehetővé tette, hogy hivatkozzanak magas rangú elődeikre. Természetesen minél előkelőbb ősökkel büszkélkedhetett valaki, annál nagyobb társadalmi megbecsülés övezte.

A családfa-tanulmányok kiadásának több célja volt. Az egyik az ősöknek való tiszteletadás. A másik, bonyolultabb cél pedig a rokonok közötti harmónia megerősítésére tett kísérlet azáltal, hogy a rokonsági fokokat tisztán, átláthatóan lejegyzik. Így világossá vált, hogy ki milyen pozíciót foglal el a családban.

A családfa-kutatás a Yi-dinasztia (kormányzó csoportjának) ideológiájával állt összefüggésben. Az állam akkoriban nem állt másból, mint kiterjedt családokból. A legfőbb család a regnáló család volt, ők uralkodtak a többi családon. Természetesen az ország irányítása is a felebaráti szereteten és hűségen alapult, és fordítva, a lakosságnak olyan odaadással kellett szolgálnia az uralkodót, ahogy fiú az apját.

Rögzített és illusztrált családfával leginkább a *yangbanok* (yangban: nemesember; a Joeson-kor uralkodó társadalmi osztálya) rendelkeztek. A családtudatosság mint etikai norma kötötte őket. A középosztálybelieknek – akiknek eredendően szerény származásuk nem is tette lehetővé egy megbecsült családfa lejegyzését – és a házasságon kívül születetteknek csak akkor lehetett írott családtörténete, ha valamilyen kormányzati tisztséget láttak el, vagy átmentek a katonai vizsgán, így a hadsereg tagjává váltak. A család birtoklása úgyszólván a *yangbanok* előjoga volt.

A genealógiai dokumentum a család magántulajdonát képezte, de társadalmi funkcióval bírt, ezért a hamisításuk egy idő után bevett szokássá vált. Ha valakit egy ilyen dokumentumban regisztráltak, mentesült a munka alól, amikor munkásokat toboroztak, úgy viselkedhetett, mintha egy *yangban* lenne, holott csak egyszerű közember volt. Mivel a *yangban* pénzt fogadott el a közembertől azért, hogy az bekerülhessen egy előkelő család történetébe, a *yangban* gátlástalanul eltávolította azon rokonát, aki befolyással vagy hatalommal nem rendelkezett; helyébe pedig az „újdonsült rokont” regisztrálta, aki egyes esetekben bűnöző vagy árulónak kikiáltott személy volt.

A családi berendezkedés, a családfő rendszer (hojuje)

Egy 1955-ös felmérés szerint a városban élő családokban a családtagok száma 4,8 volt, a vidéki környezetben élőké 5,3. Az 1930-as években az Amerikai Egyesült Államokban ezek a számok: 3,26 és 4,2.¹¹ A nagyobb szám azzal magyarázható, hogy a koreai fiúk nem költöztek el otthonról a házasságkötés után. Ez magasabbá tette a születési rátát. Ma már kevesebben élnek egy-egy családban, Dél-Koreát jellemzi az egyik legalacsonyabb születési ráta napjainkban.

A gazdag családokban voltak különböző alkalmazottak, cselédek, akik velük együtt éltek, városban persze több ilyen fordult elő. Ezek az alkalmazottak vidékről vándoroltak a városba munka és tanulás reményében.

A koreai társadalom erősen patriarchális és a szenioritás elvét követi. Elsősorban az elsőszülött fiú feladata továbbvinni a család vérvonalát és nevét. A házaspárok egészen a legutóbbi időig előnyben részesítették a fiúgyerekeket.

Az együttélés formáit tekintve a koreai családok három csoportra oszthatók: lineáris családra, férj-feleség családra és oldalági családra. Az úgynevezett *lineáris család* magában foglalja egy háztartásban a családfőt, annak legidősebb fiúgyerekeit és legidősebb fiúunokáját. Ők – és hitveseik – jogosultak tovább vinni a családi vonalat. Egy adott időszakban ezt testesíti meg a családok 30%-a. A *férj-feleség család* a szülőkből és még házastalan gyermekeiből áll, ezt nukleáris családnak is szokás hívni. Ez a felállás a társadalom 65%-át teszi ki, de ahogy telik az idő, átalakul lineárisra, ahogyan a gyermekek házasságot kötnek és megalapítják saját családjukat. Kialakul a tágabb értelemben vett család egyenes ági leszármazottakkal. A nukleáris család átmeneti forma, amely idővel átalakul lineáris családdá. Az *oldalági családok* magukban foglalnak egy vagy több generációból származó rokonokat, akik nem örökösei a családi vonalnak, például másod-, harmadszülött fiúk, unokatestvérek. Ez a típusú család csak bizonyos ideig áll fenn, amíg a másod- és harmadszülött fiúk meg nem alapítják saját nukleáris családjukat. Az oldalági családok száma igen kevés. Az idősebb fiúk által alapított „oldalcsaládok” száma arányosan növekszik a férj-feleség családok számával.

Szülő-gyermek viszony: a gyermeki hűség

A koreaiak közösségben gondolkodnak, nem individuálisan. A szerepeik és feladataik az otthon megteremtését és feladataikat szolgálták. A vérvonal és az otthon kihalását jelentette, ha nem született fiú utód. A család, az otthon feje a legidősebb férfi, ő a pátriárka. Az ő halálával legidősebb fia lesz az új pátriárka, a parancsoló. Ő a képviselője a korábbi és mindenkori generációk őseinek, képviseli a családot; őrzí generációkra visszamenőleg a család dokumentumait. Az ő dolga a család továbbvitele, celebrálja az ősök tiszteletére tartott szertartásokat, menedzseli a család pénzügyeit, és felügyeli a többi családtagot. Ő áll a középpontban és a család összes tagjának a pozíciója hozzá képest határozódik meg, figyelembe véve a nők és férfiak közti és a kor szerinti megkülönböztetést. Vagyis azoknak, akik közvetlenül felelősek a család továbbvitelért, magasabb a helyzetük, míg a többieké jóval alacsonyabb. Az első fiú örökli az otthont, övé lesz a nagy otthon/ház, a többi fiúé a kicsi otthon/ház.

1 tudomány és társadalom

A családok nem teljesen függetlenek klánjuktól. Mindenféle közösséget egyfajta nagycsaládnak tekintenek. A szeniorátus elve az otthonon kívüli világban is meghatározó. A tőlük idősebb idegenekkel való tiszteletteljes viselkedés olyan egyértelmű kötelezettség, mint a tiszteletadás apának és bátyának.

A *Szülőtisztelet könyve* című kínai klasszikus a legfontosabb Koreában, amelyben Konfuciusz arra tanítja a gyerekeket, hogy feltétlen odaadással gondoskodjanak majd idősebb szüleikről. Mindenféle magaviselet a *gyermeki hűség és tiszteletnek* (hyo, filial piety) nevezett alapvetésen nyugszik, ezen elv szerint nevelik a gyerekeket, amely később is világosan meghatározza az emberi kapcsolatokat. A gyerek elkötelezettségét jelenti szülei felé, amely többek között engedelmisségben és a szülők időskori gondozásában nyilvánul meg. Ez egy jelentős eltérés a nyugati kultúrától, ahol általános érvényűnek tekintjük, hogy a szülő feladata gondoskodni gyermekéről, nem pedig azért vállal gyermeket, hogy annak révén tudjon később megélni, mert a gyereket elküldik dolgozni, vagy aktív munkaerőként tekintenek rá, például a termőföldeken (évszázadokkal ezelőtt). A szülői utasítások abszolút megkérdőjelezhetetlenek voltak, szigorú engedelmisséget vártak a gyerekektől. Ha a fiú azt is gondolta, hogy amit kér, követel, helyén való, nem szegülhetett ellen szülei óhajának. Még ha a szülők nem is tudták teljesen ellátni szerepeiket, feladataikat, a fiú erkölcsi kötelezettsége, hogy a szüleit szolgálja teljes őszinteséggel és odaadással. Ha ennek ellenében cselekszik, megrovás jár erkölcsi tökéletlensége miatt, és büntetést rónak ki rá a bűnözők kódexébe foglaltak szerint. Ha valaki nem volt képes fiú utódot nemzeni, azt a szüleivel szembeni hálátlanságnak tekintették.

A szülőknek való feltétlen engedelmisség és a feljük való elköteleződés három alapvetésről indul. Az első: a gyerek adós a szüleinek, amiért a világra hozták; a második: a gyerek adós, amiért felnevelik; ezért a kettőért megfizethetetlen hálával tartozik. Ahogyan a mondás is tartja: „Az apám adott életet nekem, az anyám felnevelt; elkötelezettségem feljük végtelen.” A szülői szeretet abban nyilvánul meg felfogásuk szerint, hogy egyáltalán világra hozzák és felnevelik gyermeküket, ily módon az felbecsülhetetlen és meghálálhatatlan. A harmadik alapelv pedig az, hogy egy gyereknek a nevelőszülője felé is ugyanolyan elköteleződést és tiszteletet kell mutatnia, mintha vérszerinti szülő nevelné.

A gyermeki odaadáshoz tartoznak az ősök tiszteletére bizonyos időközönként bemutatott szertartások is (jesa), amelynek több fajtája ismeretes. Az elhunyt ős halálának napján minden évben rendeztek megemlékező aktust. Ezt a szertartás öt generációig felmenően tartották meg, a legidősebb élő férfi leszármazott házában. Az év más napjain is tartottak megemlékező, tiszteletadó, hálaadó szertartást az elhunyt ősöknek: a holdnaptár szerinti újév első napján (Seollal) és hálaadáskor. A hálaadás (Chuseok, őszközép, más néven hangawi) agrárkultúrához kapcsolódó hagyomány: aratóünnep a holdnaptár szerinti nyolcadik hónap tizenötödik napján. Ilyenkor a család tagjai az ország különböző részeiről is összegyűlnek és együtt ünnepelnek, hálát adnak az ősöknek a betakarított termésért. A gyermekeknek, fiataloknak meg kell hajolniuk az idősebb rokonok előtt (sebae, meghajlás, az ezért kapott zsebpénz: sebaedon). A Chuseok napjának reggelén megemlékező szertartást tartanak az ősök tiszteletére a házaikban, ez a Charye. A közös étkezés után kilátogatnak az elhunyt rokon sírjához (Seongmyo) és a sírt és környékét megtisztítják a gazoktól (Beolcho). Utána hazamennek és közösen játszanak népi játékokat, például körtáncot (Ganggangsullae).

Egy átlagos szertartás – például az elhunyt születésnapján – a következőképpen zajlott: a rokonok az elhunyt legidősebb fia családjának házában gyűlnek össze. A szertartást

a halál napját megelőző este vagy éjfél után végzik. A rítust az elhunyt legidősebb férfi rokonának kellett irányítania, ma már a fiatalabb fiúk és nők is bemutathatják.¹² Az ételkészítés a nők feladata: a rituálét tartó legidősebb férfi feleségéé. Az asztalra (charyesang) többféle ételt készítenek elő, bort, marhahúst, halat, három különböző színű zöldséget, sokféle gyümölcsöt, rizstortát (songpyeon), leginkább azon ételeket, amiket az elhunyt szeretett. A shinwi, vagyis emléktábla, ami az elhunyt szellemének jelenlétét szimbolizálja, az asztal közepén kap helyet, az ételeket ehhez képest rendezik el az asztalon. Egy-egy gyertyát is gyújtanak az asztal két végében. Erekytartó is van az asztalon, amely előtt írott ima helyezkedik el, ha a család nem rendelkezik emléktáblával.

A szertartás több részből áll, amelyek meghatározott sorrendben követték egymást. 1. *Kangshin* – több rituális köszöntés, amely a földre hívja a szellemeket. 2. *Choheon* – „első felajánlás”: a legidősebb férfi leszármazott elsőként ajánlja fel a rizsbort az elhunyt szellemének, utána a felesége teszi ugyanezt. A legidősebb fiú rokon rituálisan meghajol kétszer tiszteletét kifejezendő, majd a feleség négyszer. 3. *Aheon* – „második felajánlás”: a korban következő második legidősebb férfi leszármazott (általában a másodszületett fiú vagy vő) szintén szeszes italt, bort ajánl fel. 4. *Jongheon* – „az utolsó felajánlás”: a harmadik legidősebb leszármazott (tipikusan a harmszületett fiú vagy vő) szintén alkoholos italt ajánl fel. Ezt az összes magas rangú rokonnak el kell végeznie. 5. *Sapsi* – „a kanál elhelyezése”: a fő fogást a legidősebb férfirokon szervirozza az emléktáblához úgy, hogy a főtt rizst tartalmazó edénybe egy kanalat szúr, hogy az függőlegesen álljon. 6. *Yushik* – „sürgős fogás”: úgy tartották, hogy ez után az ősök elfogadják a felajánlásokat és részt vesznek az étkezésben, ezért a családtagok elhagyják a szobát, hogy az elhunyt szelleme nyugodtan ehessen. Pár perc múltán visszatérnek a szobába. Erre a legidősebb férfirokon ad jelet torka köszörelésével. 7. *Heoncha* – „tea ajánlás”: sült rizsből főzött teát kínálnak. 8. *Cheolsang* – az asztal leszedése. A résztvevők meghajolnak kétszer, a szellemeket pedig újtjukra eresztik jövő ilyenkorig. Az asztalról leszedik az ételeket és italokat, az imát tartalmazó papírt pedig elégetik, miután korábban elmondták. 9. *Eumbok* – „italáldások”: a résztvevők közösen elfogyasztják az elkészített ételeket és italokat, miközben az elhunytaktól áldást kapnak.¹³

E szokásokkal erősítették a vérrokonság tudatát, kifejezték tiszteletüket és hálájukat szüleiknek, nagyszüleiknek akkor is, ha ők már nem éltek. A szülő halála után három évig a gyerekek körültekintően kellett viselkednie minden szituációban és széles skálán kellett szertartásokat bemutatnia – ezzel fejezte ki, hogy halála után is tiszteli szüleit. A felmenők e nagyfokú tisztelete egyértelműen konfucianus örökség. Ez a baráti magatartás nemcsak a szülőkkel és az otthonnal szemben volt érvényes, hanem a többi emberrel is, akivel érintkeztek. Velük is barátságosan viselkedtek, a hivatásukban is ennek megfelelően kellett helytállni, még ha ez az életük feláldozásával is járt. Ez a fajta udvarias-barátságos viselkedés olyan abszolút norma és érték volt, amelyet egész életük folyamán követtek.

A nők helyzete

„Bár a Silla Királyság időszakában többször is előfordult, hogy királynő irányította az országot, a szigorú konfucianus viszonyok között ez elképzelhetetlen lett volna. A konvencionális szabályok szerint a nők élettere a családra koncentrált, ahol feltétlen engedelmisséggel tartoztak férjüknek. Feltétlen engedelmisséggel tartoztak továbbá a

1 tudomány és társadalom

férj szüleinek is, így aztán a meny-anyós viszony a koreai családok alapvető feszültségforrásává vált. Az özvegyiségre jutott nők pedig – az elhunyt férj iránti tisztelet jegyében – nem köthettek újból házasságot. A Csooszon Királyság társadalmában a nők csupán négyfajta szerepkört tölthettek be: szangkungnak (sangkung) nevezett udvarhölgyek lehettek, gyógyítónővé képezhették magukat, sámánnőként tevékenykedhettek, vagy pedig kiszengnek (kisaeng) nevezett „szórakoztató hölgyként” élhettek. Az utóbbiak a japán gésákhoz hasonlóan dallal, tánccal, sőt versírással szórakoztatták előkelő vendégeiket.¹⁴ Az eddigiek alapján – fiúgyermek születésének örültek a házaspárok, férfiak öröklik a családi vérvonalat – kijelenthető, hogy a nők státusa a koreai társadalomban igen alacsony volt, azt viszont meg kell jegyezni, hogy a háztartáson belül létezett tekintélyük. Általánosságban érvényes és elfogadott volt, hogy egy házasság akkor működik megfelelően, ha a férj jól utasítja a feleségét, a feleség pedig engedelmeskedik neki. „A társadalom alapját az erősen kifejllett családi élet képezi. (...) A családfő az úr. A férj hatalma korlátlan. Cselédei, gyermekei föltétlenül engedelmességgel tartoznak. A nő állása teljesen alárendelt. Gyermekekora óta a házimunka az ő vállaira nehezedik. Nemcsak mos és főz, hanem öröl és darál, fon és sző, egyszóval a nyersterményt ő dolgozza föl a házi szükségletre: munkás, gyáros, iparos, szolga és hitves egy személyben. De e nagyon alárendelt szerep és nehéz munka dacára, egyénisége nem látszott szenvedni. Értelmes, és akik megkeresztelkednek, gyorsan művelődnek is. (...) A koreai legszebb jellemvonása kétségkívül a szülők iránt tanúsított mély tisztelet és az őszinte felebaráti szeretet. A családfő az atya, az egész háznép ura. Akarata egyedül kötelező és saját gyermekei úgy néznek reá, mint szolga urára. Jelenlétében a fia nem ül le, se nem mer dohányozni és ha az apa megjegyzést tesz, azt parancsnak veszik.”¹⁵

A nőt házassága után apja nevére regisztrálták, ahogyan születendő gyermekeit is. A személyi igazolványok kora előtti időkben a nők gyakorta megfedkeztek saját nevükről. Ennek az volt az oka, hogy a nőket a saját nevükön igen ritkán szólították. Kisgyermekkorukban babának, aztán valamilyen beceneven, például „Kincsem”-nek hívták őket, azután ha gyermeke született, akkor a „kisbaba anyja”-ként emlegették, vagy (ha a gyermekének például Cheolsu a neve) Cheolsu anyjaként. Idősebb korában egész egyszerűen nagymamának szólították a hölgyeket.¹⁶

A feleségnek nemcsak férjét, hanem anyósát, apósát, sógorát és sógornőjét is szolgálnia kellett – vagyis a férje rokonait, kiváltképp, ha egy háztartásban élt velük. A férj-feleség viszony egyértelműen alárendelt volt az apa-fiú viszonynak. A házasságkötés után a feleségnek az volt a dolga, hogy a férje családjához költözzön – mivel a fiúgyerek otthon maradt –, ahol úgy kezelték, mint egy újabb lánygyereket vagy egy szolgálót. Ugyanazok voltak a feladatai, mint addig a szüleinél, valamint az, hogy fiút szüljön. Mikor megszületett az első gyermeke, ez megváltozott és legfontosabb feladata a gyereknevelés lett. „A Joseon-korban özvegy nő nem házasságot kötött újra, özvegy férfi igen. A férfi kezdeményezhetett válást csak, amire elegendő indok volt az is, ha felesége nem tudott fiút hozni a világra. Ez volt ugyanis a házasság alapvető lényege, hogy legyen, aki továbbviszi a férfi vérvonalát. Lánygyermek nem számítottak. Ha nem is váltak el, a férfi tarthatott második feleséget, habár kedveltebb szokás volt, hogy a férj, ha lehetséges, örökbe fogad egy fiút valamelyik fiú testvérétől.”¹⁷ Volt olyan időszak is, amikor egy házaspárnak maximum két gyermek világra hozatalát engedélyezték. Erre azért volt szükség, mert a házaspárok gyakran addig próbálkoztak, ameddig nem született fiú.

Modern idők – modern család

Manapság nem ennyire merev a rendszer, főként az utóbbi évtizedben változtak meg a koreaiak szokásai, ugyanis – véleményem szerint – egy ennyire gyorsan felzárkózott ország esetében, amely napról napra fejlettebb lesz technológiailag, gazdaságilag, iparilag, nehezen elképzelhető, hogy a családon belüli viszonyok ugyanolyan formában álljanak fenn, mint akár csak a múlt század hatvanas éveiben. A koreai gazdaság hirtelen indult növekedésnek a hetvenes években; akkor még elmaradottak voltak a szocialista Magyarországhoz képest, azonban a kilencvenes évekre lehagytak bennünket, és a 1997-es ázsiai gazdasági válság után is úgy talpra tudtak állni, hogy ma már Korea gazdag országnak, jóléti államnak tekinthető.

A koreai családok mára modernizálódtak, a társadalom különösen az utóbbi tizenöt évben ment át gyors és meghatározó változásokon. Rengeteg tényező formálta a 20. században a koreai társadalmat – a teljesség igénye nélkül hadd emeljek ki néhányat.

1. A modernizáció a japán megszállással kezdődött, amely kétségkívül Korea történelmének letragikusabb korszaka, viszont meg kell említeni, hogy a japánok technikai fejlettségének köszönhetően az olyan alapvető fejlesztések, mint az első vasútvonalak kiépítése az országban. A második világháborúban és a koreai háború (1950–53) ideje alatt amerikai csapatok érkeztek az országba, akik egyúttal hozták magukkal saját kultúrájukat is (filmek, zene, szórakoztató lapok), ami rohamosan terjedni kezdett a koreai lakosság körében, nagy szimpátiát kiváltva belőlük. Így kezdődött ismerkedésük a nyugati kultúrával.

2. A koreai háborút lezáró panmindszoni (Panmunjeom) fegyverszüneti egyezmény következtében a két részre váló országban családok szakadtak szét, amelyek egyesítésére Dél-Korea a mai napig tesz kísérleteket.

3. Az 1960–70-es években meginduló urbanizáció következtében ezrek költöztek a városokba, és a migráció olyan szempontból hathatott a családi viszonyokra, hogy a családtagok, szülők és gyermekeik már nem feltétlenül élnek egy háztartásban, akár egymás közelében sem, így a kötelék és hagyományok is lazulnak.

4. A hetvenes évektől kiépülő családi vállalatok, a *jaebolok* is változtathattak valamit a felépítésen, olyan szempontból, hogy ha a vállalatvezetőnek nem született fia, lánya férjét nevezhette ki utódjául, vagy egyéb magas pozícióba helyezhette a vejét a cégen belül, esetleg a leányvállalatok élére állíthatta őt. Azokra a vállalatokra kell gondolni, amelyek családi cégként kezdték meg működésüket, mint a Samsung (Samsung Group/Guerup), LG (LG Jeonja) vagy a Hyundai (Hyeondaejadongcha Jushikhoesa).

A koreai társadalom jelenleg is átalakulásban van, hisz most hoznak meg kétségkívül szükséges, azonban évszázados hagyományokat eltörölő jogszabályokat. Ugyanakkor a legmélyebben gyökerező tradíciók, az alapvető tiszteletadás a szülők és idősek felé a mai napig nem halványultak, ez a nyelvhasználatban is jelen van. 2004-ben látott napvilágot a rendelet, amely lehetővé teszi, hogy ne csak az apa vagy a férfi lehessen a családfő, hanem a nő is, illetve, hogy ne csak az apa vezetéknévét vehesse fel a gyermek, hanem az anyját vagy újraházasodás esetén a nevelőapját. Nevetséges volt, hogy egy apa nélküli fiúgyerek előbb lehessen családfő, mint az anyja vagy a nagymama. Ez a törvénymódosítás nagy lépés az emberi jogok érvényesítése felé.

Sokan a koreaiak közül tévesen úgy hiszik, hogy a családi regisztrációs rendszer, vagyis a *hojuje* hagyományosan koreai eredetű eljárás, azonban ez nem más, mint a japán gyar-

1 tudomány és társadalom

mati uralom egyik elavult maradványa.¹⁸ Valójában a *hojuje* 1910-ben került bevezetésre Koreában a japán annexió után. Japánban a Meiji-restauráció korszakában, 1868-ban született egy polgárjog, amely konzerválni kívánta az ország patriarchális, feudális és autoriter jellegét, biztosítva így a lakosság hűségét az uralkodó felé. Amikor Japán megvetette a lábát Koreában, ugyanezzel a céllal erőszakolta a koreaiakra is ezt a család-adminisztrációs rendszert: az ország egy hatalmas klán, amelynek élén a japán uralkodó áll, és olyan hűséggel és tisztelettel kell viseltetni felé, mint egy családban az édesapa és/vagy nagypapa felé.¹⁹

A második világháború után Japán eltörölte a családi regisztrációs rendszert, emberi egyenlőtlenségi jogokra hivatkozva, Dél-Koreában viszont még sokáig hivatalosan fennállt. Ennek egyik oka az volt, hogy Park Chung Hee diktatórikus rendszere alatt (1961–1979) a hűséget és kötelességeket hirdették agresszívan, ami összhangban állt az addigi konfucianus berendezkedéssel. Ez kapóra jött továbbá az iparosítási törekvéseknél is: a Park-kormányzat nyíltan exportorientált gazdaságpolitikájának sok-sok dolgos kézre volt szüksége ahhoz, hogy a gazdaságot, a termelést felelőssze, és az ország végre valami bevételre tegyen szert. Ehhez pedig kellett az önfeláldozó családfő képe, aki időt-energiát nem sajnálva dolgozik, hogy eltartsa családját.

Természetesen vannak olyan szülők is, akik haladóbb felfogásról tesznek tanúbizonyságot: egyes családokban már napirendre került a téma, hogy a házaspár két gyermeke között – tekintet nélkül a nemekre – hogyan osszák el egyenlően az örökséget és a szertartások végzésének felelősségét. A családfő-rendszer több okból sem helyénvaló: bár őriz valamit a konfucianus hagyományokból, hivatalosan nem koreai kormány által rögzített adminisztrációs rendszer, hanem egy imperialista birodalom ideológiája, amit rákényszerítettek a koreaiakra. Másrészt teljesen elavult a koreaiak demokratikus köz-társaságában, ahol a nemi egyenlőséget az alkotmány is biztosítja.

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága 1999-ben javasolta a Koreai Köztársaságnak, hogy törölje el ezt az adminisztrációs rendszert, mert az állampolgárok egyenlőtlen jogait rögzíti. 2005. március 2-án született meg a törvény, amely eltörölte a *hojujet*, a nemek szerinti diszkrimináció szimbólumát. Ez azt jelenti, hogy egy újrَاهázasodó nő felveheti új férje nevét, vagy leánykori nevét, a gyerek pedig eldöntheti, melyik szülője nevében szeretné regisztrálni magát (anya, apa, nevelőszülő).²⁰

Válások és születések

Ma már Dél-Koreában is egyértelmű, hogy a nők is kezdeményezhetnek válást. De a válás ma is kényes téma. Egy nőt születésekor édesapja nevében regisztrálják, házasságkötés után viszont a férjéhez. A válás után az a kérdéses szituáció áll elő, hogy kihez „tartozik” az érintett nő. Ilyenkor újra az apjához regisztrálni kellemetlen; egyesek szerint olyan, mintha visszakönyörögné magát az eredeti családjához. Ezen talán segített a *hojuje* rendszer 2005-ös eltörlése.

A válások számának világszerte megfigyelhető növekvő tendenciája nem kerülte el a koreaiakat sem. Az ország gazdagodásával és a tradíciók szorításának enyhülésével arányosan a társadalmi stigmák – amelyek miatt az elválni készülő párok vonakodtak felbontani kapcsolatukat – egyre halványodnak. A sokáig nem is létező válás először az 1970-es években jelent meg komoly számban, amikor a koreaiak elkezdtek vidékről a

városokba költözni. Azokra a családalapító párokra, akik már nem élnek együtt a rokonaikkal, kisebb nyomás nehezedett az együtt maradásra vonatkozóan, így könnyebben szánták rá magukat a válásra, miután kapcsolatuk megromlott. Az évek folyamán azok a válást szabályozó törvények is változtak, amelyek a nőkkel szemben tartalmaztak hátrányos megkülönböztetést. A válások ugrásszerű emelkedése az 1990-es években annak következménye, hogy a nők képzetesebbek lettek, és többjüknek lett állása. Mostanában a nők – nyugati nőtársaikhoz hasonlóan – inkább érzik azt, hogy joguk van a személyes boldogsághoz. A válások többségét nők kezdeményezik; a leggyakrabban felhozott válóok pedig a személyiségbeli különbözőség. A férfiak nehezen alkalmazkodtak a politikai és gazdasági változásokhoz, de azt gondolták, hogy legalább a család ugyanaz marad, de a tény az, hogy a koreai társadalom összes intézménye közül valószínűleg a család az, amely a legnagyobb változáson ment át.

Az ezredforduló környékén Koreában a válási arány a világon az elsők közé emelkedett. Összehasonlításképpen: 2001-ben az 1000 főre jutó válások aránya 2,8 volt. Ugyanez a mutató az Európai Unióban átlagosan 1,8; Japánban 2,3; habár ezek az adatok még így is elmaradnak az Egyesült Államok 4-es értéke mögött. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a házassági arány szintén csökkent; alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, de magasabb, mint Európában vagy Japánban. A 2000-es évek közepén a válási arány már 3,5 volt.²¹

A rendkívül magas és folyamatosan növekvő válási aránynak 2008-ban egy törvénymódosítás vetett véget. Ekkor szigorították meg azt a korábbi gyakorlatot, amely szerint a koreai párokat szinte azonnal, várakozási idő nélkül elválasztották egymástól, minimális illeték befizetése ellenében. Az új rendszer szerint a gyermeket nevelő pároknak három hónapos, míg a gyermektelen pároknak egy hónapos gondolkodási időszakra kellett át-tesniük, mielőtt a válást kimondják. Azonnali válás azóta csak fizikai vagy szexuális bántalmazás miatt lehetséges. A Legfelsőbb Tanács szerint az új szabályozás bevezetése után emelkedett a válókeresetek visszavonásának száma, míg a Nemzeti Statisztikai Hivatal szerint az elváló párok száma határozottan esett az egy évvel korábbi adatokhoz viszonyítva. Ezzel a gyakorlattal sikerült megállítani azt a trendet, amely Dél-Koreát Ázsia egyik legmagasabb válási rátával rendelkező országává tette, és ahol az 1995–2005 közötti időszakban csaknem megduplázódott a válások száma.²²

A koreai társadalom nemcsak a válások előfordulását tekintve „zárkózik fel” a nyugati társadalmakhoz. A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint 2009-ben Dél-Koreában regisztrálták a világon legalacsonyabb születési arányt, amelyhez már a megelőző évek folyamatosan csökkenő születésszáma vezetett.²³ A csökkenés oka a házasságkötések idejének kitolása, valamint a kevesebb gyermek vállalása. A fiatal párok manapság is tiszteletben tartják szüleik véleményét, óhaját: a lánykérés akkor következhet be, miután a pár találkoztat szervezett szüleik számára, és elnyerik egymás szimpátiáját. Ha a szülők úgy gondolják, a másik fél nem megfelelő partner a gyermekük számára, nincs esküvő. Ennek az is az oka, hogy a fiatalok önerőből nem tudnak egy költséges esküvőt finanszírozni, számítanak a szüleik támogatására; cserébe, mondhatni, tiszteletben tartják a szüleik preferenciáját.

A kirajzolódó tendencia egy előregedő társadalom képét vetíti előre, amely nagyobb terhet ró az állami ellátórendszerekre, a csökkenő munkaerő piaci résztvevő és a növekvő nyugdíjas korú népesség miatt. A munkaerőpiacra belépő fiatalokra nagyobb terhelés vár.

1 Tudomány és társadalom

hezedik; ez az egész folyamat ördögi körként tovább súlyosbíthatja a helyzetet a még alacsonyabb születési számok felé közelítve. A nők, karrierjük építése miatt, később vállalnak gyermeket – ezt támasztja alá az az adat, miszerint a harmincas éveikben szülő nők (43,4%) meghaladja a húszas éveikben szülő nők arányát (35,2%).²⁴

A karrier építése mellett a születésszám csökkenésének másik jelentős oka a gyermeknevelés költségeinek megemelkedése. A szülők szeretnék a legjobb ellátást és oktatást biztosítani gyermekük számára, amely a mai koreai társadalomban komoly elvárás. Ez azonban jelentős anyagi terhet jelent; így aztán többször is megfontolják, vállaljanak-e egyáltalán gyermeket, illetve az eredetileg több gyermeket tervezők is meggondolják magukat az első gyermek születése után. Az állam különböző intézkedésekkel igyekszik megállítani és lehetőleg megfordítani a nemkívánatos tendenciát: több pénzt költenek terhes gondozásra, termékenységi kezelésekre, gyermeknevelési és -elhelyezési támogatásokra; a legalább két gyermeket nevelő szülők adókedvezményben részesülhetnek, a szülő nők férjei extra szabadnapokat kaphatnak. Az utóbbi években hozott kormányzati intézkedések egyelőre azonban nem hozták meg a várt eredményt. Szakértők szerint elengedhetetlenül szükséges, hogy a kormány további kedvezményekkel, könnyítésekkel álljon elő a születések számának növelése érdekében; ellenkező esetben a rekord gyorsasággal fejlődő ország fejlődése vészesen megtorpanhat, az idősebb népesség ellátásával járó terhek pedig jelentősen növekednek. A koreai nők továbbra is legalább kettős elvárással néznek szembe: olyan módon kell a társadalom hasznos, pénzkereső tagjává válniuk, hogy közben a gyermeknevelés terén is helyt álljanak.²⁵

Családtervezés

A születési ráta ijesztően alacsony voltához hozzájárul az is, hogy – ki nem mondottan ugyan, de – ma is előnyben részesítik a fiúgyermeket a lányokkal szemben. Törvény tiltotta az orvosoknak, hogy a leendő szülők előtt felfedje a születendő gyerek nemét – feltehetően azért, mert ha kiderül, hogy lány lenne, abortuszt kérvényeznének a szülők. A törvény annyiban módosult 2009-ben, hogy az orvos a terhesség utolsó fázisában fedheti fel a gyermek nemét, amikor az abortusz már lehetetlen.²⁶ Állítólag azóta a fiúgyermek-preferencia is jelentősen csökkent a gyermekvállalás előtt álló házaspárok körében. Az igazság az, hogy évente körülbelül 300 ezerre tehető az abortuszok száma, amelynek többségét azután végeztetik el, miután kiderül a magzat neme.

Általánosságban elmondható, hogy minél magasabb szintű oktatásban részesült egy nő, annál kevésbé érzi magára nézve kötelezőnek, hogy fiú gyermeket szüljön. A városi lakosságra is jellemzőbb ez a másfajta felfogás, míg egészen a legutóbbi időig a kisebb településeken és periférián élő nők úgy nyilatkoztak, hogy „muszáj fiút szülnöm”.²⁷ A kormány is tett erőfeszítéseket, hogy a szülőket arra biztassa, hogy a születendő lánygyermeket is értékeljék ugyanannyira, mint a fiúkat. Mégis, a fiúgyermek-preferencia csökkenése inkább a nők iskolázottságának, munkába állásuknak és a városiasodásnak köszönhető: a fiúk elköltöztek szüleiktől, és már nem élnek velük egy háztartásban a feleségükkel együtt. Az is megfigyelhető, hogy azok a nők, akik idősebb korban lépnek házasságra – nem törődve a tradíciókkal –, nem különösebben erőltetik a fiúgyermeket, míg azok, akik a szüleik által szervezett házasságban élnek, különösen fontosnak tartják, hogy fiút szüljenek, aki majd továbbviszi a család vérvonalát. Ez arra az esetre is

igaz, hogy ha a férj családjában ő az egyedüli fiú gyerek, mert akkor rá hárul a felelősség, hogy fiút nemzzen.

Nők a modern Koreában – család és munka

Továbbra is akkor becsülnék meg igazán egy koreai nőt, ha a családjának, a gyerekeinek szenteli az életét. A karrier csak a második lehet, legalábbis ez a társadalom elvárása. Persze ebből egyre több nő próbál kitörni, leginkább a tanulás, önképzés útján. Ebben nagy segítséget nyújtott az Ewha Women's School, amely egyszerű lányiskolának indult 1886-ban, mára viszont neves női egyetemmé lett.²⁸ Innen kerülnek ki azok a nők, akiket tudományos vagy társadalmi célú munkájukért elismer a közvélemény. Az érvényesülés érdekében viszont a gondoskodó családanya látszatot is fenn kell tartani. A női egyenjóságért küzdő aktivisták is ebből az iskolából kerülnek ki. A Koreai Köztársaság szabad, demokratikus társadalom, amely azonban még tele van konfuciánus berögződésekkel; emiatt a nők még mindig nem részesülnek ugyanolyan bánásmódban, mint a férfiak. A nők nagyjából a felét, vagy valamivel többet keresik annak, amit egy férfi kapna ugyanazért a munkáért. Ennek pusztán a nemi identitás az oka. A munkaadók ugyanis a nőket „megújuló energiaforrásként” kezelik: a kiöregedő húszasokat, akik a szülés miatt kénytelenek otthagyni a munkát, felváltja a friss munkaerő. Az iskolák elvégzése után ők is csak pár évet dolgoznak, hogy aztán családot alapítsanak. Egy nőtől a szülés után nem várják el, hogy visszamenjen dolgozni, ugyanis úgy nem tudná minden figyelmét a családnak szentelni. A mai fiatal, értelmes nőket azonban nem elégti ki a családjának szerepe; karrierre vágyanak. Szeretnének világot látni, tanulni, hogy jó munkát szerezzenek, és később törődni a családalapítással. Az is bevett szokássá vált, hogy gazdag szülők örökbe adják gyerekeiket az Egyesült Államokba, vagy Nagy-Britanniába azért, hogy majd ott egy világhírű egyetemen diplomázzon le – ezzel is előkészítve gyerekeik majdani karrierjét –, ők pedig saját karrierjükre tudjanak koncentrálni. Létezik egy másik családmodell is, amikor az apa otthon dolgozik, és a pénzt a Nyugatra költözött feleségének és gyerekeinek küldi. A feleségnek annyi a dolga, hogy a háztartást vezesse, és nevelje a gyereket, a gyerekek meg az a dolga, hogy minél jobb egyetemen minél jobb diplomát szerezzen. Van olyan is, hogy a gyereket egész egyszerűen külföldre adoptálják. Ez a tendencia akkor kezdődött, amikor a koreai háború után sok gyerek lett árva. Az örökbeadások azonban folytatódtak, pedig a mai Korea már fel tudja nevelni és gondozni gyermekeit. A sorozatos külföldre adoptálások egyre nagyobb visszhangot váltanak ki a koreaiakból, ugyanis a külföldiek szemében ez azt a látszatot kelti, mintha Korea gazdasági vagy egyéb okokból nem lenne képes ellátni a gyerekeket.²⁹

Elgondolkodtató, hogy miért fontos ennyire a karrier, főként, hogy a koreaiak is tisztában vannak azzal, hogy önmagában egy jó diploma nem garancia a sikeres élethez és pályához. Az átlagos családok esetében manapság is igaz, hogy az apák nem veszik ki részüket aktívan a gyerek taníttatásában, emellett a szülők nagyon sok pénzt költenek magántanára a gyerekeik számára, ahelyett, hogy megtanítanák nekik, hogyan kell egyedül tanulni, és hogyan lehet örömet lelteni a tanulásban.³⁰

Tanulságok

A koreai társadalom épp fordulóponthoz ért: bizonyos ősi tradíciók ma is megtalálhatók életvitelükben, hozzáállásukban, viszont egyes jelenségek arra engednek következtetni, hogy az átfogó változás beindult, csak idő kérdése, mikor lesz számottevő az élet minden szegmensében, mikorra válik visszafordíthatatlanná. A mai ötvenes és attól idősebb korosztály még ismeri az évszázados szokásokat, tudják lépésről lépésre, hogyan bonyolították le szüleik, nagyszüleik az elhunyt felmenők tiszteletére a szertartásokat. Bizonyosan ez a korosztály is legjobb tudomása szerint átadta ismereteit utódainak, viszont azok, akik az ezredforduló után válnak szülővé, biztosan nem fogják saját családjuk körében olyan híven követni a tradíciókat, mint ahogyan azt tanulták. Elképzelhetőnek tartom, hogy mire a mai gyermekeknek saját gyermekei lesznek, egy ilyen aktus már csak egy gyertyagyújtásból, esetleg közös vacsorából és egy jelképes meghajlásból fog állni. Vagy csak annyiból, mint sok nyugati országban: a családtagok az elhunyt, szeretett rokon születésnapján, halálának napján a temetőbe látogatnak, hogy virágokat tegyenek a síremlékre.

A koreaiak ősi szokásait feltétlenül érdemes tanulmányozni autentikus forrásokból, koreai múzeumokban, levéltári kutatással, anyanyelvi tudósok, kutatók publikációinak megismerésével. A múlt század ötvenes éveit utáni változásokkal teli időszakot is feltehetően akkor lehetne részletesen elemezni, ha rendelkezésre állna olyan kutatás, amelyet koreaiak végeztek koreai nyelven. A ma társadalmát csak úgy ismerhetjük meg, ha magukat a koreaiakat kérdezzük meg életükről, hiedelmeikről. A koreai társadalomban hosszadalmas átstrukturálódási folyamat zajlik, amelynek eredményeit ma még nem láthatjuk.³¹

Jegyzetek

¹ Csoma Mózes: *Korea. Egy nemzet, két ország – a közös gyökerektől.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 45. o.

² Hidas Gergely – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Buddhizmus.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 194. o.

³ Uo. 189. o.

⁴ Csoma Mózes, i. m. 46. o.

⁵ A koreai nevek és kifejezések Koreai Köztársaság Kulturális Minisztériumának (Ministry of Culture, Sports and Tourism) 2000-ben bevezetett átírási módja (Revised Romanization of Korean) szerint szerepelnek. A koreai személyneveket eredeti formájukban közlöm, tehát a családnév szerepel elől.

⁶ Choi Jai-seuk: *Family System = Korea Journal.* 1977. 5. szám, 4. o.

⁷ Vay Péter: *Korea. Egy misszionárius feljegyzései a századfordulóról.* In: Terebess Ázsia E-Tár. Szerkesztette: Birtalan Ágnes. <http://terebess.hu/keletkultinfo/vay.html> (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

⁸ Lee Suk-Tae: *Problems With Korea's Family 'Headship' System.* In: *Korea Focus.* 2001 nyár. http://www.koreafocus.or.kr/design1/Essays/view.asp?volume_id=16&content_id=722&category=G (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

⁹ A 2000-es átírás szerint *I lenne*, de a hagyományra való tekintettel az elterjedt *Yi-változatot* használom. A koreaiak, akiknek ma ez a vezetéknevük, általában a Lee-átírást választják.

¹⁰ Choi Jai-seuk, i. m. 5. o.

¹¹ Uo. 6. o.

¹² Kim Sun-joo: *Ancestral Rites by Daughters as well as Sons*. In: *Korea Focus*. 2010. 02. 09. http://www.koreafocus.or.kr/design2/Society/view.asp?volume_id=95&content_id=102928&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

¹³ Visitkorea.co.kr. http://english.visitkorea.or.kr/enu/SI/SI_EN_3_6.jsp?cid=613421 (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

¹⁴ Csoma Mózes, i. m. 38–39. o.

¹⁵ Az idézet forrása: Vay Péter: *Korea. Egy misszionárius feljegyzései a századfordulóról*, i. m.

¹⁶ Donald N. Clark: *Culture and customs of Korea*. Greenwood press. Westport, CT., 2000. 160. o.

¹⁷ South Korea – *The society. Changing role of women*. http://www.mongabay.com/reference/country_studies/south-korea/SOCIETY.html (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

¹⁸ Lee Eun-Young: *Hoju Family Headship System Ill-suited to Modern Family Life*. In: *Korea Focus*. 2002. 02. 16. http://www.koreafocus.or.kr/design1/Society/view.asp?volume_id=18&content_id=805&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

¹⁹ Lee Suk-Tae: *Problems With Korea's Family 'Headship' System*, i. m.

²⁰ Namyun Insoon: *Time for People to Discard the Family Headship System*. In: *Korea Focus*. 2005. 03. 11. http://www.koreafocus.or.kr/design1/Society/view.asp?volume_id=39&content_id=138&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²¹ Norimitsu Omishi: *Divorce in South Korea: Striking a New Attitude*. In: *The New York Times*. 2003. 09. 21. <http://www.nytimes.com/2003/09/21/world/divorce-in-south-korea-striking-a-new-attitude.html> (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²² Kim Junghyun: *South Korea cools off on hot-headed, speedy divorce*. In: *Reuters*. 2009. 01. 13. <http://www.reuters.com/article/2009/01/13/us-korea-divorce-idUSTRE50C1N620090113> (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²³ Park Soo-mi: *Coping with Low Birthrate*. In: *Korea Focus*. 2009. 11. 20. http://www.koreafocus.or.kr/design2/Society/view.asp?volume_id=92&content_id=102803&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²⁴ Theresa Kim Hwa-young: *South Korea has world's lowest birth rate*. In: *AsiaNews*. 2010. 02. 26. <http://www.asianews.it/news-en/South-Korea-has-world%E2%80%99s-lowest-birth-rate-17738.html> (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²⁵ *S. Korea to spend billions of dollars to boost birth rate*. In: *AFP*. 2010. 10. 26. http://www.channelnewsasia.com/stories/afp_asiapacific/view/1089445/1.html (Megtekintés: 2012. 06. 07.)

²⁶ *Knowing the Sex of Unborn Child Threatens Its Life*. In: *Korea Focus*. 2008. 08. 02. http://www.koreafocus.or.kr/design2/Society/view.asp?volume_id=76&content_id=102165&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

²⁷ Chung Woojin és Monica Das Gupta: *The Decline of Son Preference in South Korea: The Roles of Development and Public Policy*. In: *Population and Development Review*. Vol. 33, No. 4 (2007 december), 757–783. o. (Forrás: JSTOR. Letöltés: 2014. 02. 20.)

1 tudomány és társadalom

²⁸ Donald N. Clark, i. m. 174. o.

²⁹ Kim Soung-Yee: No more overseas adoption! In: *Korea Focus*. 2004. 08. 10. http://www.koreafocus.or.kr/design1/Society/view.asp?volume_id=36&content_id=60&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

³⁰ Ez utóbbi mondat forrása: Cho Young-tak: *Father's Interest in Children's Education*. In: *Korea Focus*. 2011. 04. 04. http://www.koreafocus.or.kr/design3/society/view.asp?volume_id=110&content_id=103551&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 25.)

³¹ További felhasznált irodalom: Hahm In-hee: *The 'Give Up Three' Generation and New Marriage Process*. In: *Korea Focus*. 2012. augusztus http://www.koreafocus.or.kr/design3/society/view.asp?volume_id=143&content_id=104944&category=D (Megtekintés: 2014. 03. 19.); Kim Myung-Hye: *Changing Relationships between Daughters-in-Law and Mothers-in-Law in Urban South Korea*. In: *Anthropological Quarterly*. Vol. 69, No. 4 (1996 október), 179–192. o. (Forrás: JSTOR. Letöltés: 2014. 02. 20.); Kim Seung-kyung: *Class Struggle or Family Struggle? The Lives of Women Factory Workers in South Korea*. Cambridge University Press. Cambridge, 1997; Lee Man-Gap: *Sociology and Social Change in Korea*. Seoul National University Press. Seoul, 1982; Andrew C. Nahm: *Korea – Tradition and Transformation. A History of the Korean people*. Hollym, New Jersey and Seoul, 1988; Song Chan-shik: *Genealogical Records*. In: *Korea Journal*. 1977. 5. szám

Csorba Dávid

Debreceni Ember Pál könyvtára

Debreceni Ember Pál (1660–1710) az első református egyháztörténet, közkeletűbb nevén, a Lampe-féle kiadású *historia ecclesiastica* megalkotója (Utrecht, 1728),¹ akinek a nevével – az elsőnek kijáró megkülönböztetett tisztelet ellenére – nem sokszor találkozunk az elemző tanulmányokban. Az egyháztörténeti szakirodalom a mű születése óta referenciaként tekint erre a nagy összeállításra, de a kompendium mint szöveg és az életmű egyéb kiadványainak elemzésével sokkal sporadikusabban, szinte csak elvétve találkozhatunk. Sokáig magyar földön még az említett művének eredeti példányával sem rendelkezünk, mígnem az 1880-as években előkerült egy kéziratos változata, amelyet először idős Révész Kálmán ismertetett egy debreceni egyházi szaklapban, seniori dolgozatoként.² Ezt követően megindult a forrásfeltárás, publikációk sora követte, de a teljes prédikatori életmű feltérképezésére sokáig nem történt kísérlet. Ember Pál életművének az elemzésével először Harsányi István sárospataki, majd Kathoná Géza budapesti teológiai professzor foglalkozott, számba vettek nyomtatott és kéziratos forrásokat egyaránt, és főként az utóbbi kutató máig érvényes megállapításokat tett a 17. századi lelkipásztor hagyatékának feltérképezésekor.³ A Debreceni Református Kollégium fennállásának 450. évfordulójára megjelentetett jubileumi kötetnek a kora újkori teológiatörténeti összefoglalásában Czeglédy Sándor külön érintette Ember Pálnak a vizsgálat köréből eddig kimaradt naplójegyzeteit, és kiemelte annak a korabeli kollégiumi lelki életre vonatkozó jellemzőit.⁴ Legutóbb (1999–2011 között nyolc alkalommal) magam kísértem meg több tanulmányban körüljárni az első teljes református egyháztörténet szerkesztője műveinek eszmetörténeti arculatát, részint a prédikációinak narratológiai vizsgálatával, részint pedig a naplója iskolatörténeti hátterének részletes bemutatásával.⁵

Ember Pál életműve

Ember Pál több feljegyzése bizonyítja, hogy kutatásai közben forrásainak messzemenően utánajárt, pontosan hivatkozott, precízen jegyzetelt. Életének hanyattatásai közben többször elvesztek írásai. Adatok jelzik, hogyan kísérelte meg visszavenni kincseit, azaz egyháztörténeti kéziratait, és elkeseredésében többször fel is adta a munka befejezését. Könyvtárából alig maradt ránk valami, egy-két kisebb kötet és kéziratos feljegyzés kivételével.⁶ Gyanítjuk, hogy családi ágon ment tovább a hagyaték, mivel unokái közt folyamatosan voltak lelkipásztorok, sőt ez a család három püspököt is adott a református egyháznak. Ritoókné Szalay Ágnes utalt arra, hogy a könyvtára bizonyos töredékét unokája, a debreceni professzor, Szatmári Paksi István adta be a helyi Kollégium könyvtárába. Nem hiábavaló tehát feltérképezni Debreceni Ember Pál műveltségének hátterét,

1 tudomány és társadalom

olvasmányanyagát. Egyháztörténetének forrásait Ritoókné Szalay Ágnes megkísérelte feltárni, de mint rámutatott, ez a munka befejezhetetlen: „Az egyházi és megyei levéltárak gondos átvizsgálásával egyszer majd talán Ember Pál legtöbb forrását sikerül felkutatni”.⁷ A könyvtárának az összeállítása valamivel egyszerűbb feladat. Erre egyedül az adott lehetőséget, hogy könyveinek margináliáin bőséges jegyzetanyagot találunk, precíz idézési technikával, néhol még a jelenkori szakmai formai szabályok alkalmazását is szemléltetni lehet rajtuk.⁸

Időrendben haladva Ember Pál nyomtatott művei közül ránk maradtak az egyetemjárása alatt született disputációi, bár ezek könyvtörténeti szempontból kevésbé relevánsak. Leidenben az ortodox egyháztörténészt, Spanheimet és a karteziánus filozófus Wittichet hallgatta, Franekerben van der Waeyennél és a predesztinációt hangsúlyozó Vitringánál disputált, mindkét esetben az egyiptomi tíz csapásról.⁹ Nemcsak arra kell itt gondolni, hogy ezek a művek egy adott tanár, professzor téziseinek a kifejtését és megvédését jelentették (még ha önálló arcúval is, hiszen Ember Pál mindegyik disputájának a címlapján ott található az *Auctor et Defendens* megjelölés), de nem vettem számba az itt idézett szövegeket, mivel nem feltétlenül a saját könyvesház anyagából dolgoztak a diákok, és nem szükségszerű, hogy hazahozták azokat a szakkönyveket, amelyeket idéztek.

A lelkipásztortól a nagy egyháztörténeti kompendiumon kívül néhány prédikációs kötet és halotti beszéd látott napvilágot, a kisebb verses köszöntőn (carmen) kívül.¹⁰ A könyvtárának feltérképezésére részint az egyháztörténet saját kötetre vonatkozó utalásai, részint a három önálló kiadvány margináliái nyújtanak fogódzót: *Boanerges két fia* (1698) egy tizenhatodréti alakú zsoltármagyarázat (Psal. 29.) coccejánus és karteziánus metódus alapján;¹¹ a *Szent Siklus* (1700) és egy teljes évi ünnepkört 7-7 prédikációval magyarázó, olvasásra szánt – de szószéken is elhangzott –, igehirdetéseket tartalmazó vaskos, negyedréti kötet;¹² a *Garizim és Ébál* (1702) pedig szintén egy vékonyka tizenhatodréti alakú kötet, amely dogmatikai értekezés a predestinációról mértékadó kálvinista teológusok, úgy mint Alting Coccejus, Kálvin, Turretinus alapján.¹³ Ennek a nemzetközi visszhangját is ismerjük, mivel nem sokkal később egy lutheránus diák, a Liptó vármegyei szász Király Márton írt ellene válaszmunkát Wittenbergben (1707).¹⁴

Szólni kell külön Debreceni Ember Pál szövegkiadási munkálatairól. *Szent Siklus* című művének kolligátumaként jelentette apósának, Martonfalvi Tóth György kollégiumi professzornak egy mára első kiadásából csak egy példányban ismert, *Keresztényi inneplés* című művét, a debreceni tanár – a mai ismereteink szerint – egyetlen ránk maradt magyar nyelvű beszédét.¹⁵ Családi okok folytán ez tulajdona lehetett. Hasonlóképpen járt el, amikor következő kötetét adta sajtó alá: a *Garizim és Ébál* című kötet függelékében közölte több református dogmatikai alapmunka szövegét, és az átvétel helyét, a vitairatok pontos nyomtatási adatainak a feltüntetésével.¹⁶ Két év múlva, 1704-ben beszorult Debrecenbe, több lektori munkát is kapott. Itt készítette elő a Juellus-féle egyháztörténeti munka, *Apologia Ecclesiae Anglicanae* latin nyelvű kiadását, amelynek a második kiadása elé írt előszóból derül rá fény, hogy ez is az ő nevéhez köthető.¹⁷ A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában fennmaradt egyik kéziratos jegyzetéből tudjuk, hogy ekkor kérték tőle a *Komáromi Csipkés Biblia* tervezett első kiadásához az ószövetségi rész revízióját, amelyet ő igen akkurátus módon el is végzett: ezt jelzik a hosszas hermeneutikai jegyzetei. A szövegnek a kézirata lehetett a kezében, de az eddigi ismereteink szerint a *Historia ecclesiastica* szövegének lezárása maximum 1706 őszén

megtörténhetett, s mivel abban is csak a jelenségre utalt, nem a szövegre, feltehető, hogy inkább csak Debrecenben forgatta a Komáromi Csipkés-féle szöveg kéziratát, s ebből sem volt saját példánya.

Nem kizárólag a nyomtatott forrásokat vettem ezen összegzéshez számba, mivel Ember Pál kéziratos feljegyzései lelkipásztori szolgálatának kiegészítőjeként olvasmányjegyzeteket tartalmaznak pontos jegyzetekkel, s ezek útja gyakran könnyedén modellezhető a kijegyzeteléstől a kiadványban található megjelenítésig. Ezek között is azonban megfelelő disztinkciókat kellett tennem. Például P. Bain, angol szerző kegyességi kötetét a naplója tanúsága szerint Ember Pál olvasta, kijegyzetelte, és feltehetően a kollegiumi könyvtárból kölcsönözte, tehát az adott könyvet használatra másolta ki. Hasonlóképpen azt a kalendáriumot is, amelynek létezését eddig a szakirodalom csak feltételezte, és amelyet a sárospataki Rákóczi-könyvtárból kölcsönözött ki a fiatal lelkipásztor.¹⁸ Mellesleg mindkét példány azóta is lappang.

Határesetre hadd álljon itt néhány példa: van több jelölten szóbeli lejegyzés Ember Pál fennmaradt kéziratos jegyzeteiben, de olyan hűséggel, hogy az a később megjelent könyvekben pontosan nyomon követhető. Még debreceni diák korában 1680 nyarán Felvinczi Sándor, debreceni lelkipásztornak a szószéken elhangzott prédikációját lejegyezte. A lelkész az exegézise során olyan egyházi tévtanokról is beszélt, amelyeket a négy évvel később kiadott *Haeresiologia* című művében részletesen bemutatott. Ily módon Felvinczi olvasmányai, amelyek egy prédikációja előadásában utalásként előkerültek, kéziratos jegyzetek közt megőrződtek a figyelmes diák naplójában, s mikor a nyomdából kikerült az immáron tisztán dogmatikai traktátus, akkor abban visszakereshető a korábbi kéziratos jegyzet alapján annak egyik előmunkálata, hipotextusa. Ember Pál ezután is még többször, különböző években született beszédeiben idézte a példát, de nem a megjelent kötetet.¹⁹ Ugyanebben az időben Lisznai K. Pál debreceni tanártól Josephus Flavius *Zsidó háborúját* kérte kölcsön. Az előző esethez hasonlóan ezeket a jegyzeteit később 1700-as kiadású saját kötetében is citálta, de az idézet egyszerű jelölésű.²⁰ Az újabb említésnél tehát nincs mellette jelzés arra vonatkozólag, hogy a kötet ekkor a tulajdonában lett volna. Valószínűsíthető, hogy a könnyebb megoldást választotta: a régi jegyzeteit vette elő, hivatkozott az írásra, de éppen ezért csak egyszerű módon, nem pontos bibliográfiai tétellel.

A *Szent Siklus* előszavában arról olvashatunk, hogy Ember Pál felhasználta egyik barátja kéziratos szómagyarázatait, pl. a Sebaóth szónál. Ennek szerzője pedig, ismerve a környezetet, Kaposi Juhász Sámuel lehet, akinek akár a *Biblicum hebraicum* című művére (is) utalhat ez a megjegyzés. Az *Aranyas Biblia* kiadásában segédkező, később pedig Gyulafehérváron az oda menekült pataki kollégium tanáraként ótestamentumi tárgyakat is tanító, s e tárgyból publikáló neves tanárnak a műve éppen ebben az időben került nyomdába (1699), amikor Ember Pál elküldte a saját *Szent Siklus* című művét Tótfalusihoz (az előszó 1699. május 13-i keltezése erről tanúskodik), tehát még nem lehetett kiadványként idézni. A név elmaradása viszont másra enged következtetni: Tótfalusi ekkor már élőhalottként feküdt, és segítségére ki más jöhetett volna, mint régi korrektora, aki viszont feltevésünk szerint törölte a saját nevét, Kálvin, Geleji Katona István és társaik mellett nem tartotta méltónak megjeleníteni a sajátját. Ezek a fenti, az olvasáskor még crudában lévő szövegek természetesen nem kerültek bele a virtuális könyvtár tételcímei közé.

1 tudomány és társadalom

Ilyen módon maradt az egyháztörténet és a három önálló kiadvány, ezek lettek a sorvezetőim a virtuális házi könyvtár feltérképezésénél. Voltak Ember Pálnak kedves kiadványai, jól felhasználható ismereteiket rögzítő „opera omniák”, teljes életmű-kiadások, s egy-egy szövegre többször visszatérő módon is utalt, ezért sokszor nem csak azok a kötetek kerültek be ebbe a listába, amelyeket a szerző/kiadó pontos könyvészeti adatokkal ellátott, hanem azok is, amelyeket gyakran és nagyon pontosan idézett.

Ember Pál könyvtára

Már Harsányi István jelezte, hogy Ember Pál legalább 200 szerzőt ismert a szakirodalomból.²¹ Ez az adat nagyjából megegyezik a margináliákon speciális jelzéssel ellátott szakkönyvek számával. Kiindulópontnak ez akár sok, akár kevés is lehet. Sok akkor, ha feltételezzük azt, Ember Pálnak lehetett akár 200 könyve is a házi könyvtárában. A korszak magánkönyv-állományának a vizsgálata jelenleg is zajlik, de az megállapítható, hogy nem elhanyagolható mennyiséggel van dolgunk. Ember Pál őseiről semmit sem tudunk, tehát ahhoz a közegehez hasonlítjuk, ahol élt: a mezővárosi értelmiséghez. A református köznevelés 4-5, a tanítók ált. 20 könyvet hagytak az egyházra, a nagyobb könyvállománnyal rendelkezők (100 felett) pedig hagyományosan értelmiségi családban, polgári közegekben nőttek fel. Elég csak a polgári neveltetést kapott Szatmárnémeti fiúkra, Mihályra és Sámuelre gondolni, akik nevet változtattak (Soós Szabórol Szathmárnémethire) s a tudásuk révén emelkedtek fel, nemcsak szorgos könyvrők, tudós lelkész és tanár lett belőlük, hanem bibliofil vénájuk jelzéseként komoly könyvgyűjtők is.²² A kálvinisták közül a speciálisan nyomdászként hazaérkező Tótfalusi Miklós, és a fejedelmi (II. Rákóczi Ferenc) vagy főnemesi (Telekiek, Bethlenek), püspöki (ifjabb Geleji Katona) háttérrel rendelkező ifjak már nem ehhez a mértékhez tartoznak.²³

Másrészt kevés is lehet ennyi adat Ember Pál műveltségének felbecsléséhez. Nem ismerjük ugyanis peregrinációs útvonalát (kizárólag az út csomópontjait tudjuk, ahogy általában: kezdet, vég, beiratkozások), és kevés possessori bejegyzést találtunk eddig,²⁴ nyomtatott kötetek bejegyzései sem adtak sok útmutatót a *peregrinatio academica* körülményeiről. Azt sem tudjuk biztosan, csak valószínűsíthetjük, hogy milyen köteteket volt kénytelen hátrahagyni a szatmári és a debreceni futásakor. Adatok jelzik, hogyan kísérelte meg visszavenni kincseit, azaz egyháztörténeti kéziratait. Közismert a történet, hogy 1703. szeptember 28-án Szatmárt éppen a kuruc csapatok dúlták fel, az ikerváros folyón túli részét, Németit pedig még korábban a németek. Elégett az iskola, a könyvtár, s ekkor odalettek a helybéli lelkésznek, Debreceni Ember Pálnak ez ideig gyűjtögetett kötetei, jegyzetei, amelyeket többször megkísérelt visszaszerezni a jezsuitáktól és a kuruc vezetőktől egyaránt. „Különleges dolog történt, amikor Rákóczinak a Szatmár városa előtti hegyen felállított táborában, egy Gyulafi nevű református ember koporsója felett megállva magának a fejedelemnek a sátora előtt a kurucok bukását jövendölte meg a rablásaik s gonoszságaik miatt. Emlékeztek erre a tábor reformátusai, és megsiratta maga Rákóczi is, és ezért elrendelte, hogy Ember Pál elveszett könyvtárát helyreállítsák”.²⁵ A lelkész a vezérő fejedelemhez írt külön levélben, de Ráday Pál révén is csak egy bizonyos részét kapta vissza elrablott könyvtárának.²⁶ Egyik menekülésakor, egy kéziratot kötet hátsó kötetéstebláján dokumentálta a leltárat: „Beregben és Ugocsában sok szép elvöszött könyveim és M[anu]S[cript]jejim”, ahol is három lelképásztorra (Dálnoki,²⁷ Czeglédi,²⁸ Szombati

Sámuel²⁹⁾ hagyta hátra könyveit és „MS”-jeit, akiktől ezek – a lapalji feljegyzés szerint – egy év elteltével sem jutottak vissza a kezébe.³⁰⁾

Ember Pál „virtuális könyvtárának” a kialakításához először a possessori jelöléseket kellett definiálni. Az első adattár akkor áll össze, ha azokat a jelzéseket, amelyeket Harsányi is számba vett, a „pag[us] m[ihi]”, „fol[io] m[ihi]” megjelöléseket követjük. Ezek között is van, amelyik összesen egyszer fordul elő a hivatkozási listán (Johann Cluverus, David Knibbius), mások pedig hússzor (Jacob Alting, Frans Burmann), negyvenszer (Johannes Coccejus, Wilhelm Momma, Mattheus Polus, Hermann Witsius), sőt egyetlen szerző esetében több mint hetvenszer (John Lightfoot *Opera omnia*-ja). Ugyanakkor a p. m. jelzésű, de csak rövid leírású kötetek impresszumát lehetetlen helyreállítani (Qurtius Rufuskiadásból rengeteget ismerünk a korban, így viszont csak az adat marad, hogy ez is a listához tartozik, s nem tudni, hogy a görög, a latin vagy a magyar változat melyik kiadását használta). És arra is van példa, hogy bár precíz a leírása, de számtalan kiadása van az adott könyvnek a kora reneszánsztól, s igen nehezen teljesíthető még autopsziával is a kötet beazonosítása (pl. Polydorus Vergilius esetén).

Bizonyos esetekben pedig nehezen megválaszolható, hogy honnan származik az idézet, más könyvből, a saját jegyzeteiből, vagy esetleg emlékezetből.³¹⁾ Az egyik idézete olyan szokatlanul pontatlan, hogy feltételezhető, hogy már csak emlékezetből írta. Campegius Vitringának, az egyik szeretett tanárának művéről van szó, amelyet így rövidített: „Aphorism. Univ. Theolog.”, jöllehet a mű egyik kiadásának címében nem jelent meg az „Univ.” jelző, ellenben a *summa*, *comprehendo* és a *fundamenta* szavak hasonló összegző jellege sugallhatta ezt a kifejezést. Hasonló példa a rabbinikusokra való hivatkozása: a Leusden-féle magyarázatos bibliakiadás, az ún. *Jonas illustratus* tartalmazza a rabbinikus doktorok megállapításait összegző módon, de az Ember Pál citátumok olyan gyéren jelöltek, az idézetek pedig olyan aprólékos megjegyzések, hogy akár jegyzetekből, akár emlékezetből reprodukálhatta ezeket.

Másrészt feltehető, hogy a precíz, de ezeket a szignókat nem tartalmazó könyv is járhatott már Ember Pál kezében, viszont az idézettől függ, hogy beazonosítjuk-e tulajdonaként. A Thomas Goodwin-féle jogi traktátus, amely először angolul (London, 1625) látott napvilágot, nagy sikert ért meg: a szerző halála után 1685-ig még tizenkétszer jelent meg, az 1670-es évektől Reizius jegyzeteivel bővített latin nyelvű kiadásai is hozzáférhetőek voltak. A nagyszerű alkotás latin formában speciálisan megjelent a németalföldi Witsius két kisebb művével is egybekapcsolva. A brémai kiadást jelölte szerzőnk, így ez az editio már csak vagy a második (1685), vagy a harmadik kiadás lehet (1694). Ezek után, bár nincs possessori jellegű jelölés, feltételezem, hogy Ember Pál könyvei közé tartozott ez a kolligátum. Vagy éppen fordítva: az egyszerű leírású, de tankönyvként használt munka esetében szintén nehéz dönteni. Az Euszébiosz-féle egyháztörténetnek számtalan kiadása ismert, itt egy helyen a görög-latin bilinguisre utal a jegyzet. Ha a 17. század végi bilinguis-kiadásokat tekintjük, akkor Ember Pál használhatta Henri Valesius fordítói munkájának az eredményét (Paris, 1677).³²⁾ Később ehhez hozzáadhatjuk a más forrásból szerzett korreláló adatokat. Már a szakirodalom is felfigyelt arra, hogy Ember Pál saját bevallása szerint Laetus munkája ösztönző erővel hatott az egyháztörténete megírására. Erre a szövegre és élményre csak az eredeti, Ember Pál-féle előszó hivatkozik, a Lampe-féle kiadásban ez nem jelent meg, sőt sehol máshol Ember Pál egyéb műveiben sem.³³⁾ Mindamellert nincs elég adat arra, hogy az életmű egészére vonatkozó összegző törté-

1 tudomány és társadalom

neti, olvasásszociológiai megállapításokat tegyek abból a szempontból, hogy vajon ez a citátum-index hogyan alakult az életművön belül. Ellentétben egyes angliai puritán lelkipásztorok helyzetével, akik 50, 60, majd 70 éves korukban összegezték a lelki munkájuk gyümölcsseit, és félelmetes adatsorokat produkáltak,³⁴ itt ilyen következtetéseket nem vonhatunk le. Ember Pál esetében látható, hogy vannak irányok, de ezek inkább az életút szerepei mentén konvergálnak: a naplóíró diák mást olvasott, mint a gyakorló lelkész, és megint mást, mint az összegzésre készülő, nemzetközi olvasóközönség irányába reprezentáló egyháztörténész.

Ember Pál forráskezelése

A *Szent Siklus* című kötetnek a Harsányi által említett 200 idézete a kiadvány teljes pagináját lefedik. Formailag többnyire az oldalszéleken jelennek meg a jegyzetek, néha interlineárisan, de a hosszabb, érvelő, magyarázó részek a lap aljára kerültek. A citátumok sem feltétlenül szövegben találhatóak, de az idegen nyelvű alapszöveg felmutatásakor azok röviden s a marginálián foglalnak helyet, magyar megfelelőjük a főszövegben. Ember Pál idézési technikájára jellemző, hogy többfajta módon citált. Leggyakrabban közvetlenül egy adott kéznél lévő műből (pontos lapszámmal, kiadási jellemzőkkel), kisebb részben közvetett módon: ilyenkor egy vagy több szakkönyvben lévő rejtett bibliográfiát használt, a citátum mellé lapszámmal együtt jelölte az alapszövegnek csak a szerzői kolonját és a közvetett származási helynek a bibliográfiai adatait pontosabban. Például Homérosz *Iliászát* latinul idézte Henricus Stephanus genfi kiadásából, de már a földrajzi ismeretek felidézésénél Sztrabón művét egyszerűen jelölte („Strabo Geograph. l. 16.”). A nagy városok leírásánál pedig csak megjegyezte, kik foglalkoztak a kérdéssel: Ninive (Diodorus Syculos), Babylon (Plinius, Strabo), Tirus (Ezékiel).³⁵ Általában a jelölések rövidítettek, helytakarékosan előállítva, a főszövegben magyarul, a lapszámon az eredeti nyelveken (csak latinul). Szómagyarázatokhoz, adatokhoz, szakmai vitákhoz csak a kiadvány adatait jelezte. Ritkábban hosszan is idézett, pl. az egy felekezeten, de különböző véleményen lévő teológusoktól, de mindig inkább csak szemléltetésül.³⁶ Viszont valószínű, hogy a németalföldi orthodoxok (a contraremonstránsok) által „istentagadónak” minősített Grotius könyveit nem szerezte be Ember Pál, inkább egy *animadversiones* alapján alkotott róla és egyik vitájáról véleményt.³⁷

A magyar lelkész több esetben egyértelműen jelölte, hogy fordítással állunk szemben: féloldalas latin szöveg rövidebb negyedoldali magyar tömörítésével, de a szerzőségnek a marginálián való feltüntetésével latinul. A németalföldi teológus, Wilhelm Momma *De varia conditione et statu Ecclesiae Dei sub triplici oeconomia* című munkájának második kötetéből fordított Ember Pál;³⁸ Balthasar Tilesius *Praxeos Scripturarum* című művének a híres Simeon-énekéhez szóló kommentárját egy fél oldalon latinul idézte szerzőnk, majd magyarul tömörítette;³⁹ s másik külföldi tanárának, Hermann Witsiusnak a *Miscellaneorum sacrorum libri IV* című könyvéből is adott közre egy hosszabb szöveget saját fordításában.⁴⁰

A kölcsönzéseket, közvetett idézéseket többnyire pontosan jelölte. A Radzivil lengyel fejedelmi család életének fordulatai (az apa protestánssá, a fiú katolikussá lett) nagy visszhangot kiváltott jelenség volt. Az apa jeruzsálemi útleírása a kor kedvelt olvasmánya, ezt a történetet Ember Pál a jezsuita Drexel kálvinisták által is nagyra értékelt hatalmas élet-

művéből citálta.⁴¹ John Lighfoot, angol hebraista *Opera omnia*-ja pl. elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az alapvető rabbinikus szakirodalmat, a nyugat-európai fogalmi vitákat innen idézze szerzőnk.⁴² Hasonlóan jó vételnek bizonyult Augustus Pfejffer wittenbergi orientalista professor *Critica Sacra*-ja, amely bőséges példát szolgáltatott a *Septuaginta* értelmezéséhez.⁴³ A világ periódusainak megállapításához kapcsolódó stúdiumokhoz (historia sacra illetve chronographia név alatt) tartozó egyik munkát, a 16. század végi leideni tanárok vitáját Ember Pál röviden bemutatta (*Synopsis Theologiae Professorum Leidensis*), a legfontosabb kiadást pontosan beidézte, majd közölte az eddig leírtak forrását, mivel a disputa jellemzését is, és a szakkönyvet is másutt találta. Johannes Braunius *Systhema theologiae* című munkájában fellelt vita központi dolgozatát, Carolus Gallus *Clavis prophetica*-ját is beidézte ekként Ember Pál precíz leírással.⁴⁴ Olyan esetre is van példánk, mikor duplán citált a közvetett idézés egyszerű megoldásával: „Polycarpus apud Grotium, citante Polo in Syn.”, a patrisztikus kor mártírjának mondását Grotius művéből vette, amit pedig az angol Mattheus Polus kompendiumában lelt fel.⁴⁵

Gyakran használt hasznos kommentárnak bizonyult John Lighfoot, August Pfejffer és Mattheus Polus hatalmas munkája: róluk személyes értékelő megjegyzéseket sem spórolt meg. Feltétlenül a szakmai tisztelgés jele az, ahogyan általában a tudós társadalomról szólt Ember Pál, a „Celeber.”, „Doctiss.”, „b. eml.” jelzőkkel említette elődeit, vagy mintaadóit, legyen az Descartes, vagy Komáromi Csipkés; Szenci Molnár zsoldárfordítása vagy a Váradai Biblia kommentátori munkája.⁴⁶ Kiemelte a *Szent Siklus* kiadása kapcsán a kötetet nyomtató „tudós Typographus”, Tótfalusi Kis Miklós munkáját. Sőt amikor Cotton Mather levelét idézte az amerikai kereszténység csodálatos terjedéséről, akkor nem felejtette el megjelölni azt, hogy ez Tótfalusi keze nyomát viseli. Ez a szöveg azért is érdemel különös figyelmet, mivel ennek a kiadása révén az amerikai irodalom első magyarországi recepciója köszönhető a neves kolozsvári nyomdásznak.⁴⁷

Máskor szerzőnk nagyon látványosan nem írt semmit a margináliákra. Apácai *Encyclopaedia*-ját egyértelműen ismerte szerzőnk, a kolozsvári tanár érdemeit külön kiemelte másutt a kézírataiban sűrűn, de a csillagmozgások kapcsán mégsem jelölte az 1700-as kiadványában.⁴⁸ Hasonlóan ehhez Szenci Molnár Albert szerzőségét az énekfordításoknál jelölte, a zsoldárfordítói tevékenységéről nagyrabecsüléssel szólt, de amikor a prédikációban a szótárát idézte, elhagyta a nevét; szemben a *Historiaval*, ahol viszont a történeti résznél jelölte.⁴⁹ Külföldi példa is van rá: Mattheus Polus bibliakritikai kommentárja mindig kizárólag egyszerű formában szerepel, hasonlóan Ravanellus bibliai szókönyve.⁵⁰ Több lehetséges megoldás kívánkozik erre. A cenzúra (egyházi és állami) és öncenzúra értelmében a lényeges információt megtartotta, az attribúciót elhagyta a kiadványaiban, viszont megőrizte a kézírataiban önmagának.

Ezt egészíti ki az, hogy Ember Pál a műfaj adta lehetőségek szerint igyekezett az egyszerűsége, a jól átlátható szerkezetre, fogalmazásmódra, és kerülte a vitát, és a vitatkozó tézisek közt kereste az egyensúlyozást. Más esetben pedig azért hagyhatta el a jelölést, mert az dogmatikailag veszélyes lehetett volna: egy olyan lelki gyakorlatos könyvben, mint az 1700-ban megjelent *Szent Siklus*. Katolikus kegyességi könyvet idézni Krisztus passiójánál, a 17. századvégi újrarendeződő katolikus-protestáns viszonyrendszerben, ez bizony kiválthatta volna a kitagadás, a megbélyegzés (remonstráns vagy akár Rojasféle unizáló irány szemléletével való azonosulás/azonosítás) veszélyét. A passiók leírások nyelvezetének alapforrását még nem sikerült beazonosítanom, de feltételezem, hogy

1 tudomány és társadalom

a középkori (bernáti, tauleri) jegyesmisztika képeiről van szó az intő és vigasztaló részekben. Ennek elrejtése mögött állhat az a határozott dogmatikai elvhűség, az az igény, hogy a passió látványos emblematikai elemei a gyengébb lelkű olvasók számára botránykővé ne váljanak.

Az olvasóközönség latin tudásáról ezzel kapcsolatban érdemes megfogalmazni egy-két következtetést, minthogy a kiegészítések mind latinul vannak. A latin nyelvű, lábjegyzetbe kerülő kiegészítések vagy teológiai szakirodalmi hivatkozások és utalások (kik foglalkoztak még az adott témával, s ennek könyvészeti adatai; mikor élt és alkotott a főszövegben idézett hiteles tanú; mi jellemző az adott könyvre, szemléletre), vagy magánjellegűek (milyen bibliai és emberi példákat becsül meg Ember Pál; tanárainak laudációja; peregrinációjának eseménye). A kálvinista egyháztörténet ezt a 17. század végi korszakot a „csendes ellenreformáció” koraként tartja számon,⁵¹ ezt alátámasztja az, hogy az Ember Pál-kötet az előszava szerint az árvagyülekezetek számára készült, akik rendeltileg nem tarthattak református lekipásztort vagy tanítót. Az általános elvárásoknak megfelelően szerkeszthette tehát a kötetét a szerző, a homiletikai pontok következetes jelölésével, a lelki alkalmazásra helyezve a hangsúlyt. Idegen nyelvű idézetet csak fordítással együtt közölt, etimológiai magyarázatot kizárólag a legszükségesebb esetben alkalmazott.

A prédikációs kötet elolvasásához nem kellett használni az universitasok művelt latinját, elegendő volt hozzá a mindennapi beszédben megszokott makaróni latin-magyar szavak és teológiai (dogmatikai, etikai) alapfogalmak és az ún. kánaáni nyelvezet, a biblikus kegyesség tradicionális nyelvhasználati módjának az ismerete. Az olvasástörténeti elemzésekből tudjuk, hogy a könyv magánolvasása fennhangon zajlott, ebben a felekezeti történelmi helyzetben pedig azt eleve közösségileg olvasták, használták, ahogy azt egy korabeli cselédes gazdától elvárható volt. Együtt imádkoztak, énekeltek, és egy valaki vezetésével, felolvasásával hallgatták meg az ünnepi prédikációt.⁵² Az olvasónak kellett egyedül ismernie a kötet felépítését, az előszó is erre a felhasználási módra utal: a prédikációk viszonylag szabadon felhasználhatóak voltak 2-3 beszéd elmondására, magán- és/vagy közösségi kegyességi alkalmak megtartására. Az 1700-as kötet prédikációinak szövege gyakran tartalmaz reflektív utalásokat (ezek részint az elmondásra, részint a szövegcorpus referenciáltságára, konkordancia szerű használatára vonatkoznak), ezekkel jelezte Ember Pál, hogy hogyan lehet/kell beszédet és alkalmat egyaránt tartani (fohász, textus, előíma, néha ének, prédikáció, elmélkedés, applikáció, s záróima alkotja ezek vázát). A főszöveg adja tehát a gyülekezet felolvasója és kántora számára a szövegmintát, és a használati útmutatót egyben, míg a kiegészítő részek, a háttérismerethez szükséges utalások kerültek tehát a lábjegyzetbe latinul, így a figyelmet az olvasó a magyar főszövegre összpontosíthatta.

Könyvpiaci háttér

A nyugati, pl. holland viszonyokhoz képest nem sokat tudunk arról, hogy Magyarországon a 17. század végén milyen módon zajlott a könyvkereskedelem, nem sokkal többet a piaci viszonyokról, vagy a könyvek értékéről; és Ember Pál felső-magyarországi vándorló életére nézve eddig nem került elő adat ennek a képnek a megrajzolásához. Ezért ebben az esetben a feltételezett könyvállomány statisztikai adataiból indulunk ki.

Ember Pál idősebb kortársa, a kolozsvári esperes Szatmárnémeti Mihály a könyveinek

40%-át szerezte be személyesen külföldön (ezek alkották az abszolút kurrens szakirodalmat), a többi itthonról szerezte be alapfokú iskoláztatásától kezdve a legkülönbözőbb úton-módon. Ember Pál is feltehetően peregrinációja során (1684–86) vásárolhatta meg a legtöbb könyvét s egy kevés antikvát, mivel feltételezett könyveinek a zöme egy-két éven belül mind ekkor jelentek meg. Újabban előkerült 3 saját kötete, egy disputációs kolligátum, amit maga köttetett be losonci lelkészsége elején 1695-ben egy rimaszombati bibliopolával. Egy másik műve egy zsinati kiadvány. Ezek közül azonban egyet sem idézett kiadványaiban.⁵³ Több munka azután került kiadásra, hogy szerzőnk hazatért, a beszerzés itthonról irányított lehetett (kint maradt diáktársai, egyéb megbízottak, ifjabb lelkésztársai hozhatták a könyveket neki, vagy általában, s ezeket itthon vásárolta valahol). Kiemelkedően sokat vásárolt Ember Pál feltehetően Németalföldről, könyvtárának legnagyobb részét itt nyomtatták. A kb. 110 saját kiadványnak, a biztosan saját könyvtárának a harmadát németalföldi szerzők művei teszik ki, ezek harmadát Amszterdamban nyomtatták, a 17. század második felében, s mind latinul. Ember Pál könyvtárából mindössze négy könyv nyelve más, ezek mind magyar nyelvűek. A katalógusunkban található könyvek nyomdái Rotterdamtól Velencén át Kolozsvárig a legkülönbözőbb helyeken lelhetők fel. Jellemzően szinte mindig második változatról van szó, az eredeti mű latin fordításáról, a nemzetközi disztribúcióban résztvevő kiadásról. Ezek között is több editio valóságos sikersorozatot élt meg: még 70-100 év múlva is megjelentették (elég csak Tursellinus és Mattheus Christianus történeti munkáira gondolni), vagy olyan kiadványra, ami egy évben két helyen is megjelent (Cloppenburg *Opera Omnia*-ja), sőt egy városban ugyanazon évben több nyomda is felvállalta a kiadását (Polydorus Vergilius).

Egy-egy kiadás komoly formai változáson ment át az eredeti verzióhoz képest. Thomas Taylor *Christus revelatus* című munkáját az első angol nyelvű, még a szerző életében napvilágot látott kiadása (London, 1635) után latinul második alkalommal adták ki Genfben, ezt szerezte be Ember Pál. Thomas Goodwin ószövetségi témájú munkája 1685-ig tizenkét kiadást ért meg, Johann Reitz latin tolmácsolásában újabb kiadásorozatot könyvelhetett el magának, sőt a brémai nyomdában még megtoldották ezt egy németalföldi professzor, Herman Witsius két rövidebb terjedelmű, idevágó munkájával. Az idézetek alapján ez utóbbit szerezte be Ember Pál. Ritkábban vásárolt kolligátum kötetet (Sulpitius Severus-kiadás Sigonius itáliai humanista munkájával), és az olcsó kiadásokat is kerülte: ehelyett viszont áldozott saját korának sokkal drágább összefoglaló, enciklopédikus igényű köteteire. Tudatos választást láthatunk e mögött: Ember Pál az eredeti forrásokat és századok exegetikai eredményeit is tartalmazó fólió-méretű köteteket szerezte be. A teológiai summákat előnyben részesítette a kegyességi gyakorlatos könyvekkel szemben (a fennmaradt adatok tükrében). Kiforrott egyéniség magaslik előttünk, aki itthoni tanulmányai alatt kiválóan felkészült a peregrinatio academica útvesztőire, és tudatosan válogatott saját mentális világához segédkönyveket.

Statisztikai körkép

Annyi bizonyos, hogy a kutatások jelenlegi állásában az általam megvizsgált, pontosított szám kb. 280 könyvet tesz ki, tehát ennyi kiadványról (de nem kötetről) lehet megállapítani a kiadási kolonját, ezen esetekben körülhatárolható, hogy kinek milyen kiadású könyvét forgathatta Ember Pál. Ez majdnem mindig szakirodalom, hiszen a kegyes olvasó,

1 tudomány és társadalom

a könyvet/prédikációt mint használati irodalmat értelmező ember számára nem volt (és ma sem) fontos a szakirodalmi lábjegyzet. Szenci Molnár Albert zsoltárkönyvének adott kiadását például csak Fekete Csaba azonosította be: az idézett énekszövegek alapján állapította meg, hogy melyik kiadványról lehet szó (mivel a marginálián közölt információ erre elégtelen volt). Az itt említett 280 kiadványból pedig Ember Pál mintegy 110-nél jelölte, hogy vagy saját maga is használta (pag. m., fol. m.), vagy nagyságában meggyőző számú (és a kiadványban különböző helyekre utaló) idézet jelzi, hogy ennyi kötetet használt szerzőnk biztonsággal, vagy mint saját példányt, vagy meglehetősen gyakorisággal.

Ilyen módon tehát a kezünkben lévő adatok alapján a következő kép rajzolódik ki Ember Pál 279 könyvének a háttéréről. Érdemes összevetni, hány szerzőt, szellemi műhelyt vagy munkát citált Ember Pál, és ehhez képest honnan merítette a pontos idézeteit. Az antikvitásból (27 szerző) és a patrisztikus korból (28 szerző) jóval nagyobb számban idézett szerzőnk alkotókat (összesen 55 szerző), jóllehet eredeti források vagy szövegkiadások csak töredékesen álltak rendelkezésére (összesen 8 kötet). Ritka az olyan egyszerű idézet, ahol az antik vagy a patrisztika korabeli szöveg átvételének a forrása is meg van adva: Cyprianust Laetus, Macrobius *Saturnalia*ját Tursellius történeti munkájából emelelte be művébe.⁵⁴ Ennek több oka lehet. Az egyik lehetséges eset az, hogy a kora újkori munkákban a legtöbb helyen találunk antik szerzőtől származó idézetet a 15–17. századi felhasználó művének műfajától, az adott kortól, a megjelenítő nyelvtől függetlenül. Egyetlen példa: Vergilius 4. eclogájának közismert misztikus értelmezésű vonatkozásainak (a Jézus születésére előmutató próféciaként való értelmezése) megidézésére számtalan reneszánsz kori Vergilius-szövegkiadást használhatott (volna). Mégsem mondhatjuk, hogy az *Eclogákat* innen emelte be a művébe a magyar szerző, mert számtalan bibliai kommentárt vagy az *Oracula Sybillana*-t megidéző kiadványt citálhatott (volna) ezekért a lírai sorokért. Sőt: Samuel Bochart, francia származású szerzőnek a bibliai állatokról készített hatalmas enciklopédiája meglepő módon szintén tartalmazza ezeket az eljövendő Messiásra vonatkozó sorokat, amelyeket Ember Pál egyszerű jelöléssel citált. Végül egy utolsó forrásról még nem szóltunk: az orális kultúráról: az ókori szerző ti. iskolai tananyag volt, memoriterként tanították még századunkig, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hagyománynak ezt a vonalát sem.⁵⁵

A középkori kötetek közül 28 a patrisztikára, 33 a későbbi korokra esik, de csak 5 saját példánnyal. Az antikvitáshoz (27 szerző) képest több mint kétszer nagyobb számban (61) kerültek elő a középkori művek, de az önálló kiadvány (antik 6, középkor 5) említése itt ennek ellenére kevesebb. Ez is azt jelzi, hogy ezek a mutatók viszonylagosak: feltehetően közvetett forrásból volt a legegyszerűbb elérni ezeket a szövegeket (más kiadványon keresztül, kézirat másolatból vagy éppen memoriterként).

A kora újkori anyag a legszámottevőbb Ember Pál könyvtárában: az idetartozó 191 kötet száma már a korábbi korszakokhoz képest is hatalmas mennyiséget képvisel, ezekkel szemben ez a teljes könyvállomány 68%-át teszi ki, a megelőző korok csupán a kiadványok 31%-át. Ha tisztán az antik görög és latin auctorokat állítjuk szembe a keresztyén korszakok szerzőinek reprezentációjával, még lesújtóbb a kép: az előbbieket a 10%-át adják csak ennek a gyűjteménynek. Ha könyvészeti értelemben tekintünk erre az adatra, akkor természetesen az ókori és a középkori szerzők művei is nyomtatott könyvből voltak Ember Pál számára elérhetőek, és ezek zömmel az antikva katalógust, a reneszánsz nyomdászat termékeit képviselik.

A kora újkor évszázadaiban is több kategóriát és jelenséget vizsgálhatunk meg. A reformáció előtti irodalom a könyvek harmadát teszi ki (33%), a katolikus csak a tizedét (10%), s az összes 56%-a írható a reformáció számlájára. A protestáns írók között pedig az európai protestáns szerzők kétszer akkora számban szerepelnek, mint a hazaiak, azaz az európai könyvek az összes precízen idézett protestáns kiadvány 3/4-ét teszik ki. A katolikus világ írásai pedig valósággal eltörpülnek (28 mű említése 163 protestáns művel szemben). Míg a nyomdászatiilag az antikvárhoz sorolt kiadványok (67 darab) majdnem fele (44%) az európai térség protestánsaihoz kötődik, azok harmada a magyarországi kiadvány (31%) és a maradék, az egész ötöde (23%) katolikus háttérű. Ez érthető, hiszen a szakirodalom nagy részét mind nyomdászati, mind egyéb okok alapján ekkor a reformáció kiadványai adják. Az ún. régi könyvek, a zömmel 17. századi kiadványok felmérése azonban más tendenciát is mutathatna, de mégsem: a 124 kiadvány jelentős része európai protestáns közegeből származik (58%), a harmada (32%) magyar protestáns, és csak alig a tizede (9%) katolikus.

Míg az antikvitás időszakába tartozó szerzőktől idézett kiadványoknak a 22%-a, a középkori szerzők esetén csak a 8%-a, a kora újkori szerzőknek már az 56%-a lehetett Ember Pál kezében, azaz nemcsak a kiadványt lapozta meg, s jegyzetelte ki pontosan, hanem tett egy „saját könyvem” (pag. m., fol. m.) jelzést is mellé. Az antikvák 66%-a, a régi könyvek 56%-a lehetett a tulajdona. Viszont az előző adatokhoz képest meglepő módon, a magyar szerzőktől származó antikvák 95%-a, a régi könyveknek pedig a 86%-a esetén jelölte a saját könyvtárhoz tartozást. Tehát bár kevesebb magyarországi szerzőjű művet citált, de az biztos járt a kezében, és ezt büszkén jelölte is. Ez a szám az európai protestáns műveknél a 16. és a 17. századra nézve fele-fele (50% és 47%), a kora újkori katolikus szerzőknél pedig 15%, majd 41%. Azaz a nemzetközi protestantizmus, ezen belül is főként a kálvinizmus szakirodalmát gyűjtötte, és törekedett az eredeti műből, s nem közvetve idézni. Összességében pedig elmondhatjuk, hogy a pontosan idézett, a Debreceni Ember Pál virtuális könyvtárhoz sorolt 279 kiadványnak a 40%-áról nyilatkozott úgy a könyvtulajdonos, hogy saját könyveként idézi meg.

Ezek a számok többféle jelenséget jól szemléltetnek. Egyrészt Debreceni Ember Pál kálvinista léte, a nemzetközi irodalomba való ágyazottsága egy európai szemléletű egyházi értelmiségi műveltségi paramétereit fedik fel. Másrészt műfaji szempontból tekintve azokat az írásokat, amelyekben ezek a szakirodalmi hivatkozások fellelhetők, s amelyek alapján ez a statisztikai körkép elkészült, egy zárt teológiai rendszerhez kötődnek (egyháztörténeti dokumentumok, teológiai-filozófiai traktátusok és egy zsoltaéregézis szakirodalma). Még ha a szerzőjük igyekezett is kitekinteni ezen műfaji és retorikai keretek közül (katolikus, lutheránus és humanista olvasmányok, teológiai és filozófiai szövegek, egyházi és természettudományos, tudósi és hétköznapi hivatkozások egyaránt szerepelnek műveiben), mégis általában a tudományos elvárások szabta keretek közt maradt a szakirodalom használatakor, és ebből a pozícióból idézte meg az olvasmányait citátumként. Azaz egy tudományos (egyháztörténet), egy tudományos népszerűsítő (*Garizim és Ébál*), és egy kegyességi (*Boanerges két fia*) írás alapvetően kevésbé nyitott a magyar nyelvű széphistóriák, a köztörténet exemplumai vagy az egzotikus országok különlegeségei felé.

Debreceni Ember Pál is kora gyermeke volt, a biblikus kálvinista világkép keretei közt élt és alkotott, ezt kiválóan ismerte, és széleskörű teológiai ismereteit könnyed értekező

nyelven tudta a világ elé tárni. Életét a felső-magyarországi kálvinista gyülekezetekben töltötte, az ellenreformáció légkörében és a felszabadítási, török és kuruc háborúk között. Természetes, hogy közönségének is ebben a nyelvi és kulturális közegben értelmezte az élet jelenségeit, és a teológiai világmagyarázataihoz ilyen olvasmányokat idézett. Amikor pedig a nemzetközi protestáns világ számára gyűjtötte össze a közös jegyeket, dokumentumokat, adatokat közölt, és kevésbé az irodalmi emlékeket. A kötet egyszerre válogatott források, adattárak, lelkészlisták gyűjteménye és egyháztörténeti évkönyv, mely kronológiailag haladva mutatja be a múlt egy-egy szeletét, illetve szisztematikus és történeti tanulmányok tárháza, mely magában foglalja a 16–18. század könyvkiadásainak vagy éppen liturgiátörténetének, de ugyanakkor legjellemzőbb témáinak (az első egyházszerveződésektől a gályarabságig) tömör, lényegre törő összefoglalását. Ennek a szakirodalma joggal igazodott a nemzetközi felekezeti nézőpontokhoz és olvasmányokhoz. Ha Ember Pál egyéb kéziratái is ránk maradtak volna, valószínűleg még színesebb körképét lehetett volna megmutatni a 17–18. század határán élt magyar református lelképásztor műveltségének, akinek köszönhetően a korabeli nyugati sajtó értesülhetett az eladdig szinte ismeretlen magyar protestantizmus világról és történeti hagyományairól.⁵⁶

Jegyzetek

¹ Adolf Lampe [Debreceni Ember Pál]: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Poolsus, Utrecht, 1728.* In: D. E. P.: *A magyarországi és erdélyi református egyház története.* Ford. Botos Péter, s. a. r. Dienes Dénes, Kovács Józsefné et al., Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (a továbbiakban: SRKTGy), Sárospatak, 2009.

² Révész Kálmán: *Debreceni Ember Pál egyház történelme = Debreceni Protestáns Lap, 1882. 132–133, 139–140, 148–149. o.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1884. 1375–81. o.*

³ Harsányi István: *Debreceni Ember Pál ismeretlen kéziratái = Protestáns Szemle, 1915. 128–140. o.; Kathona Géza: Debreceni Ember Pál 1661–1710 = Theologiai Szemle, új folyam, 4. évf. 1961. 219–224. o.*

⁴ Czeglédy Sándor: *A teológia tanítása a Kollégiumban.* In: *A Debreceni Református Kollégium története.* Főszerk.: Kocsis Elemér, szerk.: Barcza József. *Református Sajtóosztály, Budapest, 1988. 534–591. o.*

⁵ Pl. legutóbb: Csorba Dávid: *Vizsgák és jegyzetek a Debreceni Collegiumban (1679–81).* In: uő: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa.* Kálvin Kiadó – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Budapest–Debrecen, 2011. 153–160. o.

⁶ Ritoók Zsigmondné: *Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratái II. = Magyar Könyvszemle, 89. köt. 1973. 370. o.* Ehhez lásd újabban Csorba Dávid: *Debreceni Ember Pál ellopott és eltűnt könyvei = Magyar Könyvszemle, 130. köt. 2014. 2. szám, 202–216. o.*

⁷ Ritoókné: *Debreceni Ember Pál..., i. m. I. 184. o.*

⁸ „Vid. Celeber. Doctoris Marthini Lutheri oper. lat. Wittebergae a. 1546 edit. Tom. II. libr. de Capti. Babyll. Eccl. fol. 89.” (Debreceni Ember Pál: *Szent Siklus. Tótfalusi, Kolozsvár,*

1700. (Régi Magyar Könyvtár 8a továbbiakban: RMK) I. 1556) 20. o.; „Svetoniü in Octavio, numer. 22. pag. m. 58. edit Plantiniana” (Uo. 103. o.); „non placet Doctiss. Joh. Lightfootio, Theologo Anglo ceheber. Tempus Nativitatis Christi pro hyeme determinare: vid. oper. ejus Roterodami Anno 1686 excus. Tom. I. in Harm. 4 Evang. fol. m. 289. etc. ad Luc. 2: v. 7.” (Uo. 125. o.)

⁹ Ferenc Postma – Jacob van Sluis: *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843.* Fryske Akademy, Leeuwarden, 1995. (Fryske Akademy, 460. o.), 85/1686. 2. (RMK III. 3389), 91/1686.2. (RMK III. 3389); Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen) I. 1. j) D:67/ a. 4. l., D:67/ b.

¹⁰ Ehhez bővebben lásd Csorba Dávid: *Debreceni Ember Pál és a pataki szellemiség = Sárospataki Füzetek*, 17. évf. 2014. 1. szám, 93–107. o.

¹¹ RMK I. 1519.

¹² RMK I. 1556.

¹³ RMK I. 1650.

¹⁴ RMK III. 4611. Ehhez lásd még Bucsay Mihály: *Wittenberg Debreceni Ember Pál ellen. Egy hitvita és háttere = Ráday Évkönyv 6.* Budapest, 1989. 111–119. o.

¹⁵ Régi Magyarországi Nyomatványok (RMNY) 3077; RMK I. 1001.

¹⁶ RMK I. 1650, N6v–O4r.

¹⁷ RMK II. 1403.

¹⁸ Bain kötetéről lásd Csorba Dávid: *Debreceni Ember Pál kéziratos naplója a puritán Debrecenből = Könyv és Könyvtár*, 22–23. köt. 2000–2001. 187. o.; *Petrus Slovacius kalendáriumáról* lásd uő: *Gergely vagy Julián? Egy eltűnt kalendárium (1596) ürügyén.* In: uő: *A zászlós bárány nyomában*, i. m., 143–148. o.

¹⁹ Csorba Dávid: *Debreceni Ember Pál kéziratos naplója*, i. m., 184–185. o.

²⁰ Uo. 179. o.

²¹ Harsányi István: *Debreceni Ember Pál ismeretlen kéziratai*, i. m. 129. o.

²² Sárosi Gábor: *A kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században. Scriptum*, Szeged, 1991. 72–73. o. = <http://mek.oszk.hu/03200/03245/03245.htm>.

²³ Heltai János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

²⁴ Lásd Csorba Dávid: *Adalékok Debreceni Ember Pál kéziratos naplójához = Egyháztörténeti Szemle* 15. évf. 2014. 4. szám (megjelenés alatt)

²⁵ Csorba Dávid: *Egy „zarándokút” lépcsői = Református Tiszántúl* 18. évf. 2010. 6. szám, 21. o. (saját ford.).

²⁶ Ráday Pál iratai I. (1703–6). Kiad.: Benda Kámán, Esze Tamás et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 213–214. o.

²⁷ A pataki diáknévsorokban nincs nyoma egyetlen, korban ideillő Dálnokinak sem. A szatmáriiban 1684-ben subscribált egy Dálnoki György, s lett (talán a mai Fehér-)Gyarmaton rektor (Szatmári diákok 1610–1852. Kiad.: Bura László. JATE, Szeged, 1994. 62. o. = <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=744>). A debreceni diáknévsorokban szerepel egy ismeretlen sorsú Dálnoki Mihály, aki 1687. október 6-án lett tógátus; s egy másik azonos nevű személy, aki 1691. május 2-án írt alá, s később Ónodon is szolgált (Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: Szabadi István. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013. 341. o. 3274. sz.;

1 tudomány és társadalom

347. o., 3427. sz.). Ónod viszont sem egyházi, sem világi besorolás szerint nem tartozott beregi vagy ugocsai körzethez. Ám ha az utóbbi személyről van szó, éppen kerülhetett az 1700-as évek elején arra a vidékre szolgálni, erről viszont nincs adatunk.

²⁸ Ha a kassai mártír, Czeglédi István fiáról, Czeglédi Pálról (1659–1712), bihariószegi papról, érmelléki esperesről van szó, aki 1710–12 közt lett Debrecenben lelkész; akkor Ember Pál nála hagyott kéziratai, könyvei akár az itteni könyvtárban is kiköthettek.

²⁹ Szombati Sámuel semmilyen előnévvel sem szerepel Debrecenben. A szatmáriban 1687-ben N. Szombati P. Sámuel szerepel, később erdódi rektor (Szatmári diákok..., i. m. 64. o.), Rimaszombati Sámuel 1724-ben lett ugyanitt az iskola rektora (Uo. 86. o.), miután visszatért a németalföldi egyetemekről. Pataki névsorban pedig a gyulafehérvári kollégiumban Rimaszombati P. Sámuel 1681. november 13-án lett tógátus, majd köztanító, majd Patakra visszatért zempléni rektoriára, mégpedig Királyhelmece (Höröcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. SRKTGY, Sárospatak, 1998. 125. o.). Ez esetben diákkorában az ő pályája érintette közelebről a beregi és ugocsai egyházmegegyeket.

³⁰ Ember Paulus Debreceniensis: Sermones I–CIX. [kézirat], 1702-9. első tábláján = Tizsáninenni Református Egyházkerület Kézirattára (Sárospatak), jelzete: Kt. 264; Harsányi István: Debreceni Ember Pál ismeretlen kéziratai, i. m. 131, 133. o.

³¹ Debreceni Ember Pál: Szent Siklus, i. m. 12, 231, 329. o.

³² „Socrat. lib. 2. Hist. Eccl. cap. 46. Edit Græc. Edit vero Latin. cap. 36.” (Uo. 219. o.)

³³ Az eredeti előszót lásd a Ráday könyvtár példányában, jelzete: K 1,29.

³⁴ Például Jeremy Taylor (1613–1667) esetén monográfusa az összes művében kb. 1300 különböző szerzőt talált, s ezek közül is leginkább Augustinust kedvelte (kb. 684-szer idézet életében), lásd C. James Stranks: *The Life and Writings of Jeremy Taylor*. S.P.C.K., London, 1952. (Church Historical Society Publication).

³⁵ Debreceni Ember Pál: Szent Siklus, i. m., 455, 44, 71–72. o.

³⁶ Csorba Dávid, „A sovány lelket meg-szépíteni”. Debreceni prédikátorok (1657–1711). Hernád Kiadó, Debrecen. 2008. 214–216. o.

³⁷ Lásd: „vid. Grotium à Calovio refutatū, apud Polum in Text. Mik. 5:2” (Debreceni Ember Pál: Szent Siklus, i. m. 70. o.)

³⁸ Lásd: „W. Momma, tom. 2. lib. 3. cap. 4. x. 226.” (Uo. 171. o.), „Wilh. Momm. ubi sup. x. 230-232. ex quo hæc omnia ferè transcripsimus” (Uo. 173. o.)

³⁹ Uo. 134. o.

⁴⁰ „Clar. Witsius, (: ex quo hac transcripsimus :) Miscell. sacr. Lib. 2. Diss. 2. §. 78.” (Uo. 234. o.)

⁴¹ „Nic. Christ. Radzivill. Epist. 2. sui Hodoperici, apud Drexeliū” (Uo. 68. o.)

⁴² Uo. 131. o.

⁴³ „De versione LXX Interpr. vid. Aug. Pfejf. Critica sac. cap. II. x. -8- p. 451- et 455.” (Uo. 85. o.)

⁴⁴ Uo. 205, 324. o.

⁴⁵ Uo. 306. o.

⁴⁶ Csorba Dávid: „A sovány lelket meg-szépíteni”..., i. m., 215–216. o.

⁴⁷ RMK I. 1455; Debreceni Ember Pál: Szent Siklus, i. m. 394. o.; Országh László: *Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról = Magyar Könyvszemle, 74 köt. 1958. 22–41. o.*

⁴⁸ Lásd Csorba Dávid: „A sovány lelket meg-szépíteni”..., i. m. 216–218. o.

⁴⁹ Lampe–Debreceni Ember Pál: *Historia Ecclesiae...*, i. m., 247, 735. o.

⁵⁰ Lásd: „Poli Synops. in Habac.” (Debreceni Ember Pál: *Szent Siklus*, i. m. 10. o.); „vid. Polū in Matth.” (Uo. 36. o.); „Ravanelli Biblioth. in voce Nuptiae. n. 5. dist. 2.” (Uo. 7. o.), „Ravanell. Biblioth. in voce Amygdala” (Uo. 237. o.)

⁵¹ Dienes Dénes: *”Melyeket én az én Uram Jézus Krisztusomtól tanultam...” A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 2002.*

⁵² A többek által felvetett kérdést irodalom- és olvasásszociológiai (Tevan Andor, Tóth István György, Monok István) és kegyességi (Esze Tamás, Szigeti Jenő, Dienes Dénes) szempontból is elemezték. Már a 17. század végi, ún. ’Háznépi kegyességet’ szorgalmazó írások is ebbe az irányba tendálnak. Pl. id. Köleséri Sámuel: *Josué szent maga el-tökéllése, avagy Ház népbeli isteni tiszteletnek és könyörgésnek gyakorlása. Rosnyai, Debrecen, 1682. (RMK I. 1281).* A szerző ugyanis minduntalan eljárásokat közölt az olvasóval, hogyan alkalmazza az igét magára, a családjára, a Háznépre és a nemzetre.

⁵³ Csorba Dávid: *Debreceni Ember Pál ellopott és eltűnt könyvei...*, i. m.

⁵⁴ Lásd: „Cyprianus libr. 3. Epist. 25. apud Lætum in Compend. Histor. Univ. Civ. et Ecc. etc.” (Debreceni Ember Pál: *Szent Siklus*, i. m. 216. o.); *Macrobi⁹ lib. 2. Saturnal. cap. 4.* (Uo. 178. o.), *lib. 2. Saturnal. cap. 4. (...)* vid. *Horat. Tursellini Epitō. Hist. lib. 4. cap. 14. num. 17.* (Uo. 186. o.)

⁵⁵ Elég csak Szent Anzelm vagy Szent Bernát mondásaira gondolni, pl. „et noli in veterem volitatem degeneri conversatione redire; a’ mint szól a’ bölts Érsek, Anselmus: elébbeni parasztságod rútságira ne térj vissza” (Uo. 55. o.)

⁵⁶ E tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Benke István

Finkey József bányamérnök emlékezete

125 évvel ezelőtt, 1889. november 27-én Sárospatakon született Finkey József bányamérnök, kiváló pedagógus, egyetemi tanár, feltaláló. Tehetsége, munkássága a Sárospatakhoz hasonlóan régi diákvárosban, Selmecbányán bontakozott ki. Ez a város ebben az időben a tudományok bölcsője, a felfedezők műhelye, a magyar és európai művelődés egyik központja volt. A többféle kultúrájával büszkélkedő települést az iskolai és a bennük oktató tanárok tették ismertté. Főiskolája számos tudóst adott a világnak (Böck Hugó, Delius T. Christof, Doppler Christian, Mikoviny Sámuel, Péch Antal, Scopoli G. Antonio, stb).

A nagy megbecsülésnek örvendő református Finkey család már a 18–19. században számos lelkészt, író, tanárt adott a közéletnek. Meg kell említenünk Finkey Pál sárospataki tanárt, Finkey Ferenc akadémikust, büntetőjogászt, koronaügyészt. Finkey József a sárospataki gimnáziumi tanulmányai során mint kitűnő tanuló elnyerte valamennyi ösztön- és pályadíjat. Tudatosan készült a műszaki pályára. 1907-ben kezdte meg tanulmányait az akkori néven Bányászati és Erdészeti Akadémia bányamérnöki szakán.

Ma már nagyon nehéz megállapítani, hogy egy ilyen protestáns egyházhoz kötődő család tagja, humán műveltségű iskolában szerzett tanulmányi alapokkal, a műszaki élethivatások közül miért éppen a bányamérnöki pályát választotta. Diákkorban egy személy, egy példakép lehet, aki ösztönözi, fordítja az érdeklődést egy szakma felé, vagy egy bizonyos környezet, körülmény keltheti fel az érdeklődést. Finkey József esetében mindkét lehetőség befolyásolhatta érdeklődési körét, pályaválasztását. Szabó József (1822–1894) bányamérnök, geológus munkássága, hagyatéka is ösztönzőleg hathatott Finkey József érdeklődési körére, hiszen kutatásának fő területe Tokaj-Hegyalja volt, éveket töltött Sárospatakon, és nagy kultuszt teremtett a földtan és geológiai tudományoknak. Nevéhez fűződik a vidék első geológiai térképe, amely az általa szerkesztett, 1867-ben kiadott „Tokaj-Hegyaljai Album” mellékletét képezte.

Finkey József gimnáziumi tanulmányai idejében a főiskola már 1344 darabos ásványgyűjteménnyel rendelkezett, amely 26 üveges szekrényben, külön teremben volt elhelyezve és rendezve. A gyűjtemény egyik legértékesebb részét 1874-ben Szabó József adományozta az iskolának. A leglátványosabb részei a gyűjteménynek azok a Selmecbányáról kapott példányok voltak, amelyek oktatási célra is szolgáltak. Ezeket a csodálatos darabokat kedves tanárom, Hallgató Sándor őrizte, és – az akkor még a tananyagban szereplő ásványtan oktatásánál – félve adta kézbe. A természetrajz tanárok a gimnazistákkal ásványgyűjtő utakat szerveztek, még Sárospataktól távolabbi területekre is a gyűjtemény gyarapítására. Nem csoda, ha ilyen körülmények között, ilyen oktatási háttérrel Finkey József és később több hallgató is a bányamérnöki pályát választotta.

Finkey József sokoldalú, kitűnő tehetsége már a főiskolai tanulmányai során megmutatkozott. Másodéves volt, amikor megjelent első tudományos cikke, amelyben a matematika egy ritka számítási módszerét alkalmazta a bányaműveleteknél. Akadémistaként már hét tanulmányt publikált a matematika, mechanika és a géptan területén. Sokoldalúságáról tanúskodtak a geológiával, geofizikával, geodéziával és gépészettel foglalkozó szakcikkei. A főiskolai tanulmányainak befejezése után 1911-től az első munkahelye a Krassó-Szörény vármegyében lévő Drenkova kőszénbánya, ahová gyakornokként került, majd beosztott bányamérnökként dolgozott. Már főiskolai hallgató korában megnyilvánuló és a későbbi szakmai munkája során is megmutatkozó tudományos érdeklődése miatt 1914-ben visszakerült az akadémiára, ahol a bányaműveléstani tanszéken tanársegédi feladatokat látott el. E tevékenységét megszakította az első világháború, amikor egy évig katonai szolgálatot teljesített.

Munkája során azt az elvet követte, hogy az oktatási és tudományos tevékenység soha nem választható el a tényleges gyakorlattól. 1916-ban jelent meg első tudományos értekezése *Bányatelepek tervezésének gazdasági alapelvei* címen. 1918-ban adta ki Selmecebányán a Joerges nyomda első önálló könyvét (*Bányatelepek tervezése*), amely több éven át főiskolai tankönyvként is használatos volt.

A világháború után igen nehéz körülmények között folytatta oktatói és kutatói pályáját. Az utolsó selmecebányai oktatási év 1918 októberében kezdődött, amikor 400 hallgató iratkozott be. Már az előadások kezdetén sok zavar mutatkozott. November elsején jutottak el a budapesti forradalom és a cseh intervenciók csapatok megindulásának hírei Selmece. A főiskola könyvtárának és laboratóriumi felszerelésének, ásványtárának a megmentésére és Budapestre szállítására hallgatókból álló tíz tagú bizottság alakult. Az oktatók nem támogatták a főiskolások ezen tevékenységét, mert tudták, hogy az elköltözés az akadémia megszűnését jelentené, és úgy gondolták, hogy a trianoni békediktátum csak rövid ideig tarthat. Amint egy vonat rakomány elkészült az akadémia összecsomagolt kincseiből, oktatási felszereléseiből, őrséggel ellátva Budapestre indították. Az utolsó szállítmányhoz a főiskolások szánkokat és szekereket rekviráltak, és december 13-án hajnalban a csomagokkal és 300 hallgatóval elhagyták Selmecebányát. Honnémet állomásra érkezve az állomásfőnök nem volt hajlandó szerelvényt biztosítani, de a fegyveres kísérők lefoglaltak egyet, amely másnap este megérkezett Vádra. Az utolsó szerelvényt, amelyet Selmecebányáról Garamberzencére indítottak volna, már nem engedték tovább. Ezzel elveszett a főiskola számos felszerelése, többek között a Finkey József által létrehozott laboratórium teljes anyaga is.

Az elűzött selmecebányai akadémia Sopronban kapott helyet hosszú keresés és vita után. Az első selmecebányai csoport 1919. március 8-án érkezett meg néhány oktatóval együtt. Sopronnak nem volt egyszerű a közel 400 fős oktatási és hallgatói létszám elhelyezése. A zavartalan oktatás csak később indulhatott meg, mert 1921-ben a Szövetséges Katonai Bizottság úgy határozott, hogy Sopront és környékét Ausztriának kell átadni. Az 1921. decemberében megtartott népszavazás eredménye alapján, kimondottan az odatelepült főiskolások mozgalmának köszönhetően, Sopron Magyarországon maradt.

Finkey József felismerte, hogy a trianoni békeszerződés folyamán megcsonkított ország területén megmaradt kevés ásványvagyon gazdaságosabb hasznosítása még több figyelmet igényel. Kutatási tevékenységét a szén- és ércelőkészítés felé fordította. Az ilyen néven kialakult technológiai eljárás kimondottan a bányászati tevékenységhez tartozik,

1 tudomány és társadalom

egyben a legtöbb szaktudást és kutatást igénylő feladat. Az a célja, hogy alkalmassá tegye a kitermelt nyers ércet a kohászatra, a szemet pedig értékesítésre és erőművi felhasználásra.

Ezeknek az eljárásoknak a tökéletesítésére kísérleti laboratóriumot alapított. Először pinchehelyiségekben, méltatlan körülmények között, asszisztens nélkül végezte a kísérleteit, míg 1923-ban megalakult az Érc- és Szénelőkészítési Tanszék, amelynek vezetésével őt bízták meg. Alig öt esztendő alatt olyan korszerű laboratóriumot hozott létre, amely alkalmas volt kisüzemi méretű kísérletekre és korszerű oktatásra. Az általa megteremtett, ideálisnak mondható körülmények között hihetetlen gazdagsággal bontakozott ki szakmai tevékenysége a tudományos munkában, oktatásban, szabadalmakban, ez az idő volt életének a legtermékenyebb korszaka. 1924-ben Berlinben német nyelven jelent meg a *Nedves úton való ércelőkészítés tudományos alapjai* című könyve, amely a nevét világhírűvé tette. E könyvét 1930-ban angolul, 1932-ben oroszul, 1941-ben spanyolul adták ki. Az Amerikai Egyesült Államok Missouri államának egyetemén, Rollanban, majd a Harkovi Egyetemen hivatalos tankönyvvé nyilvánították. 1925 és 1939 között tankönyvként is szolgáló könyvei: *Ércelőkészítés; Szénelőkészítés; Ásványszenek brikettezése; Szénbrikettek hazai kötőanyagai; A flotációs ásványelőkészítési eljárás; A pneumatikus szénelőkészítés mechanikai alapjai; Redukált bauxitok mágneses szeparálása*. 1931-ben a hazai barnaszének minőségi javítására szolgáló pneumatikus légszért szabadalmaztatt, amelyet hosszú éveken keresztül sikeresen alkalmaztak.

1934-ben egyetemi nyilvános rendes tanárnak nevezték ki. Az 1929/30-as tanévben a Bányászati Kar, 1934/35-ben a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar dékánja volt és tovább vezette az egyre nagyobb jelentőséggel bíró Érc- és Szénelőkészítési Tanszékét. 1934-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1940-ben pedig rendes tagjává választották. Székfoglaló előadásait *Újabb kísérleti adatok a hazai szének brikettezésének kérdéséhez. Az ún. kolloid-eljárás, illetve Flotációs diagramok kiértékelése* címmel tartotta meg 1935-ben, illetve 1940-ben.

Gyakorlati eredményei közül kiemelkedő volt a recski ércelőkészítő terve. Bebizonyította, hogy az általa kifejlesztett flotációs eljárással gazdaságosan lehet kinyerni az aranytartalmú pirítet a rézérc meddőjéből. Ezzel a háború előtti néhány kilós aranytermelés 150-180 kg-ra emelkedett, amelyért magas állami kitüntetést kapott. Eredményes kísérleteket végzett az Úrkúton előforduló mangánérc dúsításával. Korszerűsítette a gyöngyösoroszi ércék flotációs eljárását. Mágneses módszert dolgozott ki a gypvasérc dúsítására. Ő tervezte a komlói szénbánya szénelőkészítő művének átalakítását. Alelnöke volt az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületnek.

Családjáról, magánéletéről kevés adat maradt fenn. Az utolsó fénykép feleségével együtt készült igényes festményekkel teli soproni lakásán. Alkotóereje teljében halt meg, 1941. április 7-én. Hamvait a Fiumei úti sírkertben helyezték örök nyugalomra. Professzor kollégái így jellemezték: *„Híres volt mint tudós, kiváló volt mint tanár és nagy volt mint alkotó mérnök.”* Rövid, de eredményes életpályája alatt elért sok-sok siker és dicsőség után *„mindvégig, a sírig megmaradt szerénységében és puritánságában.”* Sírja a Kerepesi temető elhagyott részén található. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság, mint akadémiai tagnak, a 2000-es évek elején nyughelyét díszes feketegránit sírkövel jelölte meg. Születésének 100. évfordulóján, 1989. november 27-én a Miskolci Egyetem (akkori nevén Nehézipari Műszaki Egyetem) aulájában helyezték el Finkey József bronz mell-

szobrát az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület kezdeményezésére. A szobrot Tóth István, az Egyesület elnöke leplezte le. Avató beszédet mondott Kovács Ferenc rektor. A szobor avatását a Selmeci Műemlékkönyvtár múzeum termében emlékülés követte, ahol az oktatók méltatták Finkey életútját, kiemelve úttörő szerepét a hazai ásványelőkészítés oktatásában és a tudományos kutatásban. A könyvtár aulájában az egyetemi könyvtár és levéltár állományából, valamint a Finkey család által rendelkezésre bocsátott dokumentumokból emlékkiállítás nyílt, ahol láthatóak voltak a hajdani professzor műveinek hazai és külföldi kiadásai.

Irodalom

Benke László: Diákhagyományok, szokások. In: Benke István: A magyar bányászat évezredes története. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest, 2001.

Csáky Károly: Híres selmecebányai tanárok. Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely, 2003.

Kecskeméti Tibor – Papp Gábor (szerk.): Földünk hazai kincsházai. Tanulmányok a magyar földtudományi gyűjtemények történetéből. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 1994.

Ködöböcz József: Finkey Ferenc élete és munkássága. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc–Sárospatak, 1995.

Zsámboki László: A selmecebányai akadémia oktatóinak lexikona 1735–1918. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1983.

Egy „sűrű” fotós

Interjú Nagy Károly Zsolt antropológus fotográfussal

Mesélj az indulásodról! Mikor kezdted el fotózni, mikor kerültél Sárospatakra?

10 éves születésnapomra kaptam egy Smena fényképezőgépet, azután egy komolyabb Zenitet, néhány évvel később kipróbáltam a labort is, ettől kezdve teljesen elköteleződtem. Ha valaki belekóstol abba, milyen laborálni, az vagy egy életre megutálja, vagy rabja lesz. Érettségi után nem tudtam, mihez kezdjek, elég rossz tanuló voltam. Fotózni viszont szerettem, addigra pályázati díjakat is nyertem. Bár édesanyámnak nem tetszett az ötlet, Miskolcra mentem a Szemere Bertalan Szakközépiskolába. Elsős voltam itt, amikor édesapámat meghívták a pataki teológiára tanítani. 1993-ban költöztünk Sárospatakra Makóról, a második fotós évemet már innen kezdtem. Jó volt két évet teljesen a fényképezésnek szánni. Ekkor kezdtem el fotózni a pataki református temetőt, Újszászy Kálmán avatott be a rejtelseibe, azóta is fényképezem, hogyan épül és pusztul folyamatosan.

Aztán elvégezted a teológiát, sőt, a kulturális antropológia szakot is. Sosem akartál lelkész lenni?

A fényképész iskola után újra szembe kellett néznem a problémával, mit szeretnék csinálni. Nem akartam esküvői fotós és tablókép készítő lenni, Patakon telített is volt ez a szakma, arra pedig nem sok esélyt láttam, hogy beverekedjem magam a nagy fotográfusok budapesti közegébe, bár szívesen lettem volna fotóriporter Robert Capa-i példára. Édesanyám ötlete volt, hogy végezzem el a teológiát, ami azért fura, mert sohasem volt elhívásom arra, hogy lelkész legyek. Itt viszont rájöttem, nem is vagyok olyan ostoba, és harmadik évben, mikor az alapvizsgadolgozat próbatételére készültünk, azt is felismertem magamban, hogy kifejezetten szeretek tanulni. Lelkész változatlanul nem akartam lenni, de volt egy kiváló tanárom, Frank Sawyer, aki szociológiát tanított nekünk, és az óráin egyre erősebben el kezdett érdekelni a társadalomtudomány. Néprajzos és szociológus nem akartam lenni, de negyedévesen elővettem a felvételi tájékoztatót, és rátaláltam a Miskolci Egyetemen a kulturális antropológia szakra. Elmentem a felvételi előkészítő táborba, felvételiztem, felvettek. Ötödéves teológus koromban halasztottam egy évet az antropológián, akkor kezdtem el az egyetemet, amikor hatodévesként segédlelkész voltam. Ez ismét teljesen beszippantott, segített újragondolni a fényképezéshez való viszonyomat, a szakdolgozatot is vizuális antropológiából írtam. Két tanszék vezetője is felajánlotta, maradjak ott, de épp amikor végeztem, kezdődtek az egyetemen a leépítések, így másfél évig gyeses kispapa lettem. Borsos Balázs egykori tanárom hívta fel a figyelmemet az MTA Néprajzi Kutatóintézetének ifjúsági ösztöndíjára, amit 2005-ben megkaptam, azóta itt dolgozom.

Milyen kutatásokban veszel részt?

Amikor bekerültem az intézetbe, elkezdtem egy doktori iskolát Horányi Özséb keze alatt a pécsi egyetemen. Ezt az időszakot is nagyon szerettem, rengeteget formált rajtam. Bán Andrással együtt Horányi Özséb az, aki a mai napig meghatározza a gondolkodásmodomat. Eredetileg azt akartam vizsgálni, hogyan lehet beemelni a társadalomtudományi kutatás módszerei közé az infokommunikációs technikákat, mit kezdhetünk a hipertextualitással mint szövegszervező elvvel. A Néprajzi Kutatóintézetben furán hangzott ez a terv, hiszen kevés antropológus dolgozott ott akkor, ma már ez nem így van. Érdekes fordulatot vett azonban a kutatás, mert arra a terepre, Homrodra, ahol a szakdolgozatomat készítettem, nem tudtam visszamenni, és így a református identitás változásával kezdtem el foglalkozni. Meghatározó élmény volt számomra a 2009. május 22-i ünnepi istentisztelet, ahol sok szimbolikus esemény történt. Magam sem tudtam eldönteni, hogy református hívőként vagy résztvevő megfigyelést végző antropológusként vagyok jelen, aztán az utóbbi mellett döntöttem, megragadtak az ünnepség interpretációs lehetőségei. A doktori disszertációm abból írtam, milyen kommunikációs technikákat, eszközöket használnak az egyház vezetői az új, megváltozott református identitás terítésére. Ez a kutatás jelölte ki végül a helyemet az intézetben.

Elmondanád, mi történt a 2009. május 22-i istentiszteleten, amely téged ennyire a református identitás kutatása felé fordított?

Ezen a Debrecenben tartott nagy ünnepségen egyesültek a Kárpát-medence magyar református egyházai, és létrehozták az országhatárokon felüli Magyar Református Egyházat. Egy szépen felépített, átgondolt, szimbolikus aktusokkal megerősített rítusa volt az ünnepségnek, amely kísérletet tett a trianoni trauma és az elmúlt hetven év meghaladására, és a magyar nemzet országhatárokon felüli újraegyesítésére. Sajnos azonban úgy érzem, az ebben rejlő potenciált nem használja ki az egyház. Más kérdés, hogy szerintem a nemzet fogalma is újragondolásra szorul, nem lenne szabad ezt szinte változatlanul átelnünk a 19. századból. Debrecenben viszont azt gondoltam, elindulhat egy diskurzus, ami esetleg még a nemzetfogalom újraépítéséhez is vezethet, de mindenképpen a reformátusság dinamikus újragondolását jelenti. Teológiai szempontból ugyan hiányoltam a bűnbánat határozottabb megjelenítését, de erős szimbolikus aktaival az ünnep így is lehetővé tette, hogy magunk mögött hagyjuk a múltat. Sajnos azóta rengeteg visszalépés történt. Felmerült például, hogy Trianon emléknapján harangozzanak-e a református templomokban. 2009 után az első egyházvezetőségi nyilatkozat erről az volt, hogy ne, már nem kell, később a felhőrdülésnek engedve mégis enyhítették ezt a hozzáállást, és a lelkészekre bízták ennek eldöntését. Több ehhez hasonló döntés is született azóta, ezért gondolom, hogy kimerülőben van május 22-e ereje.

Hogyan kapcsolódik egymáshoz az antropológusi és a fotográfusi érdeklődésed?

Bán András kifejezésével élve az antropológiai fotó rossz fotó, abban az értelemben, hogy nem esztétizál, vagy ha ez nem is teljesen megvalósítható, hiszen belénk ivódik egy fényképszerű, esztétizáló látásmód, erre a megrögzöttségre a képkészítés során antropológusként reflektálunk. Ez a reflexió elsősorban azt jelenti, hogy megpróbáljuk leírni magát a képet, illetve a kép készítésének és használatának különböző kontextusait. Az antropológiai fotó sűrű kép, sűrűségét pedig a benne vagy általa felfejthető, egymásra vonatkozó értelmezési rétegek, kulturális kontextusok adják. A református kutatásba ez háromféleképpen épül be. Egyrészt nemcsak interjúkon, kérdőíveken keresztül kutatom a református identitás változását, hanem a tárgyhasználaton vagy átfogóbban a kultúra vizuális aspektusain át is. Másfelől vizsgálom azt a képet, amit a reformátusok magukról felmutatnak. Rengeteg a fénykép: gyülekezeti kirándulások, egyházközségek honlapra kitett fotóin keresztül a reprezentatív albumokig. Harmadrészt én is készítek fotókat, amelyek segítségével megpróbálom értelmezni mindazt, ami körülöttem történik. Ezek a saját képek általában nem szépek, nem arra törekszenek, hogy az események drámaiságát, hangulatát vagy érzelmi aspektusait ragadják meg, így szándékosan nem a mai riport vagy a korábbi szociofotó eszköztárát használják, inkább – olykor a szó szorosán vett értelmében is – távolságtartó, a lényeges személyek és történések mellett ezek környezetét is bemutató „dokumentarista”, „lajstromozó” képek. Az antropológiai fotó önmagában nem él meg, szükség van szövegekre, amik reflektálnak a képekre, felfedik azokat a kontextusokat, amelyekről beszéltem. A szöveg és a kép kiegészíti egymást, és együtt hozzák létre a kutató által vizsgált társadalmi jelenség antropológiai olvasatát.

Idén jelent meg a Salgótarján utcai zsidó temetőről készült albumod, beszélj erről a munkáról!

Még egyetemista voltam, amikor Tóth Vilmos történész, antropológus, aki temetőkkel, temetkezési kultúrával foglalkozik, megtudta, hogy fotózom a sárospataki református temetőt. Tetszettek neki a képeim, és felajánlotta, hogy elvisz egy izgalmas helyre Budapestre. Ez volt a Salgótarján utcai temető, amely régen a Kerepes úti temetőből lett leválasztva. Rögtön beleszerettem és nagyobb kihagyásokkal, de 2002 után többször visszajártam ide fotózni. A Holokauszt-év kapcsán merült fel a Nemzeti Örökség Intézetben egy reprezentatív zsidó témájú munka kiadása. Tóth Vilmos írta a szöveget, a fényképanyagot én készítettem.

Miért érdekes ez a temető?

Mert a budapesti zsidóság – amely a magyar zsidóság reprezentatív része – igen izgalmas korszakában, a 19. század második felében és a 20. század elején működött. Őrzi a zsidó polgárság felemelkedésének, megerősödésének lenyomatát. Itt van eltemetve a zsidó polgári elit jelentős része, akik igyekeztek reprezentatív képet kialakítani magukról: óriási síremlékeket emeltek, a korszak építészeteinek legjavát, többek között Lajta Bélát alkalmazták, és az is nagyon érdekes, ahogy a magyar nemzetbe betagozódó zsidóság a sírfeliratokban szövegszerűen felmutatja, hogyan gondolkodik a beilleszkedéséről. Ezen-

felül vizuálisan is izgalmas nekropolisz: eklektikus, mégis karakteres építészet jellemzi. Azt gondoljuk, hogy a zsidók kerülnek a figurális ábrázolásokat, ez a hely mégis tele van szimbolikus állatfigurákkal. Sasok és oroszlánok bukkannak elő váratlanul a dzsungelből, és ettől egy hátborzongató hangulata van a temetőnek. Emellett hihetetlen iramban pusztul, csodálatos műalkotások mennek évről-évre tönkre benne: embernagyságú fák nőnek ki a mauzóleumokból, amelyek szétfeszítik ezeket az épületeket. Jó volna tenni valamit a megmentése érdekében.

A fotóid között láthatunk Szent László hermájáról készült képeket is, ehhez hogyan kerültél ilyen közel?

Tóth Vilmos felesége, Kristóf Lilla kért meg a fotózásra, aki egyszerre kulturális és fizikai antropológus, és paleoradiológiával foglalkozik. Az első általa szervezett kutatás, amelyben részt vettem, Széchenyi Pál érsek nagycenki múmiájának a tudományos vizsgálata volt. Több diszciplinából érkező kutatócsoport vizsgálta, vajon megmérgezték-e az érseket, és hogyan jött létre a múmia. A kutatásról megjelent könyvben is szerepelnek a fotóim, Nagycenken a Széchenyi-kastélyban kiállították az anyagot, és hamarosan lesz egy nagy vándorkiállítás is a kutatásról. Utána részt vettem a mosonmagyaróvári ökeresztény vértanú szentek maradványainak a vizsgálatában, ezután jött meghívás a Szent László fejereklýjének a feltárására. Óriási élmény volt személyesen ott lenni. Erős, tipi-

kusan antropológiai képek születtek, ahol a fókusz a történésen van, és ennek vizuális megjelenítésén, értelmezésén. A kedvenc képem azt a pillanatot fogja meg, amikor a szegedi antropológusok körülállták az ereklyetartóból kiemelt koponyát, percekig némán nézték, és aztán egyszerre, mint egy varázsütésre, elővették a kis fényképezőgépjüket. Protestánsként nem tisztelem Szent László koponyáját szentként, mégis számomra is numinózus ez a tárgy, és miután a kutatók közt többen római katolikusok, izgalmas volt figyelni, hogyan mozognak olykor szinte pillanatról pillanatra a vallásos és a tudományos hozzáállás pólusai között.

Hogyan lett belőled a Zempléni Fesztivál fotósa?

Mivel nagy zenerajongó vagyok, amikor Patakra költöztünk, elkezdtem járni a Zempléni Művészeti Napok koncerteire. Már fényképésztanulóként is szerettem figyelni és fotózni a zenészeket. A bátyám oboaművész, a felesége, aki énekművész szokta mondani, hogy a hangszereknek úgy kell bánni a hangszerükkel, mintha énekelnének, az énekeseknek pedig hangszerként kell kezelni a testüket. Nagyon érdekel ez a folyamat. Amikor átvette az Interkultur Hungária a Fesztivál szervezését 2004-ben, megkeresték a Fiala Fotóművészek Stúdióját, amelynek akkor Bán András volt a vezetője, hogy jó lenne a fesztivál hangulatát megragadó képeket készíttetni. Ő lovagiasan azt ajánlotta, oldjuk meg ezt helyiekkel, így kerültem a képbe. Be is szerveztem a miskolci antropológus csapatból néhány kollégát: az első évben hárman fotóztunk, ebből lett is egy kiállítás, aztán a második évtől egyedül maradtam. Nagyon élvezem, mindig nagyon várom. A sok antropológiai fotó mellett felüldülés: mégis más embereket, mint múmiákat fotózni. A Zempléni Fesztivál művészportréinál inkább az esztétizáló fotózás szabályait alkalmazom, bár a fesztiválról is vannak antropológiai fotóim, amelyek a fesztivál légkörét tárgyak, emberi kapcsolatok révén próbálják megragadni. Ezek nem annyira szépen komponáltak, kicsit bemozdult fotók, de talán elkapják azokat a momentumokat, amelyek összesűrítik számomra a fesztivált. Ez a hobbim: szeretem fényképezni, hogyan válik hangszerré a zenész teste, hogyan fejezik ki a testükkel a zenében történeteket, mi ebben a mítosz, a rájátszás, milyen az, amikor valami elementáris tör föl, és persze hogyan lehet ezt hangok nélkül képekben visszaadni. Szeretnék majd ebből is készíteni egy albumot a lefotózott művészek szövegeivel együtt.

Feleségeddel és három gyermekeddel Sárospatakon élsz, Budapesten dolgozol. Milyenek a sárospataki hétköznapiak és az ingázás?

Az ingázás tragédia: hetente kétszer jövök Budapestre, örülnék, ha sikerülne visszaállítani a Sárospatak–Budapest közötti intercitit, mert nagyon fárasztó a napi nyolc óra utazás. Ugyanakkor van pozitív hozadék: a doktori disszertációm teljes egészében a vonaton írtam, munka közben megtanultam tökéletesen függetleníteni magam a körülöttem történetektől, gyakorlatilag a vonaton dolgozom. Így több idő marad otthon a családra. Nagyon szeretek Patakon élni, mindig az volt a vágyam, hogy egy olyan városban éljek, ahol van vár, hegyek és folyó. Szeretem a levegőjét, és azt is, hogy kisváros, de nehezen viselem a vidéki kisvárosokra olyan jellemző kicsinyességét. Zavar, hogy látom, kicsit több odafigyeléssel mennyire jobban mehetnének a dolgok, és az is nagyon bánt, hogy nem lehet kritikát megfogalmazni. Ez nemcsak Sárospatakon, de az egyházban és a ma-

gyar társadalom más szintjein is zavar. Ha mondok valamit, rögtön visszavágnak, csináld jobban! Ezzel nem értek egyet, fontos lenne létrehozni olyan közösségeket, amelyek a kritikus, de építő hozzáállást gyakorolják! Zavar az is, hogy a civil szféra szét van esve a városban, és rendkívül rossz az információáramlás.

Antropológusként milyennek látod a kortárs pataki lokális identitást?

Kutatóként nem foglalkoztam a témával, a megérzéseimre, mindennapi tapasztalataimra hagyatkozva úgy gondolom, a rendszerváltozás után nem lett koncepciózusan újragondolva a pataki identitás. Sokféle irányba fut, jellegzetes például az egymással párhuzamos, de egymás mellett elmenő Szent Erzsébet és Lorántffy Zsuzsanna-kultusz. Nem kellene sok energiát fordítani arra, hogy Sárospatak megfogalmazható legyen a nagyszonyok városaként. Ezzel a szimbolikus aktussal kezelhető lehetne a városban jelenlevő buta felekezeti ellentét. Nincsenek olyan szimbólumaink Patakon, amelyek a helybéliség gyűjtőpontjai lennének, vagy ha vannak is, ezek nincsenek egymással szervesülve. Például a Református Kollégium nincs igazán benne a város társadalmi, kulturális életében. Még teológus koromban A Művelődés Házával együtt szerveztünk koncertsorozatot, amelyet mindkét oldalról, de főleg a Kollégium részéről erős idegenséggel fogadtak. Ez csak

egyetlen példa, ám ennek az idegenségnek a feloldódását a mai napig kevéssé látom, s talán ennek is köszönhető, hogy a Kollégium inkább helyben működő intézmény, de nem válik igazán helyivé, nem vesz részt a helyi kulturális élet mozgásában. Ez az egész úgy azért fontos, mert egy református kollégium mint intézmény mindig közvetítő szerepet játszik: mindig helyi, de mindig túl is mutat az adott hely határain. Begyűjt és szétszór. A Kollégium úgy terebélyesedik nemzeti vagy európai kulturális értelemben fává, hogy gyökereit a helyi vagy regionális társadalomba mélyesztí. Belőle táplálkozik, míg a helyi társadalom rajta keresztül teremhet gyümölcsöt. A mai körülmények között, különösen a mi régióinkban az ilyen szervesüléseknek a túlélés a tétje. Ezért lenne fontos a versenyistállók nevelése helyett a tehetséggondozás régi református gyakorlatának felélesztése, amelynek központi eleme volt az a gyakorlat, hogy a környékbeli vallástanárok, lelkészek figyelték a tehetséges gyerekekre, és behozták őket a Kollégiumba. Ez most nincs így, a református általános iskola például inkább a pataki, többé-kevésbé református kötődésű elit iskolájának tűnik.

Bár nem vagy lelkész, de teológus próbálsz maradni, a református identitást kutató, és szakértőként kapcsolódtál be a református egyházban tervezett egyházzociológiai felmérés előkészítésébe. Miért tartod fontosnak ezt az aktív, kritikus részvételt az egyházban?

Egy kedves tanárom egyszer azt mondta, hogy az antropológus olyan állat, amelyik vizsgálja magát, amint épp vizsgálja magát. Ez a reflexív attitűd legalább olyan fontos a teológus, mint az antropológus esetén. A reflexió – bűnbánat, önértelmezés – azonban nem csak egyéni, hanem közösségi dimenzióval is bír. Igyekszem Krisztust követő református keresztényként élni, és ilyenként zavarnak az egyházon belüli anomáliák. Van a református indentitásomnak egy olyan történetileg megalapozott összetevője, ami azt mondatja velem, hogy reformátusként beszélünk kell arról, ha valami olyat látunk, ami nem jó, reflexíven kell viszonyulnunk magunkhoz, ez a mi felelősségünk. El kell mondanunk, ha valami nem az evangélium eszménye szerint működik, még inkább, ha valami emberhez sem méltó. Kritikusan szemlélem, ahogy a református egyház a politikával összefonódik, ahogy nem tudjuk megkülönböztetni a közéleti szerepvállalást, ami egyébként az egyház prófétai feladata, és a pártpolitikát. Az egyháznak nem lenne szabad egyik pártpolitikai oldalon sem elköteleződnie. A társadalmi igazságtalanságok ellen fel kell lépni, az igazság mellett kell kiállni pártpolitikai aspektusoktól függetlenül. Sajnos nem látom ma a magyar református egyházban, hogy mindig következetesen kiállna az emberi önkény és a társadalmi igazságtalanságok ellen. Az egyházzociológiai szakértő bizottságnak magam sem tudom, tagja vagyok-e, több mint egy éve volt néhány összejövetel és egy konferencia a református egyház egyházzociológiai felmérésével kapcsolatban, ahol én az antropológiai szempontokat képviseltem, azóta nem hallottam felőlük. Az egyházzociológiai kutatás célja egyébként az, hogy értelmezze a 2001-es és a 2011-es népszámlálás meglepő eredményeit, hogy szociológiai jellemzőkkel körülírja az egyház tagságát és azokat, akik a népszámlálásokon reformátusnak vallják magukat. Elképesztő gyorsasággal alakul át a református egyház társadalma: egy döntően rurális, kevésbé értelmiségi egyházból egy alapvetően városias, magasabban kvalifikált egyházzá kezdünk válni, ugyanakkor a posztmodern vallásosság jelei is gyorsan terjednek. A kutatóintézetben épp egy reprezen-

tatív, kérdőíves kutatáson dolgozom, amit először református középiskolásokkal töltettem ki. A kutatás eredményei jól körülírják ezt a változást: a református azonosságtudat jellemző elemeinek, a rendszeres bibliaolvasásnak, imádságnak vagy a közösség gyakorlásának érzőjét, az olyan sarkalatos református teológiai igazságok mint az egyedül kegyelemből, hit által való üdvözülés, az Isten dicsőségére folytatott élet vagy a predestináció feladását. Sok válaszadó határozta meg magát úgy, hogy „református magyar vagyok, amíg élek az maradok”, de ennek alig van már valami tartalma, hiszen sokan azt is hozzá teszik, hogy egyébként a magam módján vagyok vallásos. Annak a református történeti tapasztalatnak az igazságában pedig, mely szerint a reformáció a magyarság számára nemzetmegtartó erő volt, a válaszadók többsége legalábbis kételkedik. Fontos lenne tehát tisztázni, hogy kik vagyunk, miben hiszünk. Fontos lenne, hogy megszólítsuk az evangéliummal ezeket a reformátusokat, tudjuk, milyen közösségsszervező stratégiákkal lehet őket megközelíteni. Erről szólna az egyházzociológiai kutatás, amit viszont szerintem ki kellene egészíteni egyéni életutak vizsgálatával, hogy azt is megtudjuk, hogyan élnek meg különböző emberek saját környezetükben a reformátusságukat és egyáltalán, mit értenek azon, hogy református. Az MTA-n Bolyai-ösztöndíjasként én ezt kutatom, de úgy gondolom, hogy a közösségünk szempontjából az lenne a legjobb, ha sikerülne az egyházat különböző perspektívából vizsgáló kutatók eredményeit közös horizont alá rendezni.

(Az interjút készítette: Földy-Molnár Lilla)

Ónodi Béla

Molnár István expresszionista, avantgárd korszaka

Molnár István (1908–1987) táncművész, koreográfus, táncpedagógus, szobrász „életútja minden kanyarulatának feltárásával, az okok és összefüggések kiderítésével, a teljes – előadóművészi, pedagógusi és kutatói – életmű analízisével máig adós az utókor.”¹ Az európai látókörrel és a kor különleges történelmi lehetőségét kihasználó, Erdélyben is végzett néptánc gyűjtései, néptánc filmjei által valós hagyomány-ismerettel rendelkező expresszív táncművész műveivel nemcsak a magyar koreográfiai iskola megteremtője volt, hanem helyszíni gyűjtéseivel a korszerű táncfolklorisztikai kutatások alapjait is lefektette, táncnyelvét pedig – a magyarság problémái iránt fokozottan fogékony – szuverén formanyelvvé alakította. Molnár István alkotásainak köszönhetően kitágult a művészeti horizont, előtérbe került az egyén és a társadalom problémáira választ kereső művészi szándék, valamint az új formanyelv teremtésére való törekvés. Ugyanakkor a Molnárnál megjelenő, a bartóki mintát követő formai és komponálási elvek – egészen napjainkig – ihlető forrásként hatnak koreográfusainkra.²

A modern táncművészeti mozgalmak

Molnár István alkotói korszakainak megértéséhez és értékeléséhez nélkülözhetetlen a rövid tánc történeti kitekintés az egyetemes és hazai, modernnek tekintett táncművészeti mozgalmak fejleményeire, valamint azok Molnár István alkotói munkásságára gyakorolt hatására. Az egyetemes tánc történet 1890-től 1950-ig terjedő időszakában, az ún. szabad tánc, azaz a különböző modern tánc irányzatok kialakulásának, megerősödésének lehetünk tanúi. Az európai néző, egészen a 19. század végéig, a tánc művészi formájának a balettet tartotta. Európában a francia, dán, orosz klasszikus balettek jutottak el a legmagasabb művészi szintre, de mindig csak a társadalmi elit szórakozását szolgálták. Az Egyesült Államokban hiányzott az udvari gyökerekre visszavezethető balett, azonban a társas-, karakter- és akrobatikus táncokat is bemutató szórakoztató zenész színház a lehető legváltozatosabb formában működött. Ez a forma Európában is egyre nagyobb teret nyert, de a mulatók, varieték, revük világát élesen megkülönböztették a komoly táncművészettől, azaz a baletttől.³

Megjelent azonban egy olyan táncos nemzedék, amelynek minden képviselője a táncot – eleinte a saját táncát – művészetnek, a balettet pedig kiüresedett formának találta. Az új nézőpont elfogadása és érvényesülése néhány évtized alatt a színpadi tánc kiszélesedéséhez vezetett. Megszületett a balett alternatívája: a szabad, plasztikus, új, kifejező táncforma, amelyet eleinte az ún. szabad tánc elnevezéssel illettek. E korszak úttörői közül Isadora Duncan eszméi és táncai gyakorolták a legnagyobb hatást a kortársakra. Az új táncművészeti irányzat sorsát a születése után a helyi társadalmi és politikai kö-

rülmények és lehetőségek határozták meg. Amerikában például a szabadtánc akadálytalanul fejlődhetett Ruth Saint-Denis, Ted Shawn, Martha Graham, Doris Humphrey, José Limón kísérletezései és iskolaalapítási lehetőségei nyomán. Így szakszerűen megalapozott új táncstílussá válhatott, amely a jazztánc és sok más mellett ma már szerves része a színpadi táncművészetnek.

A szabadtánc első amerikai képviselői európai fellépéseinek köszönhetően a tízes évektől néhány európai táncos is új művészeti utakkal kísérletezett. Ennek köszönhetően Európában megjelentek a mozgás új művészi lehetőségeit kutató táncosok, akik főként a weimari Németországban, Ausztriában és Magyarországon tevékenykedtek. A németországi Lábán Rudolf, Mary Wigman és Kurt Jooss mellett a modern tánc magyarországi megalapozóinak – Madzsar Alice, Dienes Valéria, Szentpál Olga – köszönhetően művészi pezsgés indult meg, amelynek során táncközpontok, tánckongresszusok és táncfesztiválok szerveződtek.⁴ A Szentpál-iskola külön kiadványban válaszolt a társadalom és a sajtó kérdéseire.⁵ 1939-től ebbe a táncéletbe kapcsolódik be Molnár István a párizsi avantgárd, expresszionista előadóművészi sikerei után hazatérő táncművész, koreográfus.

Molnár István és a modern tánc

Molnár István ún. „expresszionista” korszaka meglehetősen rövid időt, mindössze tíz évet (1930–40) ölelt fel művészi pályáján. A szakemberek szerint e korszaknak nyomait mindvégig megőrizte művészetében, ezért nagyon is jelentősnek mondható.

Molnár Kolozsváron született és a bukaresti Testnevelési Főiskola elvégzése után az 1936-os berlini olimpián szertornászként vett részt. Már főiskolás éveiben érdeklődni kezdett a tánc iránt, és az olimpia után megkezdte táncos felkészülését. Óriási belső elhivatottságát jelzi, hogy ekkor már 29 éves volt, ami normál esetben már egy táncos életpálya középső szakasza. Az elkövetkező évek az autonóm táncművészi bemutatkozásra való intenzív alapozással teltek. Felkészülésének körülményeit és valóságos időszakát sohasem lehetett kideríteni, azonban ekkor kezdett új mozgásmódszert kialakítani, amely egyre erősebben mutatta az expresszionizmus jegyeit. „Már tudatosan akartam koncertező művészként dolgozni, mert éreztem, hogy tele vagyok különböző ötletekkel (...) Szakítottam természetesen a nagyon elavult balettel (...) magam teremtettem egy új mozgásmódszert (...), ami az expresszionizmus kezdő jeleit mutatta, és egyre erőteljesebben.”⁶

Először Párizsban az Archives Internationales de la Dance, azaz a Nemzetközi Táncművészeti Intézetben mutatkozott be önálló, *Prelude* című műsorával 1939. január 19-én.⁷ Az előadáson többek között Babits Mihály (*Az örök folyosó, Csillag után*), Ady Endre (*A halál rokona, Aki helyemre áll, Új vizeken járok*) és Juhász Gyula (*Milyen volt*) verseit, valamint klasszikus zeneműveket – Rahmanyinov: *Prelude*, Beethoven: *Dervistánc*, Liszt: *Dal*, J. Neaga: *Elégia* – interpretálta az önmaga által kitalált mozdulatrendszer által. A siker átütő erejű volt. A bemutatkozásról a korabeli újságok közül a százezres példányszámú párizsi *L'Intransegeant* így írt: „Molnár István, a tehetséges erdélyi táncművész olyat hozott Párizsnak, amely új fejezet lesz a klasszikus tánc újjászületésének történetében.”⁸ A neves táncintézet tagjai sorába választotta, és elismerő kritikát kapott a *Le Figaro* és a *Temps* hasábjain is. Az MTI 1939. január 23-i gyorshíre így fogalmaz: „Molnár műsora zajos sikert aratott, s új szellemű alakításai: haláltánca, kardtánca, Babits „Örök folyosó”-jának alakítása, stb. táncművészeti körökben nagy feltűnést és elismerést keltettek.”⁹

A párizsi bemutatkozást kolozsvári majd hazai sikerek követték. A budapesti előadások utáni hazai kritikák is hasonlóan méltatták a művészt: „Molnár nem csak zenére táncol, de verseket fejez ki mozdulatokkal. Elgondolása az érzést, a hangulatot, a történést, amit a költő szavakkal, versben, kifejez, ő mozdulatokkal, táncsal interpretálja. Szinte észre sem vesszük a zene hiányát annyira lenyűgözőek mozdulatai.” (*Nemzeti Újság*, 1939. június 10.)¹⁰ Az 1939. február 12-i *Nemzetőr* újságban szuverén formanyelvéről így nyilatkozik: „Tánc tanulmányaimat részben idegen mestereknél végeztem, mai táncomat azonban már saját tapasztalataim és elgondolásaim jellemzik. A zene belső világát igyekszem kifejezni anélkül, hogy ez a forma rovására menne. A táncot önálló műfajnak tartom, nem feltétlenül szükséges hozzá zenei vagy más kíséret.”¹¹ Évtizedekkel később: „Amit csinálok magam fejlesztettem ki. Nem utánoztam senkit, és semmiféle hatással az úgynevezett táncművészek nem voltak rám.”¹²

Kolozsvári tanítványaival még ugyanabban az évben (1939) olaszországi turnéra indult, azonban a szeptemberben kitört világháború véget vetett a nagy reményekkel induló nemzetközi táncos karriernek.

Olaszországból 1939 őszén hazatérve Molnár megpróbálta megvalósítani régi álmát és klasszikus táncsoportot szervezett, amelyhez nagy segítséget kapott a hazai mozdulatművészet egyik megalapítójától, Dienes Valériától. Klasszikus és modern szerzők alkotásait vette elő – Beethoven: *VI. szimfónia*, Liszt Ferenc: *Haláltánc* – valamint Dsida Jenő és Reményik Sándor verseket tűzött műsorára. A folyamat azonban csak egy évig tartott, mert párizsi sikerei alatt olyan katartikus élmény érte, amelynek hatására az 1940-es évekre végleg búcsút mondott a modern színpadi táncművészetnek és a hagyományos magyar néptáncok felé fordult.

Molnár István és a tradicionális magyar folklór

Molnár István második alkotói korszakát, amely 1940-től nyugdíjazásáig, 1971-ig tartott, a tradicionális magyar folklór megismerése, színpadon történő terjesztése és tanítása határozta meg. Nem mindennapi azonban, hogy mi készítette a sikeres táncművészt sportolói karrierje után immár másodszer az újrakezdésre.

„Bemutatómra készültem Párizsban – beszélte el a későbbiekben – amikor karácsony előtt levelet kaptam az ottani Magyar Intézettől. Arra kértek, mint Párizsban tartózkodó, magyar származású művészt, hogy tartsak egy „magyar estet” az intézet színházában.” Mivel Molnár nem tudta értelmezni a maga számára ismeretlen tartalmú fogalmat, ezért Huszár Károly Párizsban élő szobrászművészhez fordult segítségért, aki – székely származású lévén – így szólt: „Táncolj nekik egy székely verbunkot! Ilyet ni!” És mindjárt meg is mutatta. Molnár így emlékszik vissza arra a pillanatra: „Dermedten álltam... sohasem hallottam székely verbunkról és sohasem láttam ilyen táncot, pedig én is székely származásúnak tartottam magamat. Huszár barátom szavai elmélyítették megdöbbenésemet. Kialakították elhatározásomat is: végérvényesen szakítok korábbi, évtizedes művészi törekvéseimmel és jövőmet minden erőmmel a „magyar” táncművészet kiteljesítésének, megismertetésének szolgálatába állítom.”¹³

Filmfelvevő gépet vásárolt, vidéki gyűjtőutakra kezdett, és a modern táncról teljesen elfordult. Az általa rögzített néptánc felvételek a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Néptánc Archívumában ma is megtalálhatóak. Alig egy évtized alatt az egész magyar népterület táncokéről átfogó képet alkotva végezte el a korszerű tudományos

néptánc kutatást megalapozó gyűjtőmunkáját.¹⁴ 1948-ban jelent meg *Magyar táncgyománymányok* című könyve, amely az első tudományos igényű néptánc gyűjtemény volt.¹⁵ A magyar táncok figurális sajátosságainak csoportosítási lehetőségeiből indult ki, nem pedig a néprajzkutatás által használt dialektikus rendszerezésből. Ezt a korszakát klasszikus tömörségű néptánc feldolgozások, önmaga alkotta mese és balladajátékok jellemzik, amelyek a később fejlődésnek induló színpadi néptánc mozgalom alapvető műveivé váltak.¹⁶ Molnár István pedagógiai téren az önmaga által kitalált mozdulat- és táncosképző rendszerét hagyta az utókorra, amelyet az expresszionista alkotói korszakában kezdett kifejleszteni, és később a magyar néptáncsal való egyre szorosabb előadói és alkotói kapcsolat hatására tökéletesített napjainkban is elismert, de már kevesek által ismert technikai rendszerre. Tánctechnikájának leírását *Magyar tánc tanulási rendszerem* című három kötetes művében 1983-ban publikálta.¹⁷ Táncosait azonban nem csak fizikailag és technikailag képezte, de az előadásmód szempontjából számára fontos színészi játék el-sajátítására és fejlesztésére is voltak gyakorlatai. Ezeket az improvizációs helyzetgyakorlatokat csak tanítványainak visszaemlékezéseiből rekonstruálhatjuk, írott formában csak Zsédenyi Mária említi néhányat.¹⁸

Molnár István életművének történeti és esztétikai távlatokba helyezett vizsgálata mind a hazai koreográfiái szemlélet, mind a táncos képzés szempontjából fontos feladatunk.¹⁹

Jegyzetek

¹ Fuchs Lívia: *Próféta a múltból = Élet és Irodalom*, 2008. 39. szám.

² Vö: Zórándi Mária: *A bartóki út. Pályaképek a színpadi néptáncművészet 20. századi történetéből. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2014. 21–28. o.*

³ Vö: Fuchs Lívia: *Száz év tánc. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 13. o.*

⁴ Vö: L. Merényi Zsuzsa: *Szabadtánc irányzatok. In: Dienes Gedeon – Fuchs Lívia (szerk.): A színpadi tánc története Magyarországon. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1989. 219–240. o.*

⁵ *A mozgásművészet útja. Kiadja a Szentpál-Iskola, Budapest, 1935. június*

⁶ Molnár Hajnalka: *Molnár István és az avantgárd. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 5. o.*

⁷ Falvy Károly: *Lélektől-lélekegig. IIZ/DVV Budapesti Projektiroda, Budapest, 1997. 40. o.*

⁸ Falvy Károly, i. m. 42. o.

⁹ Molnár Hajnalka, i. m. 19. o.

¹⁰ Falvy Károly, i. m. 44. o.

¹¹ Molnár Hajnalka, i. m. 22. o.

¹² Szász János: *A néptánc vonzásában. Portré a 75 éves Molnár István néptánc kutatóról. Rádióriport, Kossuth rádió, 1983. december 26.*

¹³ Összefoglalja: Falvy Károly, i. m.

¹⁴ Vö: Martin György: *Molnár István alkotóművészete és a magyar táncgyomány. Molnár István köszöntése = Táncművészet, 1978. 9. szám, 3–7. o.*

¹⁵ Molnár István: *Magyar táncgyományok. Magyar Élet kiadása, Budapest, 1947.*

¹⁶ Körtvélyes Géza: *A magyar néptáncművészet tizenöt éve. In: Dienes Gedeon – Morvai Péter (szerk.): Tánc tudományi tanulmányok 1959–1960. Budapest, 1960. 11–22. o.*

¹⁷ Molnár István: *Magyar tánctanulási rendszerem. 1. Táncesztétika 2. Tánctechnika 3. Táncírás mellékletek.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1983.

¹⁸ Zsédényi Mária: *Molnár István pedagógiai és koreográfiai módszere, 1. rész = Táncművészet, 1982. 12. szám, 10–14. o.; 2. rész = Táncművészet, 1983. 1. szám, 13–17. o.*

¹⁹ További felhasznált irodalom: Falvay Károly: *Molnár István első alkotói periódusa.* In: *Dienes Gedeon – Pesovár Ernő (szerk.): Táncstudományi Tanulmányok 1978–1979.* Budapest, 1979. 339–370. o.; Galambos Tibor: *Molnár István a SZOT és a Budapest együttesnél. Molnár István köszöntése = Táncművészet, 1978. 9. szám, 7–11. o.; Göncz Árpád – Lelkes Lajos – Kurucz István: Molnár István születésnap műsora = Táncművészet, 1979. 3. szám, 14–17. o.; J. Balogh Márta – Jakab Mihály – Oláh Etelka: *Molnár István 75 éves!* = Táncművészet, 1983. 9. szám, 19–25. o.; Maác László: *Néptánc a színpadon.* In: *Dienes Gedeon – Fuchs Livia (szerk.): A színpadi tánc története Magyarországon.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1989. 263–309. o.; Martin György: *Molnár István a „Fényes szellők” időszakában = Táncművészet, 1988. 12. szám, 23–26. o.; Pesovár Ernő: Molnár István és a magyar koreográfiai iskola. Molnár István köszöntése = Táncművészet. 1978. 9. szám, 1–3. o.**

Bolvári-Takács Gábor

A kaposvári színház a kultúrpolitika sodrában

Az utóbbi évek színháztudományi kutatásaiban előtérbe került a politikatörténeti összefüggések vizsgálata. A közelmúlt kiadványaiból tallózva említsük meg a *Színház és politika* (szerk.: Gajdó Tamás, OSZMI, 2007), valamint a *Színház és diktatúra a 20. században* (szerk.: Lengyel György, Corvina Kiadó – OSZMI, 2011) tanulmányköteteket; Lengyel György *Színházi emberek* c. munkáját (Corvina Kiadó, 2008); Heltai Gyöngyi *Az operett metamorfózisai 1945–1956 c. elemzését* (ELTE Eötvös Kiadó, 2012); vagy legújabban Imre Zoltán *A nemzet színpadra állításai* c. monográfiáját (Ráció Kiadó, 2013). Valamennyi mű közös vonása annak illusztrálása, hogy a színházművészet és a hatalom viszonyrendszerében egyes művészetpolitikai jelenségek – eltérő történelmi helyzetekben is – mindenhol egyformán megjelennek.

A „Kaposvár-jelenség” kifejezés nem új keletű. Mihályi Gábor harminc évvel ezelőtt e címmel megjelent könyve (*A Kaposvár-jelenség*, Múzsák Kiadó, 1984) interjúk keretében mutatta be a színház működését és elemezte legjellegzetesebb előadásait, elsősorban Zsámbéki Gábor főrendezői, majd igazgatói periódusára (1971–1978) fókuszálva. Eörsi László a most ismertetett kötetében más módszert választott. Nála az interjúk nem közlésre szánt egységek, hanem kiegészítő forrásként szolgálnak a történeti elemzés egyes megállapításainak alátámasztására. A szakirodalom, elsősorban a korabeli sajtó széleskörű felhasználása általában is jellemző a szerző munkamódszerére, a kétszáz oldalas könyv több mint 350 – sokszor terjedelmes – lábjegyzetet számlál. Mindez mégsem teszi nehézkessé a művet, sőt, a szöveg néhol krimszerűen fordulatos, s a térbeli-időbeli távolságtól függetlenül a mai olvasó számára is a beleélés lehetőségét és élményét nyújtja. Eörsi a kötet elején leszögezi: csak azokkal az előadásokkal foglalkozott, amelyek valamely okból kultúrpolitikai tényezővé váltak, tehát nem színháztörténeti vagy esztétikai szempontok szerint szelektált. Azokra sem fordított figyelmet, amelyeket utólag, a rendszerváltozás után minősítettek áthallásosnak. A kötetből tehát kitűnik, hogy a szerző nem annyira a *Kaposvár-jelenséget*, mint inkább a *Kaposvár-élményt* vizsgálta és ábrázolta – bár ez a kifejezés a kötetben nem szerepel. Ettől függetlenül a színház alapításának és első másfél évtizedének áttekintése nem marad el, hiszen Kaposvár tényezővé válása az előzmények ismerete nélkül teljeskörűen nem rekonstruálható.

Az Ascher Tamás, Babarczy László, Szőke István és Zsámbéki Gábor nevével indult periódusban a fordulatot Eörsi – Koltai Tamásra hivatkozva – az 1973-as *Homburg hercegétől* számítja, bár az 1971-es *Sirály* is áttörés volt, amennyiben újszerű „színházcsinálást” indított el. Budapesten a színház az *Ahogy tetszik* vendéjátékával hívta fel magára a figyelmet, az 1976-os *Állami Áruház* vígszínházi bemutatásakor már a jegyekért csata alakult ki. A kultúrpolitika nehezen talált fogást a színházon, amely ügyesen lavírozott

az 1975-ben KB-titkári pozícióját elvesztő, miniszterelnök-helyettesé „buktatott” Aczél György-féle kézi vezérléses irányítás, az önálló útját kereső, Pozsgay Imre-féle kulturális tárca szakmai felügyelete, valamint a színházat lokálpatrióta büszkeséggel szemlélő Somogy megyei tanácsi és pártvezetés fenntartói követelményei között. 1978-ban azonban Zsámbékit (és Szolnokról Székely Gábort) a Nemzeti Színház élére állították, és az igazgatót Kaposvárról más művészek is követték a fővárosba. Mutakoztak ugyan válságjelek a társulaton, de az igazgatóvá kinevezett Babarczy kiváló érzékkel tartotta mederben az eseményeket, és Szőke István távozása után új rendezők váltak meghatározóvá: Ács János, Gazdag Gyula, Gothár Péter.

A történelem olykor elképesztő helyzeteket produkál. A kaposváriakkal a 80-as évek fordulóján kétszer is előfordult, hogy bemutatójuk olyan politikai szituációba keveredett, amely legkevésbé sem volt előre kiszámítható. Az 1980-ban színpadra állított *A nehéz Barbarának* a szovjet csapatok afganisztáni bevonulása adott különös pikantériát, míg az 1981-es, Peter Weiss-féle *Marat/Sade* mondanivalóját a Jaruzelski-féle szükségállapot bevezetése értékelte át. (Bár az is kétségtelen, hogy az igazán jó darabok minden korban megtalálják az áthallást.) Ugyancsak problémát okozott az 1982-es *III. Richárd*, amelyben egyes politikusok szintén lengyelországi párhuzamot véltek felfedezni. A társulat egyébként is a szakadék szélén táncolt: a Weiss-mű háttérfüggönyét a rendező Ács János a budapesti Corvin köz panorámafotójával töltötte ki, nyilvánvaló utalással az elbukott 1956-os forradalomra. A kép csak azért nem tűnt föl senkinek, mert a valóságban ilyen nézet nem létezik: a díszlettervező függőleges sávokban fotózta le az épületet, amelyből így kimaradt a teret uraló mozi sziluettje. A Kádár-korszakot közvetlenül nem ismerő mai olvasó számára elképzelhetetlen, mekkora kockázatot jelentett akkor egy ilyen lépés.

A 80-as évek elején a Köpeczi Béla által vezetett kultusztárca beavatkozásra szánta el magát, amelyet Tóth Dezső miniszterhelyettes és Knopp András KB-alosztályvezető hajtott végre. Az 1978-tól dramaturgként működő Eörsi Istvánnak el kellett hagynia a színházat, és szigorítottak a műsorterv „szocialista” jellegén is. A társulat egysége és vezetőinek elszántsága azonban töretlen maradt, és a 80-as évek második felében már érezhetően lazult a politikai számonkérés veszélye. A színház Eörsi István *A kihallgatás* és Mohácsi János *Ármány és szerelem* c. előadásaival búcsúzott el a Kádár-korszaktól, az utóbbi darab ismét aktuálpolitikai felhangú lett: 1989 decemberében a romániai forradalom szinte „lemásolta a színházat” – ahogy Koltai Tamás fogalmazott korabeli kritikájában.

A rendszerváltozást követő első évtized a színház életében a korábbiakhoz képest visszafogott, csendes építkezést jelentett. Babarczy érdekérvényesítő és szervezőképessége, a megváltozott helyi politikával való együttműködése (a színház a megyétől a város fennhatósága alá került) kiszámítható gazdálkodást és nyugodt műsortervezést tett lehetővé. Az első „robbanásra” az ezredfordulóig kellett várni. A Mohácsi-testvérek által írt és rendezett *Megbombáztuk Kaposvárt* kurrens témát keresett és talált: a taszári NATO-légbázis közelsége és a jugoszláviai háború tragédiája kínálta a témát a katonaság abszurditásának megjelenítésére. Az igazi felhördülést azonban mégsem ez a mű, hanem a 2001-es *Operett* váltotta ki, s még csak nem is politikai, hanem erkölcsi okok miatt: a színpadi meztelenség kavart vihart a magukat konzervatívnak valló önkormányzati képviselők köreiben. Többen előzetes cenzúra bevezetését szorgalmazták – évtizedekkel korábbi hatalmi mechanizmusokat idézve. A színház és a helyi hatalom közötti viszony fokozatosan kiéleződött, néhányan már Móricz *Rokonokjának* bemutatását is provokáci-

óként élték meg. A színház igazgatói álláshelyéért 2003 óta tartó pályázatási folyamat zaklatott körülményei között – Babarczy 2003-ban végül vállalt még egy utolsó ciklust –, szinte szükségszerűen bekövetkezett a pillanat, amikor az indulatok felszínre törtek. Mindez egybeesett az 1956-os forradalom 50. évfordulójával. A Mohácsi János rendezésében színpadra állított *56 06 / Őrült lélek vert hadak* a hazai színházi életben addig nem tapasztalt botrányt kavart. A kivégzett Tóth Ilona történetén alapuló színdarabot – figyelmen kívül hagyva a mű fikciós jellegét – egy jogászprofesszor szabályosan feljelentette, személyiségi jogi pert kezdeményezve a darab írói, rendezője és a színház igazgatója ellen. Az Eörsi László által részletesen bemutatott hecckampány önmagán túlmutató jelentőségűvé vált, az alkotmányban (is) rögzített művészi alkotói szabadság betarthatatlanságának szimptomájává. Ilyen körülmények között a színházigazgatói pályázat is gellert kapott: az utódnak kinevelt Znamenák István csupán egyetlen évadot irányíthatott, ezután az önkormányzat Schwajda Györgyöt hívta meg igazgatónak. A Nemzeti Színház éléről visszavonult drámaíró reaktiválása meglepetést keltett. Schwajda megváltoztatta a műsorpolitikát, szabályozta az általa kaotikusnak tartott belső intézményi működést, és erejét elsősorban az épület felújítására koncentrált, amely jó apropót adott a színház gazdasági társasággá alakítására – és teljes személyi átszervezésére. A 2010-ben váratlanul elhunyt direktort Rátóti Zoltán követte, s ezzel már napjaink színházi közéletében járunk. Eörsi szerint az utolsó néhány év során az egykori Kaposvár-jelenség elhalt, s az intézmény besorolt a többi, általa kommersznek nevezett vidéki színház közé.

Eörsi László könyvének unikuma, hogy úgy mutatja be egy színházi műhely kultúrpolitikai szlalomozásait, hogy közben átlépi a történettudományban misztifikált cezúrát, az 1989–90-es politikai rendszerváltozás határvonalát. Nem színháztörténetet írt, hanem olyan kultúrpolitikai esettanulmányt, amely egyetlen (nem a szó közigazgatási értelmében *intézménnyé* vált) társulat életre kelését, továbbélését, túlélését – és elmúlását vizsgálja, s ezzel szemléletesen ábrázolja a színház(művészet) politikai kiszolgáltatottságát.

(Eörsi László: „Megbombáztuk Kaposvárt” A kaposvári Csiky Gergely Színház és a kultúrpolitika. Napvilág Kiadó – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2013. ISBN 978-963-338-323-0. A cikk az OTKA K81672 számú kutatás keretében készült.)

Jász Attila

Átiratok

ki kell találnia. Daid&Ikar

Egy nap, amikor nem nézek az ablakra, mégis pontosan tudom, képek úsznak előttem. S azt is, nagyjából milyenek. Amikor két kapálózó láb tűnik el az amúgy bukolikusan nyugodt tenger felszíne mögött. A cím mégis jelenvalóvá teszi, ezért a másik szereplő nyomozni fog utána mindenhol. Szárnyakat és eltűnt testet keresve üres utcákon és zsúfolt könyvespolcokon. És lassan rájön majd, ki kell találnia valami új történetet megint.

próbarepülés közben. Daid&Ikar

Egy nap, amikor a festő tekintetétől kísérve levegőbe emelkedik az általa tervezett gép. Óriási vászonszárnyak, egy őskori madaré. Éppen alá kap egy felszálló légáramlat, és kiszámíthatatlan irányba sodorja. Legendák magasába. Alatta hívogató a mélység, és az eltelt néhány évszázad valósággá válik. Ahogy sárkányrepülő képében a tervrajz is. Kiderül, hogy a lehetőség tényleg benne volt abban a tekintetben, amelyben a szakadék széléről kíséri az álmógép emelkedését és zuhanását. Da Vinci szolgájának halálát. Próbarepülés közben tökéletesen szabaddá válva a fizikai korlátok által.

a fészeklakó. Daid&Ikar

Egy nap, amikor megépítettem végre a fészket és felcsatoltam szárnyaimat, amit egy kora reneszánsz festmény alapján készítettem a repülő szerkezethez. Hogy az ájult, a forró aszfalt közepén haldokló bácsi lelkét felvihessem e szerkezet segítségével a természetvédelmi területen álló ritka fa tetejére. Hogy dédelgessem kicsit, hálósákba bugyoláljam, menta- és citromfűteával nyugtassam. Miközben a mentősök a kötelező fél óra után sem akarták elengedni a testét. Csak gyömöszölték, és elektromos árammal ütötték. Vigasztaltam a fészeklakót, lassan továbbmehetünk majd. Lassan megnyugodott, éreztem, ahogy megkönnyebbül. Bólintottam neki, igen. Elővettem a járgányt újra. Kérdő pillantására a nap felé biccentettem, és megkértem, hogy segítsen tekerni. Emelkedhettünk végre tovább.

Papp Dénes

Hazatérés

Amikor Drótos Sanyinak nem sikerült megkapaszkodnia a városban, úgy döntött, egy ideig visszaköltözik szüleihez vidékre. Egy csótányokkal bélelt albérletben lakott az egyik lakótelepen. Egyik este összecsomagolt, kiment a vasútállomásra, és váltott egy jegyet kelet felé. Az utolsó járatok egyikére szállt föl azon a hétvégén, egy teljesen üres vagonban foglalt helyet. Műbőr, farost lemez és alumínium vette körbe. Egy sor negyvenes izzó világított. Még mindig jobb, mint a neon, gondolta Sanyi.

Az első megállónál négy fiatal szállt föl, két lány és két fiú, velük együtt utazott még az a két üveg pezsgő is, amelyeket a fiúk végig ott tartottak kezükben, vagy valamelyikük szájánál. A lányok viháncoltak és letelepedtek a Sanyi mögötti bokszban, a fiúk követték őket. Trécseltek és nevetgéltek, Sanyi pedig örült és bosszankodott, irigykedve és gyűlölködve, de némán tanúskodott mások boldog pillanatai mellett, cinikusan és megvető módon nem csinált semmit, azon kívül, hogy az ablakra szögezte tekintetét. Kint alapvetően hideg téli éjszaka volt, konkrétan egy fekete négyzetet lehetett látni, de néha nem is oly távoli települések fényei bukkantak föl a semmiből, melyek első látásra rendszerint egy-egy kaotikus csillagkép benyomását keltették.

Hirtelen sötét lett az egész vagonban, Sanyi mögött felsikítottak a lányok. A síneket kísérő töltésen láthatóvá vált a többi vasúti kocsi fénye és néhány ember árnyéka. A fiatalok izgatottan kuncogva átvonultak egy még működő világítású szerelvénybe. Sanyi örült, hogy újra egyedül marad, ráadásul tök sötétben. Történetesen pont ezek a körülmények paszszoltak hangulatához. De nem tartott sokáig az idill. Három árny caflatott végig az ülésorok között. Már majdnem elvonultak, amikor az utolsó megfordult, mintha varázspálcával érintették volna meg a vállát. Sanyi nem látta a férfi szemét, de már biztosan tudta, hogy észrevették. Egy halk fütty, és már ott is volt mind a három. Egyik Sanyival szemben leült, a másik kettő, mint két szikla, elállták a bokszt kijáratát az ablakkal szemben.

Add már ide a telefonod, haver, anyámat akarom felhívni, hallotta a hangot szemből Sanyi. De okos legyél, hallod?

Sajnálom anyádat, de nincsen telefonom, mondta Sanyi.

No majd meglátjuk, mondta a szószóló, aztán felállt és egészen közel hajolt Sanyihoz, az orruk majdnem összeért, kezét a tarkójára szorította. Legyél okos, sziszegte, add ide azt a rohadt telefont!

Akár hiszed, akár nem, nekem nincsen telefonom, mondta Sanyi, majd ő is fölállt, a két hústorony nem moccant, az egyik a folyosókat figyelte, a nagyobbik, akinek kopasz fején éppen visszaverődött egy néptelen állomás sárgás fénye, az eseményeket követte.

Most ne moco-rogj, szólt a notórius telefonáló, és szakszerű mozdulatokkal motozni kezdte Sanyit, aki úgy állt ott, mint egy felhúzott rugó. Amikor a bokájához ért, nagy volt a

kísértés, hogy térdét föllendítve, karjait ellentétes irányba mozgatva fejbe rúgja a nem kívánt taperolót. De nem kellett sokáig számolgatni az erőviszonyokat ahhoz, hogy mégis mozdulatlan maradjon, de ez a mozdulatlanság most megalázó volt, kínos és szégyennel teli.

Hova tetted, fiú, mormolta a kutakodó. Aztán fölegyenesedett és Sanyi táskáiban kezdett turkálni egyre hevesebben, az egyikből kirázta tartalmát, nagyrészt régi kazetták hullottak az ülésre és a padlóra, az angolszász progresszív zenétől a német újhullámon át egészen Bartókig.

Hagyd abba, emelte föl a hangját Sanyi, semmi értelme, mondtam már, hogy nincsen semmiféle telefonom!

Akkor adj pénzt, pénzed csak van, mondta emez, és mintha valami villant volna a kezében.

Annyi pénzem van, ami egy buszjegyre elég, nem fogom odaadni, mondta Sanyi.

Elég ebből, szólalt meg a kopasz, menjünk.

A telefonmániás kinézett az ablakon, aztán még egyszer Sanyi arcába tolta a képét, hogy újra elmondhassa, okos legyél, megértetted? Aztán kipördült a bokszból, társával már elindultak az ajtók felé, hogyha megáll a vonat, leszálljanak. A kopasz Sanyi mellett maradt. Nem ismerem őket igazán, mondta. Csak hozzájuk csapódtam ma estére. Nem akarok balhét, felfüggesztettben vagyok. A nagyszájúnak adhatok egy pofot, ha gondolod.

Elvitték az egyik táskámat, mondta Sanyi. A szemem láttára.

Mi volt benne?

Egy cipő, és néhány törülköző.

Akkor hagyd a francba, nem éri meg.

A bűdös mindenségit, mondta Sanyi. Te meg mit adod itt a jó fiút?

Azzal összepakolta szétszórt holmiját, amelyeket jobban gyűlölt, mint valaha. Maradt egy hátizsákja, egy utazótáskája, és egy furcsa szerkezet, talán családi kempingeken használhatták régen, egy orosz csodamasina, amely rádió, magnó és tévé volt egyben.

Te is itt szállsz le, kérdezte a kopasz. Segítek vinni a csomagjaidat.

Sanyi értetlenül bámult az egykori ütlegektől hepehupás monstrum arcába. Nem kell, mondta.

De, mondta amaz. Azzal megfogta az orosz szerkentyűt. Ez meg micsoda, kérdezte. Életemben nem láttam ehhez foghatót.

Miközben leszálltak a vonatról, Sanyi még látta a táskáját messziről, a cipőre gondolt, azt szerette, Botond volt a márkanéve. Hogy mi, kérdezte, mert közben nem figyelt a kopaszra, aki idegesítően kedves és beszédes lett.

Azt kérdeztem, mikor megy a buszod tovább? Addig leülhetnénk a váróban.

Hogy mi, kérdezte újból Sanyi. Miért akarsz te leülni velem a váróban?

Hogy ne legyen balhé, érted. Ezek ketten még itt vannak az állomáson.

A váróban mindenki a szenes kályha köré csoportosult. Egy vénember éppen összepisálta magát részegen, senki sem figyelt rá. Néhány cigányasszony batyukkal, gyerekekkel, hazatérő melósok sörökkel.

Mennyiért adod ezt az izét, kérdezte a kopasz, miután leültek.

Nem eladó, mondta Sanyi, miközben arra gondolt, hogy mennyire fárasztó az élet. Tudom, miért vagy velem, szólta. Azért vagy itt, hogy nehogymint kedvem támadjon mesélni itt valakinek a vonaton történekről.

Én csak nem akarok balhét. Te pedig majd szépen hazamész, és elfelejted ezt az egészet.

Amikor felszállt a buszra, a gyári munkások már telelehették az ablaküveget. A kopasz ragaszkodott hozzá, hogy segítsen feladni a csomagokat. Miután elindult a járat, hosszan integetett még az egyre távolodó megálló gyér fényű lámpája alól. Sanyi arra gondolt, hogy ezt már végképp nem kellett volna.

Kántor Zsolt

A pillanat tekintete

Itt van az ég
Kódokkal teli és öblös planetárium
Ami folytonosan szakadozik és mégis ép
Olyan, mint egy mindent átfogó tekintet
A pillanat pillantása
A flexibilis plafon és a túlhan szembogara
Nézi ahogy a lépcsőház előtt állsz –
Miután végeztél a szemetes zsákkal
Szoknyádat emelgeti a szél
Hogy lássák a kőbor ebek a combjaid
S az Úr visszahúzódik a szobájába
Űl a fotelben és babrálja a Rakéta porszívót
Közben a feltoluló emlékek
Megszállják az elme legeldugottabb odúit
S az érzések megfricskázzák
Az éjszakára reflektáló lelket

Az idő le van jegelve mint a kelbimbó
S ez egy drámában a látszólag indifferens momentum
De tegyük át a teljes kontextust
Egy másik szituációba egy másik ágyba
A tiédbe aki a szemetesvödörrel csinos combokkal
A város szívében álldogálsz
Ölbe véve egy macskát aki rád ugrott
A konténerből
És mindent megértünk
Mondod te mi közben a Bibliád fellapozod
Amit mindig a kötényed zsebében viszel –

Komor Zoltán

Egy kapcsolat hajtásvonalára

A fiú egy képes könyvre bukkan a szekrény alján. Az origami csodálatos világa – hirdetik a borítón a betűk. Kinyitja, az első oldal bemutatja, hogyan lehet papírból élethű galambot hajtogatni. A fiú keres egy papírt, és követi az utasításokat. Meglepetésére, amikor elkészül, a madár kiröppen a keze közül, és kisuhan a nyitott ablakon. A fiú ezen fellelkesül, a következő oldalra lapoz. Ezúttal egy őzet hajtogat. Amikor befejezi, a papírgida kinyújtóztatja vékony lábait, és nyargalni kezd a szobában. A harmadik oldal instrukcióit követve most egy vadászt kreál. Morcos képű, beesett tekintetű papírférfi, mihelyst elkészül, a vállához emeli a puskát, lövés dördül, az origami őz pedig sebesülten rogy össze, a szakadt szélű lyukból vér csordogál a padlóra.

Ekkor nyílik az ajtó, s belép a fiú barátnője. Ijedt tekintettel próbálja kikapni párja kezéből a könyvet, mintha valami titkos, tiltott dologra bukkant volna. Az hátra ugrik, és a következő oldalra hajt. Az bemutatja, hogyan hajtogassunk fiút magunknak. Az ábrán szereplő papíremberben önmagára ismer.

Délután sok a hallgatás. A lány éjszaka hozzábújik és vigasztalja: – Na és, hogyha én hajtogattalak papírból. Szeretlek.

A fiú látszólag megenyhül. Szeretkeznek – a lány magára teríti a fiút. Papírpénisze átázik, ahogy szerelmébe hatol, csak reggelre szárad ki. Gyűrötten kel ki az ágyból. A papírvasdász még mindig fel és alá rohangál a lakásban, kemény kis papírgalacsinokat lödöz a sarkokba. A fiú most a tükör előtt áll, és vizsgálgatja magát. Majd bontogatni kezdi a karját. Szavak bontakoznak ki a szeme előtt. Kenyér. Felvágott. Sajt. El sem hiszi, hogy párja, élete szerelme összeragasztott számlákból és bevásárlólistákból készítette őt. Micsoda szégyen. A nyitott ablakhoz lép, és kivetí magát rajta. De ahelyett, hogy a földbe csapódna, felkapja egy szellő, és messzire repíti a város fölött. Kék konfettipötty-könnyei a városlakók fejére potyognak. Azok kisöpri a hajukból, miközben azt motyogják: – Ej. Valaki nagyon ünnepel.

Dugiültetvény

A lány döbbenten fedezi fel, hogy a fiú, akivel összeköltözött, titokban egy rabszolgatartó. Porszívózás közben friss kávéültetvényt talál az ágy alatt, amikor pedig az ágyneműket vasalja, lesoványodott, megvert néger emberekre bukkan a szekrényben. Belátja, hogy ez olyasmi, amit mindenképp tisztáznia kell a párjával. Hamarosan hazaérkezik a fiú – izmos telivéren baktat be a lakásba, az övébe fűzött ostor el-vissza leng.

Leülnek kávézni az asztalhoz, a lány pedig elmeséli felfedezését. Azt is hozzáteszi, hogy ő képtelen összekötni az életét egy rabszolgatartóval, hiszen a szülei liberális szelleműnek nevelték. A fiú lesütött tekintettel hallgatja végig, végül csak annyit felel: – A kávé az bezzeg ízlik, ugye?

A lány már-már szóra nyitná a száját, de nem tud vitatkozni. Valóban, ilyen finom kávé még nem ivott.

– Talán a mosást és a takarítást is megcsinálnák helyetted, ha betanítanám őket – kockáztatja meg a fiú, a lány pedig továbbra sem szól semmit – csak kortyolja a kávéját. Néma marad aztán napokon át, éjszaka pedig – amikor párja kikecmereg az ágyból, és bemászik a szekrénybe – befogja a fülét, hogy ne hallja az ostorcsapásokat, a jajongó rabszolgákat.

Reggel friss kávébabot önt a darálóba. Alighanem a szeme káprázik, de megannyi apró bömbölő néger csecsemőnek látja a fekete babszemeket. Könny reszket a szeme sarkában, ahogy bekapcsolja a gépet. Majd elsírja magát, amikor csontropogás hangjával telik meg a konyha.

Régi trükk

Reggel egy ügynök fogad az ajtóban – nem hajlandó elmenni, amíg meg nem mutatja, mire képes a porszívója. Beengedem hát, és hagyom, hadd végezze a dolgát. Egy hatalmas bőrdöböt cipel magával, gondolom abban van a készülék, de meglepetésemre egy sebesült asszonyt ráz ki belőle. Vérzik a feje, a karja törötten csüng összezúzott teste mellett – úgy fest, mint akit elütött egy autó.

– Kérem, hívja a mentőket – nyöszörgi a nő, de a porszívóügynök bokán rúgja.

– A legújabb modell. Mindjárt maga is meglátja, mire képes. Na, takaríts! – A nő mi mást tehetne, négykézláb kezd mászni, nyög, ahogy a törött csontok ropognak kék-zöld foltos testében, és sorra pakolja a szájába a földön talált porcicákat. Fuldokol és köhög, ahogy megpróbálja lenyelni őket. Közben persze összevérez mindent.

– Ebből elég, hívom a rendőrséget! – mondom.

– Semmi szükség rá, ha nem tetszik a termék, elmegyünk – mentetetőzik a fickó, majd megragadja a nőt a lábánál, és kivonszolja az udvarra. Ott áll a kocsija, az eleje teljesen be van horpadva. Tudom, már csak egy módja van, hogy a kórházba vitessem szerencsétlen nőt.

– Várjon, megveszem! – kiáltok utána, mire megáll és elmosolyodik. Miközben leszámolom neki a pénzt, átfut a fejemen, hogy tessék, bedőltem a legócskább, legősibb üssünk el egy nőt és adjuk el porszívóként trükknek. Az ügynök elhajt, én pedig hívom a mentőket. Miközben hordágyon a kocsiba teszik a sebesültet, a mentősök megkérdezik, kaptam-e hozzá garancia levelet. Nemmel felelek, mire a fejüket rázzák, és vijjogva elhajtanak.

Visszatérek a lakásomba. Tiszta vér a padló, vörös foltok éktelenkednek a szőnyegen. Hogy fogom én mindezt feltakarítani?

Hamarosan csengetnek. Az ajtóban a már ismert porszívó ügynök áll, ám ezúttal folttisztító szert ajánlgat. Miközben leszámolom neki a pénzt, morgolódom. El sem hiszem, hogy bedőltem a legősibb, üssünk el egy nőt, adjuk el porszívóként, ami majd összevérezi a szőnyeget, hogy aztán folttisztítót sózhassunk rá trükknek.

Fischer Botond

1962

Az igazi svábok szőrén ülik meg a lovat. Nem kell sok szerszám, az állat kitalálja, mit akar a sváb, mert ősi lovas nép. A honfoglaló svábok istene Wotan volt, hátrafelé nyilazva jöttek be Pannóniába, igába hajtották a református földművelőket. De máig emlékeznek az ősi Svábiára, a Boden-tóra, a belső-ázsiai sztyeppékre.

A Gyuri bácsi mezítláb jár Szent Györgytől Szent Mihályig, ezt a szokást, vagy mit, már csak ő tartja a faluban. Mezítláb és öregén, kézenfogva a kisunokát, megy ki a faluból, a kollektíva felé. Visszafelé úton be fognak menni a kocsmába, Gyuri bácsi fröccsöt fog inni, és azt fogja mondani a többi svábnak a kocsmában:

- Fogadunk, nem tudjátok, hogy a fröcsöt is a sovábok tanálták fel. Mert a szódavizet egy híres sováb tanálta fel, a nevre mán nem emlékszek, direkt a fröcs miatt! De nekem sápnőjavíz adjad azir – veti majd oda a kocsmárosnak.

A svábok a kocsmában nevetnek majd, és az egyik oda is hunyorít:

- Gyuri bácsi, hogy vót az a tetüvel?

A Gyuri bácsi meg visszahunyorít, hogy:

- Há nem jutot eszembe, na. Akartam mondani a felcsernek, hogy nem a bolha zavar ingemet, az nincsen. De a tetü nem jutot eszembe. És mondtam neki: „Nicht ugri-bugri, langsam spazieren!” – ezen is nagyot nevetnek majd a kocsmában a svábok.

Mert az igazi sváb kineveti ugyanúgy a halált, ugyanúgy a puskatust a Waffenben, ha önként jelentkezett, mint a hétköznapok szürke bájtalanságát a kocsmában. De az ünnep az más, mert az igazi sváb sírva vigad, sokat iszik (azt hétköznap is), polkázik, keringőzik, csárdást jár, bicskát húz, verekszik.

De most ott lépdél kifelé a faluból, a kollektíva felé. Megtámadja őket egy ideges kutya, vicsorít, ugat-morog, a kisunoka nagyon megijed. A Gyuri bácsi leveszi fejről a micisapkát, nagyot csap vele, nagyot kiált, a kutya meg békén hagyja őket. Visszateszi a sapkát, lépeget tovább mezítláb, barna szövetnadrágban, kockás ingben.

- Én is filtem a kutyáktul, mikor akora vótam mint te. De Szibériában direkt a harapós kutyákat szeretük. Az nem futot el, mint a töbi, nem keletet szaladni utána, jöt magátul, könyeb vót agyonütni. Finom vót a húsa. Azóta nem fílek a kutyáktul.

Aztán majd a kocsmában hozzáteszi:

- Nem tudtam én jól magyarul. Azt tudjátok, mikor először keletet magyarul kidobolni, a Heinrich Hansi vesztete el a pinztárcáját. Mondták, hogy mátul magyarul. Én mentem, és kiabáltam: „A miénk Hansi elszórta a bucselárisát! Aki megtanálja, hoci visza, mert a miénk Hansinak nagy haragszikja vagyon!” Oszt kacagot mindenki.

A Gyuri bácsi kisbíró volt, mielőtt nyugdíjba ment. Ez is ősi sváb mesterség. A kisbíró kidobolja a dolgokat: végigjárja a falut egy dobbal, és kikiabálja, amit tudni kell: mikor oltják

a kutyát, soronkívüli gyűlést, hogy holnap minden tizennyolc és ötven év közötti férfi és nő jelentkezzen a kultúrházban. Jelentkeztek, onnan vitték őket a marhavagonokba. A Gyuri bácsit is. Vissza Ázsiába.

- Aztat tudni kell – mondja majd még a kocsmában - hogy a dákok vótak a legkeletibb germán törzs. Azok alapítoták itten az öszes várost, sokezer éve. Azoktul származnak a sovábok. Mink hamaréb itt vótunk, mint a magyarok, hamaréb, mint a románok. Oszt utánuk jötek majd lovakon Vereckénil a honfoglaló cigányok.

Ezen nem mernek majd nevetni a svábok a kocsmában. „Nagy bolond!” – mondja majd az egyik jó hangosan.

De most odaérnek a kollektívába. Megvadult Rajkó, a szürke herélt, nem enged magához senkit. Az egyik lovászt már megharapta, és rúg össze-vissza. Megtörtént már, ilyenkor hívják a kisunokát, hogy nyugtassa meg, fogja be. Két lovuk volt, Rajkó és Bella, a kisunoka egész nap csak velük foglalkozott volna. Rajkó már akkor is szeszélyes volt, de a kisunokát sosem bántotta volna. Átszaladt a hasa alatt sokszor, mikor lekefélte. Mikor elvitték a lovakat tőlük, a szövetkezetbe, eleinte nem tudtak mit kezdeni Rajkóval, nem engedett embert magához. Akkor elhívták a kisunokát, aki, miután befogta, végigsírta az utat hazafelé, a Gyuri bácsi alig bírta hazavinni. De egyre ritkábban hívják, és már nem sír.

Borbély András

Léthe

1.

Úgy egy órán át
néztem a vizet, miután
megfürödtem a folyóban este,
lágy volt a víz és hidegen bőrozott,
és marasztalt,
mint egy idegen nő teste.
Bórszínű tükör, vad nimfák forogtak
benne alakjukat váltva,
a csillagsás a víz szélén inogott,
beljebb ujjnyi sodor horgolta a csipkét,
füzes árny vert függőhidat rája.
Árny árny alatt,
sötétlő Hattyú, Lant tisztuló képe,
vetkőztetik egymást a hullámok,
pihéző nyári ég: emlék és
felejtés himlős partvidéke.
Fészkek foszlánya a folyó,
hangtalan madárraj, ezer örvény szárnya,
de ágyék ér ágyékhoz,
táncolva küzd, lázad és zokog,
fürdik az alkonyat felvérző testében:
iszonyatos, felejthetetlen a Béke.
A föld alól, a csillagokból árad
önmagát nemző androgün folyó,
Kalüpszó szíve, Léthe.

2.

Ilyenek lehettek
Odüsszeusz éjszakái.
Így omolt alá az égbolt, darabokban,
mikor paraszát sötét
hamuval takarta, s alábukott a nap,
a szőke bálvány,
s még őrizte magvát a férfiúi tűznek,
hogyan ne kelljen semmit
kérnie mástól.
Így áztatta fehér csontjait a zápor
éger vagy ciprus lombja alatt egy éjszaka,
királyi termektől, harctól,
bajtársi lakomáktól távol,
mikor már húsból voltak nehéz álmai,
s az emlékezet egyre lakatlanabb,
rettentőbb partjai felé vetette
a honvágy. Virág, kiáltja, virág,
Vénusz márványa, hús,
fogínyfájásból kelt arany Aphrodité,
tengeri varjak vízre öltött nyelve!
Ilyen, ilyen, ilyen a vágy hiánya!
Ilyenek lehettek
Odüsszeusz éjszakái,
mikor agyában tűvé vált tenger,
s dióbarna sebbé Pénélopé szája.

3.

Ki isteni törvényt követ,
még nem látja át, értelme hol hibádzik,
s ki értelmét követi, úgy véli,
kijátssza csellel a főntiek tervét,
végül mégis becsapja egy isten.
Titokzatosan lát csak.
Az egyetlen célra hegyezett lélek,
az egyenes röptű, egyszerű madár,
neki még nem az adománya,
mint a patmoszinak:
ilyenek lehettek Odüsszeusz éjszakái.
És itt vagyok én, lakója
egy európai falunak, a hordaszellem
fia, cro-magnoni kamasz.
Egy részem halott,
zengtem akkor a víznek,
egy részem kő már, névtelen,
szürke márvány.
És írtam, mintha ez lenne az idő
egyetlen értelme,
s értelmetlensége is egyben,
és arcomat felejtve, két lekötött kézzel,
mintha rengeteg
kiontott vér fölött állnék.

Egy fénykép árnyéka

Mintha lomb alatt ülnél,
mint hogyha lomb alatt,
sugárzó korona fölötted,
kettéhasít egy árnyék,
csak a bal lábad van kint egészen,
s tudom, nem is engem,
végzetesebbre vársz már,
nevetsz, odaintesz,
ugyan, jöjj csak, bátran...

Feléd hajolva én is
átesem rajtad, mint egy árnyék,
és túl a lombon, túl a koronán,
tudom, nem is engem,
szükségszerűbbet vársz már,
arcod helyén még árnyékot se lássak,
csak hogy egy madár
húz el a nap előtt.

Madár és szél

Ahogy elközelít az arcod,
egyre jobban összetömörül,
valószínűtlen lesz a város,
és a képek sem segítenek,
hiába nézem, nem ismerlek
már föl. Csak ez a rohadt város,
rembrandt-i méretű tájkép a
kidolgozottan jelentős, de
túlontúl apró részletekkel.
Ikon, mondanám, ha lehetne
enyém is ez a város, ha nem
lenne idegen, kicsi, szürke,
s átlátszatlanul ellenséges.

Két éve lakok fönt a dombon,
hajnalonta látom a párát,
mintha az alvók lélegzete
légtömeggé válva oszlana
széjjel a megszűrt őszi fényben,
és én lélegzet nélkül állnék.
Most mitévő legyek? – kérdezem,
és persze, hogy nem várok itt már
senkitől, magamtól se választ.
Könyveket lapozok, elunom.
Egy belvárosi pincebárban
vállik érintetlenné testem.
Valószínűtlenedek én is,
mint egy tájkép, vagy világváros.

Most még van levegő, van árnyék,
van hajnal és vannak levelek,
de nemsokára már nyálkás köd
borul ránk, meg éteri latyak.
A bőröm simább lett, keveset
eszem és újabban csak ritkán
kávézok, mintha egy kis zaccot
használnék csak arcpakolásra.
Néha nőnek érzem magam, ki
nem bír nézni már férfiakra,
néha férfinak, ki nem vágyik.
Ilyenkor kellene *farokká*
válni. Lehet, hogy félni kezdtem.

„Jól van, hát legyen”, mondanám, de
nem lenne igaz, mert mi *legyen*,
és mi *van* és mi az az, hogy *jól*?
És mitől van az, hogy lassacskán
láthatatlanná vált a testem,
hiába jókedv, s élesztgetés?
Mintha ez lenne az ára egy
lehetetlen lehetőség túl
okos és túl gyáva elmulasz-
tásának. Valahol a múltban,
hova nem találok már vissza.
Ez jár előttem, ez jön szembe,
jön, mint a jövő: emlékezés.
S ebből is marad akkor annyi,
hogy park, hogy benne egy kőasztal,
hevertünk rajta, hogy érezzük
testtel a súlyát. Madár és szél.
És tűnő szárnya körül lebeg.

Beck Mihály

Kiss Árpád, a fizikai kémia professzora

Emléksorok születésének 125. évfordulójára

Kiss Árpád professzor 1889. szeptember 16-án született Sárospatakon. A nagyhirű pataki gimnáziumban érettségizett 1907-ben. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen végezte, és 1912-ben középiskolai tanári oklevelet szerzett természetrajz-kémia szakon. 1909. május 13-án egyetemi pályadíjat nyert *A radioaktivitás jelenségeinek tárgyalása kémiai szempontból* című munkájával. A pályamunka könyv alakban is megjelent az Egyetem Természettudományi Szövetségének kiadásában 1911-ben. (Érdekesség, hogy Sárospatakon nyomtatták.) Ez a 146 oldalas, alapos és gondolatgazdag könyv volt az első hazai részletes ismertetése ezen alapvető fontosságú kérdésnek. Meglepő, hogy Weszelszky Gyula *A radioaktivitás* című, 1917-ben a Természettudományi Társulat kiadásában megjelent könyvében nem említi meg Kiss Árpád munkáját.

Oklevelének megszerzése után a Tudományegyetem Buchböck Gusztáv által vezetett III. Kémiai Intézetében kapott állást. Rendkívül érdekes eredményeket ért el a klór és a nitrogén-oxid reakciójának kinetikai vizsgálata során. A nitrozilklorid képződése volt az első ún. harmadrendű reakció, így eredményei néhány év múlva nagy nemzetközi érdeklődést váltottak ki. Erre azonban ekkor még várnia kellett, mert az 1913-ban benyújtott *A nitrogén-oxid és a chlor egymásra hatásának sebességéről* című doktori értekezése a *Magyar*

Chemikusok Lapja 1913. évi 7–8. számában jelent meg, és az első világháború miatt nem került sor az akkor szokásos német nyelvű közlésre. Kiss Árpádot behívták katonának, az orosz frontra került, 1914 augusztusában megsebesült, és fogásba esett.

Hat évet töltött rabságban, jórészt Szibériában. Vlagyivosztokban néhány magyar és osztrák társával a fogolytáborban jelentkezett, hogy botanikai kutatásokat folytasson. A közeli Földrajzi Intézettel megállapodtak, hogy minden növényfajtából két példányt gyűjtenek. Az egyiket az Intézet kapja, a másikat hazavihetik a Nemzeti Múzeum növénytára számára. Így néhány évet nem mint fogoly, hanem mint a Szovjet Földrajzi Társulat alkalmazottja töltött Szibériában. Kiss Árpád szenvedélyes botanikai érdeklődése és nagy tudása több új növényfajta felismeréséhez vezetett. A hazakerült anyagot itthon Jávorka Sándor, a kiváló botanikus dolgozta föl, és az eredményeket jelezte Komarov akadémikusnak. Ő azután a gyűjtött anyag további vizsgálatával további, addig ismeretlen szibériai virágos növényfajta felfedezésére jutott, és közülük hármat Kiss Árpádról nevezett el. Kiss Árpád botanikai érdeklődése élete végéig megmaradt, és alapos munkája a Hegyalján számos fontos eredményre vezetett. Első növénytani tárgyú közleménye a *Botanikai Közleményekben* jelent meg 1921-ben. Ezt számos más dolgozat követte,

de további tudományos tevékenységében a kémia volt a meghatározó.

Hazatérése után ismét a Tudományegyetemen dolgozott, majd az egyetem ajánlására három évet a neves Schreinemakers professzor intézetében töltött Leidenben. Itt folytatta reakciókinetikai kutatásait a nitrozilvegyületek körében. Németül írt dolgozatai egy tekintélyes holland folyóiratban jelentek meg, és nagy érdeklődést váltottak ki. 1924-ben ismét Buchböck intézetében dolgozott, és hollandiai tapasztalatai alapján foglalkozott a laboratóriumok berendezésével. Még ebben az évben kinevezést kapott a Kolozsvárról Szegedre menekült Tudományegyetemre. Először nyilvános rendkívüli, majd rendes tanárként dolgozott 1961. évi nyugdíjazásáig. Az általa vezetett tanszék neve többször is megváltozott, de ő mindvégig a fizikai kémiát oktatta, és ilyen kutatásokat végzett.

1927-ben jelent meg az első közlemény kutatásairól, amelyet azután közel 150 mű követett. Először különböző oldatreakciók kinetikai vizsgálatával foglalkozott. Első szegedi doktorandusza az a Bruckner Győző volt, aki később világhírré tett szert a szerves kémiai kutatásaiért, és előbb Szegeden, majd Budapesten volt a szerves kémia professzora. Kiss Árpád volt a kezdeményezője hazánkban a komplexvegyületek spektroszkópiai vizsgálatának. Ez irányú vizsgálatai jelentősen hozzájárultak a ligandumtér elmélet kialakulásához és alátámasztásához. Elektrokémiai vizsgálatai az elméleti fontosságukon túlmenően a fémek korróziója szempontjából is jelentősek, és a hazai korróziós kutatások kifejlődéséhez vezettek.

A második világháborút követő tevékenysége is jelentős eredményekre vezetett, de nem hozta meg azt a nemzetközi elismerést, amelyet megérdemelt volna. Ennek

valószínűleg az az oka, hogy közleményei kizárólag magyar vagy német nyelven jelentek meg, és kivétel nélkül hazai folyóiratokban, jórészt az egyetem kiadásában kis példányszámban megjelenő *Acta Physica et Chemica Szegediensis*-ben.

A Szegedi Egyetemen négy alkalommal (1931/32, 1938/39, 1941/42, 1952–54) töltötte be a Természettudományi Kar dékáni, egyszer pedig (1954/55) az egyetem rektori tisztét. A Magyar Tudományos Akadémia 1954-ben választotta levelező tagjai sorába. Székfoglalóját még abban az évben megtartotta *Az atomkötésű komplexek fényelnyelése* címmel. Számos elismerésben részesült. 1955-ben „az aromás szénhidrogénekre, valamint hidratált fémionokra és komplex sókra vonatkozó spektroszkópiai kutatásaiért” Kossuth-díjat kapott, 1956-ban Lomonoszov emlékéremmel tüntették ki; élete során több külföldi tudományos társaság fogadta tagjai sorába.

Az 1968. november 10-én elhunyt Kiss Árpád visszahúzódó, csendes ember volt. Munkatársaitól gondos kísérleti munkát követelt meg. Sokan közülük később maguk is jelentős elismeréseket szereztek: Pauncz Rezső és Sándorfy Kamill az MTA külső tagjai, Gerendás Mihály, Császár József és Bán Miklós egyetemi tanárok lettek.

Kiss Árpád életútját, halála után Schay Géza méltatta a *Kémiai Közlemények* 1969. évi 32. kötetében (*Kiss Árpád 1889–1968*; 95–103. o.). Születésének 110. évfordulóján a *Szeged c. folyóirat* 1999. évi 11. évfolyamának 1. számában Csizmazia György (*Szibéria és a Hegyalja tudósa*; 36–39. o.), 9. számában Bán Miklós (*Egy következetes kutató*; 34–37. o.) emlékezett rá.

Molnár Márton

Kierkegaard hatása Koncz Sándor és Hamvas Béla életművére

Az átélt válságok a döntéseinken át érelik a személyiségünket, erre figyelmeztet a dán Sören Kierkegaard, akinek a filozófiája mind Koncz Sándorra, mind Hamvas Bélára döntő befolyást gyakorolt. Erre utalnak műveik: Koncz Sándor: *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*; Hamvas Béla: *Kierkegaard Szicíliában*. Az alábbiakban néhány összefüggést, találkozási pontot kívánok bemutatni, amelyek a három szerző, Kierkegaard, Koncz Sándor és Hamvas Béla filozófusok, teológusok műveit áthatják.

A *humor* és a *derű* egyike ezeknek a találkozási, érintkezési pontoknak. Koncz Sándor számára rendkívül fontos a hit és derű összefüggése. A prédikációit és teológiai-filozófiai tanulmányait is áthatja az egyházi humor. A hit és derű segítette át mind Hamvast, mind Koncz Sándort az általuk megélt válságokon. Koncz így ír: „Ami nem sikerült 1938-ban, a pataki kollégium felszámolásával kapcsolatos egyházkormányzati jogi eljárás között, magától jött 1951–52-ben. Mindez eszembe juttatta azt a mondást, amit Tiszáninnenről Budapestre való kerülésem táján főnökömtől, akkori egyházi életünk legnagyobb szellemétől hallottam, amint tréfásan megjegyezte: mindegy, hogy Tiszadobról löknek-e ki, vagy Tiszalökről dobznak-e ki. Valóban mindegy, hogy mit-hol-miért nem?! Mások miért igen?! Mindenképpen oda jutunk, ahová Isten rendeli.” (*Dienes Dénes*

(szerk.):...miként a csillagok... *Dr. Koncz Sándor emlékezete. Alsóvadász, 1993. 53. o.*)

A megszenvedett derű a válsággal szembenező ember hite a mindennapokban, hite az életben. Hamvas Béla ezzel a mélységgel való szembesülést így fogalmazza meg: „Valami csak ott teljesülhet, ahol az érzék a sors iránt éber tud lenni. A sors nem lehet teljes, ha nincsen szakadék fölött, ha nincsen nyitva a láthatatlan felé, s nem bocsájtja magához a hatalmakat. ... – a sötét örvény fölött lebegő élet: az emberi sors nyíltsága, leplezetlensége, alétheiája.” (*Poetica metaphisica. In: Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból. Hamvas Intézet, Budapest, 2013. 581. o.*)

A *művészetekhez való kötődés* a következő találkozási pont, amely nyilvánvaló módon jelenik meg mindhárom életművön belül. Kierkegaard esetében ezt nem kell különösebben indokolni, hiszen a dán nyelv oly kiemelkedően magas színvonalát valósította meg írásaiban, amit világirodalmi tekintetben is számon tartanak, holott doktori disszertációját a kor előírásai szerint latinul adta be. Kierkegaard sokat foglalkozott írásainak művészi-esztétikai jellegével, amit *Szerzői tevékenységéről* című (*Latin Betűk, Debrecen, 2000*) összeállításban magyarul is olvashatunk, önmagát sokszor költőként aposztrofálta: „Mi a költő? Sze-

rencsétlen ember, aki mély kínokat rejt szívében, de ajkai úgy vannak formálva, hogy miközben sóhajok és kiáltások hagyják el, mindez úgy hangzik, mintha szép muzsika lenne.” (idézi: Joós Ernő: *Isten és lét. PallWest Kiadó, Budapest, 1991. 131. o.*) A három stádium közül az esztétikai az első, amelynek mélységeit a dán filozófus az egzisztencia drámájában fogalmazza meg.

Hamvas Béla irodalmi, képzőművészeti és zenei tájékozottságára, alkotásainak művészi színvonalára mind jobban ráirányul a figyelem. Regényeiben, főként a *Karneválban* a magyar próza kiemelkedő alkotójának bizonyult. A progresszív magyar regényirodalom egyik megteremtője. Esszéi a hazai értekező próza legelső vonalába állítják.

Koncz Sándor életművében is nyilvánvaló a művészetek jelenléte. Elsősorban prédikációit kell megemlíteni, amelyekben tudatos törekvés figyelhető meg a művészi megformálásra. Újra kiadott tanulmányainak és leveleinek is kezdettől sajátja az egyéni hang, az élmények irodalmi mértékű megfogalmazása.

A harmadik csomópont, amelyre rámutatni kívánok, a *hit és tudás szerves és elválaszthatatlan kapcsolata*, mind az életben, mind a műben.

Fontos gondolata Hamvas Bélának a hiteles élet, az autentikus egzisztencia, amelynek a realizálása valójában az élet feladata. Hasonlatosan Kierkegaardnál: „Hogyan élek, én az egyén, egy igaz autentikus életet?” (*Peter Bjerck-Amundsen: Sören Kierkegaard kezdőknek. Közdok, Budapest, é. n. 117. o.*) Kierkegaard az *Építő keresztény beszédekben* és saját folyóiratában, a *Pillanatban* foglalta össze a személyes egzisztencia, a mély hit és a megértés (tudás) összetartozását. A hit paradoxon, amit így illusztrált: „A hit az abszurd ugrása

70000 lábnyi mélységbe – oda, ahol nincs semmiféle biztonsági háló.” (uo.)

Hamvas transzparens egzisztenciáról és univerzális orientációról beszél, amely a hit és tudás egysége (éberség) a szubjektumon belül. „Amit szubjektumnak nevezek, nem egyéb, mint távlat. Hely, ahonnan a legtisztábban látni. Ahonnan az Egész egyszerre látható!” (*Hamvas Béla: Unicornis. In: Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unicornis. Medio Kiadó, Budapest, 2006.*)

Koncz Sándor tevékenységét minden megnyilvánulásában az értelemre irányuló hit hatja át. Egyik írásában így fogalmaz: „A református hit központja ugyanis Isten jelenlétének mély megértése és a Neki szentelt élet. Mindkettő a Szentlélek által van.” (*Koncz Sándor: Református örökségünk = Napút, 2009. 9. szám, 66. o.*) „Legnagyobb dolognak a kötelességteljesítést tartom. Mert csak ez menti fel az embert a szubjektív kényelmességi vagy kényelmetlenségi szempontokból. A kötelességteljesítés legmagasabb fokának azonban azt tartom, amikor az ember *szeretettel és hálával* csinálja azt, amit tesz.” (*„Felcsillan a tűz alatti parázs” Koncz Sándor berlini levele, 1937. = Zempléni Múzsza, 2004. 4. szám, 72. o.*)

A 20. század válságokkal terhes évtizedeiben az egyén belső integritását megőrző, a hagyomány tiszteletét valló, annak folytonosságát képviselő, művészek, gondolkodók, írók és lelkészek őrizték meg a magyar kultúra értékeit, a szellem progresszív tendenciáit, úgy, hogy közben autentikus emberként élték meg mindennapjaikat. Az hogy a válságban váltságul adták életüket – ki így, ki úgy –, az már látható előttünk is, de hogy miként váltak erre alkalmassá az Csoda! A kegyelem betörése az élet színterére. Erről gondolkodott Koncz Sándor és

Hamvas Béla Magyarországon, merítve a dán bölcselő Kierkegaard műveiből is. Nekünk pedig feladatul adatott, hogy

közvetítsük a kultúra értékeit, feltérképezzük hazánk szellemi örökségét, és tiszta forrásból merítsünk.

(Elhangzott 2013. november 21–22-én Sáropatakon, a Református Kollégium Imatermében megrendezett eseményen: „Válság és váltság. 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983): konferencia az életút üzeneteiről. Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt is.” Megtekinthető: [www.srta.hu/hirek/Koncz Sándor](http://www.srta.hu/hirek/Koncz_Sandor))

Földy-Molnár Lilla

Károlyi Gáspár nyomában

Az utóbbi néhány évtizedben a történészek érdeklődésének középpontjába a kultúrtörténet, a mentalitástörténet, a mikrotörténelem, a régen élt emberek mindennapjainak, gondolat- és érzemvilágának felkutatása és leírása került. Izgalmasabbnál izgalmasabb életrajzok születtek, pl. egy 16. századi francia imposztorról, aki három éven keresztül másnak adva ki magát elfoglalta egy eltűnt ember örökségét és mindenét (*Natalie Zemon Davis: Martin Guerre visszatérése, 1983, magyarul 1999*) vagy egy Menocchio nevű, észak-olasz molnárról, aki egy különös kozmogóniát dolgozott ki, amiért 1599-ben VIII. Kelemen pápa utasítására elégették (*Carlo Ginzburg: A sajt és a kukacok, 1976, magyarul 2011*).

Szabó András irodalomtörténész e generáció tagjaként a 70-es évek végétől kutatja egy kevésbé kisember, de éppen annyira rejtőzködő, ezért mélyfúrászerű kutatást igénylő tudós esperes, Károlyi Gáspár életét és munkásságát. A közelmúltban megjelent monográfiájában a 20. század végén és 21. század elején előkerült új forrásokat is felhasználva járja körültekintően körbe a vizsolyi bibliafordításról és bibliafordító(k)ról tudhatókat. A kontextus folyamatos felvázolása mellett a nyomozó precizitásával, pontról-pontra haladva avatja be olvasóit a történelemkutatás nehézségeibe.

Egyebek mellett megismerjük a 16. századi mezővárosi polgár származású ér-

telmiség névadási illetve névválasztási szokásait, amely szerint egy név általában három tagból állt, amit a külföldön tanult tanárok, lelkészek gyakran latinosítottak vagy görögösítettek: az első név a szülőhelyre utalt, a második ragadványnév vagy az apa foglalkozását rögzítette. A Nagy-károlyból származó Casparus Carolius a középső nevét elhagyta, és csak a leveleit hitelesítő viaszpecséten található monogramból (C. R. K.) és az 1569-es nagyvárad-i hitvita jegyzőkönyvéből következtethető ki az édesapja délszláv származására utaló Radics, Radicsics vagy Rados. Szabó András nemcsak ezek közül választ, de markáns véleményt formál a bibliafordító nevének mai helyesírásával kapcsolatban is, amelynek hagyományos Károli formája szerinte nem indokolható eléggé, és helyesebb lenne, mint ahogy ő is teszi könyve címében, Károlyiként használni.

Bár Szabó András figyelme elsősorban Károlyi Gáspárra fókuszál, eközben sokat megtudunk a 16. századi iskolarendszeréről, oktatásról, kulturális központokról is. Gasparus Karoly neve először 1549-ben bukkan fel az erdélyi szászváros, Brassó iskolájának anyakönyvében, amelynek vezetését éppen ebben az évben veszi át a Lutherrel és Melanchtonnal is levelezésben álló, az iskolát szervező és nyomdát is alapító Johannes Honterus-tól a szintén Wittenbergben tanult Valentin Wagner. Nem csoda hát, hogy másodszor Caspar Carolus neve 1556-ban a

wittenbergi egyetem anyakönyvében tűnik fel. A reformáció szülővárosa egész Európából vonzotta a diákokat: a németek, osztrákok, svájciak mellett tanultak itt litvánok, lengyelek, magyar, német és szlovák anyanyelvű magyarországiak, németalföldiek, skandinávok, franciák is. Az 1550-es években elárasztották a wittenbergi egyetemet az 1540-es években protestánsná vált magyar mezővárosok diákjai. Az univerzitás nem tudott elegendő kollégiumot biztosítani nekik, a diákok albérlésben laktak a városban, gyakran professzoroknál. A wittenbergi továbbtanulás sokba került, ennek költségeit rendszerint főnemesi pártfogók biztosították a polgár származású diákok számára, akik általában egy-két évig tanultak a híres külföldi egyetemen. Károlyi kiutazásakor már nem élt Luther, de reformátor kollégája, Philipp Melancthon igen. Négy karon (teológiai, jogi, orvosi, filozófiai) folytak a latin nyelvű egyetemi előadások, a templomi prédikációk viszont német nyelvűek voltak, ezért Melancthon az ezt kevésbé értő külföldiek számára vasárnap reggelente latin nyelvű áhítatokot tartott. Nem tudjuk pontosan Károlyi mennyi ideig tartózkodott az Elba folyó partján, magisztrátusi fokozatot nem szerzett, de valószínűleg több, mint két évet tanult itt. Wittenbergben Károlyira a legnagyobb hatást Melancthon történelmi előadásai gyakorolták, ez meg is határozta már Szatmáron írt, Dobó Domonkosnak ajánlott egyetlen önálló művének, a *Két könyvnek* a történelemszemléletét, amelyet már mint gönci lelkész dedikál a főnemesi pártfogónak 1563-ban. Károlyi Gáspár a magyarországi protestáns felekezetek szerveződésének kellős közepén kapta ezt a tiszteletet, amikor heves konfliktusok és zsinati ülések mellett épp elkülönült egymástól az evangélikus és a református egyház. Károlyi a hitviták aktív

részvevőjeként a kassavölgyi esperesség vezetője lett. Nemcsak a felekezeti vitákat, de az esperes életének mindennapjait és tragikus eseményeit is felfedi előttünk Szabó András monográfiája. Megtudjuk, hogy jó módban élt Károlyi, nagy házat vitt, Göncön és Tokajban szőlői voltak, amelyekből származó borát kereskedők útján értékesítette. Kétszer özvegyült meg, második feleségét és tőle született három gyermekét egy pestisjárvány miatt veszítette el 1586-ban, egyedül Kata nevű lánya maradt életben. Harmadik feleségétől, a Kassáról származó Szócs Annától született Anna lánya. Károlyi hagyatékából megismerhetjük ingóságait és olvasmányait is, amelyek Julius Caesar kommentárjától és a latin egyházatyák (Augustinus, Tertullius) műveitől a humanizmus és reformáció irodalmáig, Biblia kommentárjáig terjedtek.

A gönci esperesnek kiterjedt ismeretségi hálózata volt a polgárok és a nemesek körében, gyakran fejtette ki véleményét vitás kérdésekben, hitelesített tanúként okmányokat. A teljes bibliafordítás pártfogói is a zempléni nagybirtokosok közül kerültek ki, elsőként konkrétan Mágócsy Gáspár és utódjául szánt unokaöccse, Mágócsy András személyében, akik Regéc várán, Vizsolyon és Munkácson kívül gyakran tartózkodtak Tállyán. Valószínűleg ezért költözött ide Károlyi családjával együtt. Tragikus módon a fiatalabb Mágócsy hamarabb elhunyt, mint az idős, akinek azonban még halála előtt sikerült elrendeznie hatalmas vagyonának a sorsát. Az örökség a bibliafordítási vállalkozással együtt Rákóczi Zsigmond gondjaira bízott. Károlyi Tálylyáról visszaköltözött Göncre, ahol 1591-ben annak tudatában fejezhetette be földi életét a kinyomtatott vizsolyi *Biblia* mellett, hogy elvégezte feladatát.

A teljes bibliafordítás nem egyedül Károlyi munkája, valószínűleg szétosztották egy-

más között a *Biblia* könyveit a „jámbor és tudós atyafiakkal”, és Károlyi összesítette, summázta és látta el jegyzetekkel a kész művet. Szabó András véleménye szerint a fordítás az 1570-es években kezdődhetett, és a szerkesztés és véglegesítés három évig tartó munkájára utal Károlyi az 1589-ben írt előszóban. A fordítást végző tanult segítőtársakról nincsenek biztos információink, Szabó András érvel amellett, hogy közéjük tartozhatott Thúri Mátyás, Ceglédi Ferenc, Hevesi Mihály, Paksi Cormaeus Mihály, és gyakorlati segítséget nyújthatott a munkálatokban Ceglédi János és Pelei János. Ezekre azonban konkrét, szöveges bizonyítékok egyelőre nincsenek. Imre Mihály néhány évvel ezelőtt talált a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában egy nyomtatott könyvet olyan magyar nyelvű kézírásos bibliafordítással, amely megegyezik a

Károlyi Biblia későbbi szövegével. Sajnos a jegyzet nincs aláírva, de valószínűleg az egyik bibliafordítótól származik. A *Vizsolyi Bibliát* nyomtató nyomdászról, Mantskovit Bálintról, nyomdájáról és a nyomtatás menetéről, nehézségeiről azonban számos érdekes információt megtudunk Szabó András monográfiájából.

Kár, hogy a szerző nem merészebb, regegyesebb nyelvet választott kutatási eredményeinek közzétételére. Talán akkor könnyebben felfigyelne rá egy forgatókönyvíró, mert izgalmas, fordulatokkal és küzdelmekkel teli, de happy enddel végződő történelmi film születhetne az első, teljes magyar bibliafordítást összefogó karakán, de alázatos esperes életéről: „*meg nem szűntem addig, mígnem véghez vittem ez Bibliának egészen való megfordítását*” (102. o.).

(Szabó András: *A rejtőzködő bibliafordító* – Károlyi Gáspár. Kálvin Kiadó, Budapest, 2012. ISBN 978-963-558-205-1)

Bába Szilvia

Magyarnak lenni „idegen csillagok alatt”

Jó volt magyarnak lenni idegen csillagok, Ausztráliában a Dél-keresztje és Amerikában észak fényei alatt is. Könnyű nekem, mert hazajöhöttem, ide, a Göncöl-szekérhez. A most bemutatandó kötetből megtudhatjuk, hogy a megkérdezett tizenhárom jeles személyiségnek vajon mi erről a véleménye. És megtudhatjuk azt is, mit jelent magyarnak lenni, magyarnak maradni idegenben, új hazában.

Ónody Éva jól kérdezett. Ismeretterjesztő szociográfiája irodalmi igényű. A válaszolók emigránsok, akiknek menekülni vagy menni kellett, illetve – a megidézett kor szóhasználatára szerint – disszidensek. A kötetben szereplők közül öten a második világháború, heten az 1956-os forradalom és szabadságharc után, egy fő pedig az 1970-es évek elején hagyta el az országot. A szerző nemcsak jól kérdezett, de jól is választott. Az emigránsok reprezentálják a nyugati és a tengeren túli magyar diaszpórát. A szereplők az USA-ban, Kanadában, Latin-Amerikában, Ausztráliában, Németországban, Ausztriában, Finnországban és Svédországban élnek vagy éltek.

A második világháború után körülbelül 1-1,5 millió ember politikai vagy más okokból nem akart visszatérni szülőföldjére Németország és Ausztria nyugati zónájából, valamint Olaszországból. A későbbi befogadó országok megnyitották kapuikat, ám jellemző volt, hogy szigorúan válogattak, gazdasági és politikai igényeik szerint. Ezzel a nemzetközi migrációban új korszak

kezdődött. Az ENSZ égisze alatt, 1947-ben megalakult a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet, amely több mint egymillió személy letelepítését koordinálta 1947. július 1. és 1951. december 31. között.

Ebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államokba kb. 21-26 ezer, Kanadába közel 15 ezer, Ausztráliába ugyancsak 15 ezer körüli volt a politikai menekült és kivándorló magyarok száma. További 16 országba 17 ezren, Ausztriába kb. 60 ezren mentek, így összesen megközelítőleg 150 ezren hagyták el Magyarországot. Döntően két nagyobb hullámban történt a menekülés: 1945-ben és 1947-ben.

1956 ősze és 1957 tavasza között közel 200 ezren lépték át a határt. A kivándorlás fő iránya Ausztrián vagy Jugoszlávián keresztül Nyugat-Európa országai és a tengeren túl: USA, Kanada, Ausztrália, Latin-Amerika volt. Az 1956-os forradalom után különböző csoportok hagyták el az országot. Voltak, akik részt vettek a harcokban, és emigráltak a büntetés, a megtorlás elől. A kötetben vallók közül Pongrátz Ödön, Lassan György, Jakabffy Ernő sorolható ide. Menekültek olyanok is, akik nem vettek részt a harcokban, ám korábban jogtalanul börtönben ültek, és most elérkezettnek látták az időt az ország elhagyására. Ilyen például a kötetben szereplő Tollas Tibor. S voltak a menekülők között olyanok is, akiknek nem volt kötelező menni, ám mégis úgy gondolták, hogy a „megnyílt” határon most lehetőségük van

átszökni és új hazában, új életet kezdeni. Ők tehát alapvetően egzisztenciális okok miatt hagyták el az országot. A könyvben Ónody Éva utolsó szereplője Nádasdy Ferenc gróf, aki 1937-ben született, mindössze 7 éves volt, amikor az édesapja hősi halált halt. Érettségi után a kecskeméti konzervgyárban segédmunkásként dolgozott. Megbélyegzett volt, másféle munkakört nem tölthetett be. Ifjúkori megaláztatásainak emlékével emigrált 1956 novemberében.

Fejet hajtunk a kötetben szereplő, nemrég elhunyt Borbándi Gyula író, történész, a *Látóhatár* főszerkesztője, az *Új Látóhatár* felelős szerkesztője emléke előtt. „Idegenben mindig magyarnak vallottam magam... Magyarnak születtem, magyar környezetben nőttem fel és műveltségem alapja is magyar... Magyarságról csak tettekkel tudok bizonyosságot tenni, nem szavakkal...” (7–8. o.) San Fransisco közelében, Portola Valley-ben magániskolát alapított a pannonhalmi bencés szerzetes, Páter Hites Kristóf atya. Az interjúból az is kiderül, hogyan vesztette el a magyarság a napjainkban is működő, híres iskolát. Olvashatunk Szeged kitűnő olimpikonjáról, Magay Dániel kardvívóról, akiből az USA-ban feltaláló lett. Megismerhetjük a Németországban élő Világhy házaspár örökbefogadási kálváriáját. Megrendítően emlékszik vissza gyermekkorára, édesapjára Eszterházy Alice, a mártír Eszterházy János leánya. Kiderül a kötetből, hogy Finnországban is a Kodály-módszer szerint nagy sikerrel oktat Szilvay Géza hegedűtanár. A Kunckelné Fényes Ildikóval készített interjút olvasva közelebről is megismerhetjük a latin-amerikai, elsősorban a venezuelai magyar közösségek életét, a megmaradásukért való küzdelmet.

Valamennyi szereplőben közös az, hogy Magyarországon születtek. Közülük 12-en felnőtként, míg egy fő kisgyermekként,

szüleivel ment el. Talán ez is segítette őket abban, hogy nem asszimilálódtak, nem olvadtak be, hanem integrálódtak a befogadó országhoz, az új hazához, és megmaradtak magyarnak. „...aki csak érettségizett otthon, Berzsenyit, Kölcseyt, Adyt tanult; ezek után lehetséges-e más, mint magyar? Annyira gazdag, súlyos és magas színvonalú a magyar irodalom, és úgy összefonódott a magyarság történelmével, hogy aki egy szimpla érettségi után nem érzi magát magyarnak, azzal szerintem valami baj van, de legalább is érzelmszegény.” (58. o.)

A kinti élet jellemzője, hogy gazdaságilag tudtak szorgalommal és tudással érvényesülni, a társadalmi érvényesüléshez pedig az egyházak és az önkéntes civil szervezetek segítették őket. Gyakran hangsúlyozzák, hogy nyelvében él a nemzet. Ezt a kötet részben igazolja, hiszen a messzi távolból is szép magyar nyelven válaszolnak. Ám a válaszok az én kutatásaimat is alátámasztják, nyelvtudás nélkül is van magyar identitás. Hiszen az ő leszármazottaik a jelképekhez, a mesékhez, az ünnepekhez, az átöröklött hagyományokhoz, szokásokhoz, az örökséghez, a kivitt és kapott tárgyakhoz kötődnek. „A gyerekeink... sokat jártak Magyarországon, nekik és az összes unokának van magyar útlevelük. Tekintettel, hogy itt nőttek fel, elsősorban ausztrálnak érzik magukat, aztán magyarnak... német származású férjem lassan bekapcsolódott, majd beépült a magyar életbe... gyermekeinket magyarnak is neveltük... otthon németül beszélünk...” (78. o.) „...a fiatalok már a befogadó ország nyelvén olvasnak.” (71. o.)

Ez a kötet számomra kötelező irodalom, mert a kidolgozás alatt lévő doktori disszertációmban tengeren túli magyarsággal foglalkozom, továbbá éveig és részben most is, gyakorlati munkám hozzájuk kapcsolódik. Másoknak akár kalandregény

is lehet, vagy a kezdőknek, útkeresőknek tanácsadó kézikönyv. Hiszen napjainkban is sok fiatal hagyja el az országot, hogy Nagy-Britanniában, Németországban, Ausztriában vagy éppen a tengerentúlon boldoguljon. Ma is életképesek az 1970-es és 80-as években készített írások, interjúk, feltárulkozások. Ám Ónody Éva nem érte be ennyivel: most is kutatta, fellekereste a régi interjúalanyokat, így a szereplők többségéről megtudhatjuk, hogyan alakult azóta az élete, a pályája. Tudatosítani szükséges azt, hogy „az elmentetek nyugatra, meggazdagodtak, tartásuk elmagatokat...” szemlélet helyett a tengeren túli magyarok identitásának megtartása fontos a mi szempontunkból is.

A diaszpóra munkássága az egyetemes magyar kultúra része. Még ma is méltatlanul keveset tudunk a Nyugat-Európában és a tengeren túl élő magyarokról, alkotásaikról. Tehát továbbra is segíteni

kell többek között a képzőművészek, az írók, a költők, a tudósok, a néptáncosok, a cserkészek magyarországi bemutatkozását, bemutatását; filmek, könyvek megjelentetését. Igaza lesz a kötetben szereplő, Ausztráliában élt Domahidy András írónak: „Tudom, hogy egyszer majd olyan érdekes lesz Magyarországon az emigrációs irodalom, mint a németeké volt a második világháború után. Akkor mi leszünk az egzotikum: hogy hogyan viselkedtünk mi, volt katonatisztek, árja páriák, grófok és parasztok a menekülttáborokban, a hajófenéken és aztán az idegen csillagok alatt.” (66. o.)

Jót tett Ónody Éva, hogy kérdezett, és jól tette a Napkút Kiadó, hogy megjelentette ezt a kötetet. Idegen csillagok alatt is jó magyarnak lenni, ha a diaszpórában élők szeretete vesz körül. Most ők otthonról e kötet által tértek haza, tisztelettel ajánlom, olvassák jelzéseiket.

(Ónody Éva: Idegen csillagok alatt. Tizenhárom emigráns. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2014. ISBN 978-963-263-416-6. Az ismertetés rövidítve elhangzott 2014. szeptember 9-én Budapesten, a kötet bemutatóján, az Országos Idegennyelvű Könyvtárban.)

Számunk szerzői

Bába Szilvia 1980-ban született Budapesten. Művelődésszervező, a Duna Palota Nkft. kulturális vezetője, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának doktorjelöltje.

Balázs Károly 1945-ben született Bernecebarátiban. Szociológus, közösségfejlesztő, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Beck Mihály 1929-ben született Szőregen. Állami díjas kémikus, az MTA rendes tagja, a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának ny. tszv. egyetemi tanára, emeritus professzora.

Benke István 1932-ben született Hejőpápiban. Bányamérnök, technikátörténész, múzeumi tanácsadó.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Borbély András PhD 1982-ben született Gyergyóremetén. Irodalomtörténész, költő, szerkesztő, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanársegéde.

Csorba Dávid PhD 1975-ben született Debrecenben. Irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola főiskolai docense.

Fischer Botond 1982-ben született Nagykárolyban. Költő, egyetemi hallgató (Kolozsvár).

Földy-Molnár Lilla 1977-ben született Sárospatakon. Magyar szakos bölcész, jogász, művészettörténész, a Közép-Európai Egyetem Kulturális és Művészeti Központjának (CEU-CAC) koordinátora, lapunk szerkesztője.

Jász Attila 1966-ban született Szőnyben. Közvetítő, költő, az *Új Forrás* főszerkesztője.

Kántor Zsolt 1958-ban született Debrecenben. Költő.

Komor Zoltán 1986-ban született Debrecenben. Író.

Kövér Laura 1993-ban született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója.

Molnár Márton 1971-ben született Budapesten. Teológus, esztéta, a Hamvas Béla Kulturakutató Intézet tudományos főmunkatársa.

Ónodi Béla 1973-ban született Miskolcon. Néptáncművész, táncpedagógus, a Magyar Táncművészeti Főiskola adjunktusa, a Színház- és Filmművészeti Egyetem DLA-hallgatója.

Papp Dénes 1980-ban született Miskolcon. Író.

